

تولنپوهنه

لیکوال: احمد قاسمی

ژباړه: زیر افغان

تکثیر: محسن خپرندویه

بریښنا لیک: MOHSINPUBS@GMAIL.COM

وبلاګ: MOHSINPUBS.BLOGSPOT.COM

د خپریدو نیټه: سرطان ۱۳۸۱- جولای ۲۰۱۲

ټولنپوهنه

ليکوال: احمد قاسمی

ژباړه : زير افغان

سرليکونه مخ

د وګړو تر منځ څه توپير شتون لري؟ ۶
وګړي خپل چاپېريال پاللي ۹
د وګړو توپير ټولنې را منځ ته کړی ۱۹
زموږ لمړنيو نېکونو څرنګه ژوند کاوه؟ ۳۰
ټولنيز توپيرونه څنګه رامنځ ته شول؟ ۳۸
قانون څنګه رامنځ ته شو؟ ۴۹
څنګه د زيار ايستونکو زوښا (شيره) يې زبېښله؟ ۵۹
ګلادياتوران ۶۵
د سپارتاکوس جګړه ۷۴
د مريه بدلون په سرف باندې ۸۹
د کوچنيو او منځنيو مالیکتونو له منځ تلل ۹۴
سرفان او نور بزګر ۹۹
واسال او سينيور ۱۰۹
رنځورتيا، قحطی، مرګ، پاڅون ۱۱۷
صنعت او سوداګري تر يوولسمې پېړۍ پورې ۱۲۴
صنعت او سوداګري تر يوولسمې پېړۍ وروسته ۱۳۱

د بورژوازۍ او ازادو ښارونو رامنځ ته کېدل ۱۳۷
د کمون فیوډالي ښارونه ۱۴۱
د صنعت او سوداګرۍ پراختیا فیوډالي اصول ړنګ کړل۱۴۵
له انګلستان څخه د یهودانو اېستل ۱۵۲
د کار د قانون منځ ته راتلل ۱۵۵
د بزګرو خوځښت په انګلستان کې ۱۵۸
د سرفانو په وضعې باندې د توکر اوبدلو صنعت اغېزه ۱۶۲
د ۱۳مې پېړۍ تر پایه پورې فیودالي دور ته بشپړه کتنه۱۸۵
۱۴مې و ۱۵مې پېړۍ ته بشپړه کتنه ۱۹۶
۱۶مه پېړۍ په صنعت او سوداګرۍ کې لوی بدلونونه ۲۱۶
د صنایعو لنډ تاریخ ۲۵۲
د ۱۷مې پېړۍ ځانګړتیاوې ۲۶۶
د ۱۸مې پېړۍ له ځانګړتیاوو څخه ۲۷۳
پاچا او لویان ۲۸۳
باستیل ۲۸۸
د فرانسې ولس د پرګنو ژوند مخکې له انقلابه ۲۹۶
له انقلاب څخه وړاندې خوځښتونه ۳۰۵
د فرانسې انقلاب نه ډډه کېدونکې ؤ ۳۱۰

د فرانسې له انقلاب څخه څو ننداري ۳۱۸

د بشر د حقوقو اعلامیه ۳۶۹

د ۱۸۹۵ اساسي قانون دوې مادې ۳۷۶

۱

د وګړو تر منځ څه توپیر شتون لري؟

څلوریشت کاله پخوا د مرغومی میاشت په یوه ورځ، زموږ په پړوس کې، په یوه لوی کور کې یو ماشوم وزیږېده، چې د سیمې ټولو اوسېدونکو د هغه د مور او پلار د خوښمدو لپاره د هغه د زیږېدو جشن ونیوه. یوه طبیب او قابلې له یوې اونۍ راهیسې د هغه د زیږېدنو پاملرنه کوله او همدا چې نړۍ ته راغی، مهربانې او ښایسته دایې ته یې وسپاره او ځانګړې کوټه یې ورله سینګار کړله.

په هماغې موکې کې زموږ د سیمې په سر د یوې هټۍ لاندې یوه سمڅه شانې زرندۍ(زیرزمیني)، چې له ختو نه لیو شوي دیوالونه یې درلودل، پرته وه، چې د لیو ډېرې برخې یې تویې شوې وې او هغه یې لا ډېره سمڅې ته ورته کړې وه.

د لمر رڼا یوازې د سمڅې له دړې څخه، چې نیم متر له ځمکې نه ښکته پرته وه او جګوالی یې

ټول له یوه نیم متر څخه زیات نه ؤ، د سمڅې منځ ته ننوتله. په دې زرندۍ کې یوه کورنۍ یانې یو پلار، یوه مور او یو دوه کلن زوی اوسېدل او په ژمو کې یې د کورنۍ له زاړه تره څخه، چې دوی ته یې سیمه راوړله، هرکلی کولو. اتفاقن د همدغې ورځې په شپه د کورنۍ مور په داسې حال کې، چې پرته له مېږه څخه یې هېڅ پرستار او پرته له شړې وړې برستنې څخه د پټېدو او هوساینې هېڅ وزله (وسیله) نلرله، یو ماشوم وزېږاوه، چې درې ګنټې وروسته، چې سترګې یې لا د نړۍ پر مخ نه وې غړولې، د ساړه له زوره له نړۍ څخه بستره بار کړه.

د دې ماشوم او هغه ماشوم تر منځ، چې په هغه لوی کور کې نړۍ ته راغی، څه توپیر شتون لاره؟ ولې د هغه زېږېدنو لپاره لسګونو خلکو جشن ونیوه او د دې یوه مرګ لپاره د مور او پلار له سترګو څخه پرته بله هېڅ سترګه و نه ژړېده؟ ولې یوه ګرمه بستره د دې ګران میلمه په برخه نه وه؟ ولې له دوی څخه یوه په دنیا کې برخه نلرله او ولې دا یو بل د نړۍ ټول نعمتونه د ځان لپاره چمتو ولېدل؟ آیا

هغه کومه ګناه لرله، چې په دغه بلا واوښت؟ که چېرې هغه ماشوم یې د شپې لخوا د مرګ له کټه اوچت کړی او له ساړه نه یې ساتلی او په راتلونکې ورځ یې په پټه د دې بل پر ځای ایښی وای، آیا د ده برخه لیک بدلون نه مونده؟ څرګنده ده، چې بدلیدلو او دی هم د ښاغلزیو په ډله کې راتللو.

له دې کتنې نه څه پایله اخلو؟

داسې پایله اخلو، چې ټول خلک یو شان نړۍ ته راځي او توپیرونه، چې د خلکو په منځ کې لیدل کیږي، غالبن د دوی له واکه وتلي دي او د دوی په ټولنیز موقعیت پورې تړاو لري.

*****

۲

وګړي خپل چاپېريال پاللي

هغه نوی زېږېدلی ماشوم مړشو، خو د ده دوه کلن ورور ژوندی پاته شو. که چېرې مور دا هلک او هغه د شتمنو بچی د ژوندانه په ډګر کې وڅارو، نو هغه ټکی مو چې پورته بيان کړ لا ښه څرګندېږي.

دغه ببوزلي ماشوم، چې حسين نومېده، پلار يې لرګي ماتول او مور يې په کورنيو چارو کې کورنيو سره مرسته کوله، د بېلګې په توګه کالي يې وينځل او له دې لار يې د مېږه په وزرونو لاس را کاږلو. هر کله به چې د کاليو پرېمېنځلو لپاره بهر ته وتله، نو حسين به يې له ځانه سره ځکولو او کله چې لوی شو د کاليو يوه برخه به يې د ده په سر اېښودله. خو کله به چې د بېلګې په توګه د يوې ګنټې لپاره له سمځې څخه وتله، نو حسين به يې په زرندی کې پرېښوده او دړه به يې د هغه په مخ تړله، تر څو بهر

راونه وځي او تر پښو لاندې نه شي. حسين طبيعتن يو ښه مزاج لرلو، خو په څلور کلنۍ کې يو ځل کلک ترټېره (سينه بغل) شو او له هغه ځايه چې کافي پوښښ، پرستار، طبيب او درمل يې نه درلوده، مرګ ته ورلنډ شو او وروسته له هغه چې تصادفن د مرګ له منګولو وژغورل شو، بشپړه کمزوری او مړاوې شو او تل له ټېره کړېدلو.

کله چې لوی شو، نو نور يې کولای نشول دی په زرندۍ کې خوندي وساتي او دی په هوسا زړه سره د کوڅې په دوړو او خاورو، ختو او خړوبونو کې لتېده او د خپلو بې سره همزولو سره يې ټېلې - لوبې کولې. له هغه ځايه چې نږدې ؤ، دی هم له بې سرۍ او وزګارتوب سره روږدي شي، نو لا لس کلن شوی نه ؤ، چې چميار ته يې وسپاره، ترڅو هم يو کسب زده کړي او هم له کوڅې څخه راټول شي.
حسين په لومړيو ورځو کې له استاذ څخه ډېر کوتکونه وخوړل، خو ژر يې خورا هوښياري وښودله، هغه هم هسې، چې د سبناري څخه پرته يې د ورځې دوه رياله مزد هم ورله وټاکه. ورو ورو د حسين کار

ښه شو او مزد یې د ورځې پنځه ریالو او یو تومان ته ورسېده او لا شپاړس کلن شوی نه ؤ، چې مزد یې پنځلسو ریالو ته ورسېده.

د بوټونو ګنډلو کار خورا یوغړی (یکنواخت) او ستومانونکی ؤ. سهار چې کارګر مغازې ته راتلل، نږدې نیمه ګنټه د دوی مجلس تود ؤ او په خپلو کې یې خبرې اترې کولې، خو ژر یې خبرې خلاصېدې او په چپتیا کې به ننوتل او د خویکې (مشته) د ټپ ټپ، د ښټک د وهلو او د تار د کاږلو غږ ترغوږه کېده. کله ځینو کارګرانو انګازې کولې او ژر غلي کېدل او هماغه کړېدلی حالت یې خپلولو.

په دې چوپتیا کې د څه شي په فکر کې وو؟ په نږدې توګه کولای شو ووایو، چې هېڅ فکر یې په سر کې نه لاره، ولې چې د هماغه بوټ ګنډلو له نړۍ او تنګې او زړه نبوونکې فضا څخه پرته یې بله کومه نړۍ نلرله. دوی ژوندون تېراوه، پرته له دې، چې د ژوندانه په تېرېدو خبر وي. ژوندانه د دوی لپاره له کارکولو او رنځ وړلو څخه پرته بله مانا نلرله.

سهار کارته راتلل او اته او نهه او کله به یې لس بجې له کار څخه لاس اېستلو او هر څوک د خپل کور په لور روانېده او خپل ستومان بدن یې د خوب لاس ته سپارلو او سبا ته د دې لپاره چې د کار موکه ناوخته نه شي، له خوبه به راولاړېدل او د بې ځانه او اوتوماتو افزارو په شان به د کار په لور چټکېدل.

حسین پروګرام خورا منظم سرته رسولو او له دې کبله، چې د نارینه ؤ په ډله کې راغلی ؤ، مزد یې اخیستلو او له خپل مور او پلار سره یې مرسته کوله، خورا زړه خوښی ؤ. خو څو کاله چې تېر شول ورو ورو ستومانه شو، خو کوم نوی شی د ده په ژوندانه کې نه پېښېدو، ځان یې ستومان او اروا یې مړه شوې وه، اصلاً نه پوهېدو، چې د څه لپاره ژوندی دی او کوم زړه خوښون لري.

دغه حالت، چې حسین په هغه اخته شوی ؤ، دا خپګان او غمجنوالی، چې عموماً د ټولنې د بې برخو لمن نیسي، د ژوند تر ټولو لوی خطر دی او وګړي ځان وژلو او یا پسات ته (چې په رښتا سره تدریجي

ځان وژنه ده) وربولي. د دې خطرناک مرض يوازينې هوبله د مبارزې د روحيې منځ ته راوړل دي.

د ټولنې پر دې ځپل شويو بايد غبږ وکړو، چې مه مايوسه کېږئ، مه زړه توري کېږئ، ژوندون پخپله کرکه جن نه دئ، که د ژوندانه بهير ته بدلون ورکړئ، که دا ناولي ډېرانونه د ژوندانه له وياله څخه لېرې کړئ، ډېر خوږ او ښايسته به شي.

آيا ټول په نړۍ کې بد مرغه دي؟ آيا ټول په بيوزلی او اسکرېنه (فلاکت) کې ژوند کوي؟ ولې ځينې نيکمرغه دي؟ ولې ځينې هوساينې ته رسېدلي؟ ولې د نيکمرغۍ دړې ستاسو په مخ تړلې دي؟ ولې په ځور او خوارۍ باندې محکوم ياست؟ د هغه پرځای، چې مايوسه کېږئ او له ژوندانه څخه لاس اوباسئ، د ژوندانه د دې ستونزو د حل په فکر کې واوسئ. هغه وخت به وګورئ، چې هره ورځ نوې خوشحالی ستاسو هرکلي ته راځي او هره ورځ د هيلو لا زياته رڼا ستاسو په زړونو کې ځليږي.

خو حسين د څه ډول خلکو په منځ کې ژوند کولو؟ د داسې وګړو په منځ کې، چې هغوی ټول د

ځور او غمجنتیا سیوري ته لوی شوي وو، د داسې وګرو په منځ کې، چې د مبارزې اروا په دوی کې نړوتې نه وه او په رښتیا سره «زړه مړاوي» وو. له دې کبله د غمجنتوب ناروغۍ حسین ته سرایت وکړ او هغه یې ورو ورو د پسات په لور وخوځاوه. غوښتل یې چې د ژوندانه ستونزی هېرې کړي او د ده پښو مخې ته له میخانو او عشرت ځایونو څخه پرته بله لار پرته نه وه. دی هم د نورو زړګونو بیوزلو په توګه د تباهۍ دې کانون ته ورجلب شو.

کله ستاسو د یوه غاښ په مخ یو تور وړوکی ټکی پیدا کېږي، چه په لمړي لید سره هېڅ د اهمیت وړ نه دی، خو هغه تور ټکی خپل کارکوي او هره ورځ لا لوېږي، هسې چې یوه ورځ ټول غاښ نیسي او هغه پټوي. ټولنیز پسات هم په همدې توګه رابرسېره کېږي او همدا اخته (خاصیت) لري.

یو دوه کاله تېر نه وو، چې حسین د پسات په دریاب کې ډوب شو، هسې چې که اوس یې ووینی، وبه یې نه پېژنی: له جوړښته رژېدلی، تل مست دی

او ان دا چې سږکال د يوې دوو مياشتو په موده د چاړې ابستلو په تور زندان کې ؤ.

تول له ده نه کرکه کوي، تول هغه بنکنځي، تول دی د تولنې ميکروب ګڼي او ان ځينې د ده او ده ته ورتو وژل واجب ګڼي، خو که موږ لږ څه ژور شو او وګورو، چې آيا حسين دومره ملامت دی، آيا ده تولنه فاسده کړې يا تولنې دی تباه کړو؟

کله چې حسين ماشوم ؤ، تولنې د ده پالنه ونکړه، دی يې د بېوزلۍ او ناروغۍ لاس ته وسپاره، د ده هېڅ روزنه يې ونکړه. حسين په حقيقت کې د تولنې خپل ودې ونه وه، چې د زرهاوو مخالفو بادونو مخې ته ولوېدو، نو په دې توګه کله چې وده يې وکړه، خپل بور (ثمر) يې تولنې ته وروبخښلو، يانې خپلې متې يې د تولنې په واک کې کېښودې.

خو تولنې له ده سره څه وکړل؟ د ده د متو بور يې واخيست او هېڅ باندې والی او ګټه يې ده ته ورنکړه. حسين کارکاوه او شتمني يې توليدوله، خو د تولنې جوړښت داسې ؤ، چې له دې شتمنۍ نه

هومره، چې د حسين ژوندون هوسا کړي، د ده لاس ته نه ورتلله.

حسين هېڅکله ونکولای شول، چې د اوسېدنو وړ کور ولري، هېچکله يې و نکولای شول، کافي ډوډۍ وخوري، هېچ کله يې ونکولای شول، مناسب کالي واغوندي. حسين سره له دې چې ټولنې ته يې شتمنی ورکوله، له کلتور او روغتيا څخه بې برخې ؤ. آيا په دې توګه يې حق نه لاره، چې ټولنې ته په بده وګوري، بلکه له هغې سره غليم واوسي؟

که چېرې تاسو يو بوټی په داسې ځای کې، چې هلته هوا او رڼايي نه وي، کېږدی، روښانه ده، چې مړاوې کيږي او وچيږي او بور ته نه رسيږي. زموږ ټولنه له خپلو وګړو سره په حقيقت کې همدا اړونډ لري، ياڼې د وګړو د پاللو لپاره د کافي ځواک خاونده نه ده او هغه ده، چې وګري مړاوې او فاسدوي.

له بله پلوه، هغه لامل، چې د وګړو په فاسدولو کې تر ټولو خورا اغېزناک دی، بې وزلي او اسکېرنه (فلاکت) دي. که د حسين پلار بېوزلی نه وای،

زوی یــې پرتــه لــه روزنــې نــه لوییــږده، نــاروغ او خوارچنکی نـه کېـده، لـه کلتـور او روغیتـا څخـه بـې برخې نه پاتې کېدو او په پای کې فاسد نه راوتلو.

له دې ځایه څه پایله اخلو؟

داسې پایله اخلو، چې:

۱ – د وګـړو ځانګړتیـاوې د دوی لـه چاپېریـال سره اړوندې دي او که موږ وغواړو وګړي سم شي، نو له وړاندې باید د چاپېریـال پـه سـمولو پیـل وکـړو او داسې وکړو، چې هر څوک وکولای شي، چې د ټـولنې له شتمنیو څخه برخمن شي. هغه څوک چې غواړي د دې خـلاف زبـات کـړي، هغـه کسـان دي، چـې د ټولنې له سـمولو څخـه ډارېـږي، ولـې چې پـوهېږي، چـې پــه دې توګــه د دوی د نــاوړو ګټــه اخیســتلو مخنیوی کېږي.

۲ – لمړی ګام چې د ټولنې د سمولو پـه لار کـې پورته کېږي، باید د مادي وضـعی د ښـه کولـو پـه لار کې وي، ولې چې که ډوډی نـه وي، کلتـور او روغتیـا به نه وي او یوازې د مادی وضعې په ښـه کېـدو سـره ده، چې نورې ټولنیزې وضعې اصلاح کولای شو.

او د دې لپاره چې خبـره لا روښـانه شـي، هغـه د شـتمن ماشـوم هـم، چـې مخکـې مـو د ده پـه هکلـه خبرې وکړې، باید د ژوندانـه پـه ډګـر کـې پـه پـام کـې ونیسو.

*****

۳

د وګړو توپير ټولنې را منځ ته کړی

دا ښاغلزوی (آقازاده) فريدون نومېده. پلار يې له هغه ځايه چې د ځوانی په مهال په عياشۍ کې افراط کړی ؤ او خپل ځان يې تباه کړی ؤ، ماشوم يې نه کېدو. له همدې کبله يې د فريدون نه څو کاله مخکې نذرونه او نيازونه وکړل او ګڼ شمېر ښځې يې بدلې کړې او ډېرې روپۍ يې په ډاکټر او درملونو ورکړې، ګوندې ماشوم يې پيدا شي.

کله چې وروستنۍ مېرمنې يې زوی وزېږاوه، له خوښۍ نه په پوټکي کې نه ځايېدو او د دې له ډاره چې دا ماشوم به هم مړ شي او له لاسه به ووځي، نو د ده په پالنه کی يې افراط کولو. په ځانګړې توګه چې د فريدون مزاج د پلار د ناروغيتا له کبله ځواکمن هم نه ؤ، خو يو دوه کاله چې تېر شول، د ډاکټر درملنو، د دايې شېدو، پرنګيو وچو شېدو او نورو پالنو طبيعي ستونزه جبران کړه او د فريدون د

کمزورتیا نښې ورو ورو ورکې شوې، د پلار زړه یې له اندېښنې راوویسته.

له فریدون څخه هېڅ څه نه سپمېدل او د ده اراده د ټولو له اردې څخه پورته وه. له همدې کبله خورا نازولی او پلمه لټی لوی شو. په هغه موکه کې درې ټېره بایسکلونه تازه ایران ته راسېدلي وو او په ډېرو لوکسو لوبلوښو کې شمېرل کېدل.

فریدون یو داسې بایسکل او یو ځانګړی چوپړ لاره، چې ځان پسې به یې روان کړی ؤ. هر کله به چې په کوڅه کې ستومانه کېدو، ځانګړي چوپړ باید دی او د ده بایسکل په شا کړي او کور ته یې رسولي وای.

وروسته چې لږ څه لوی شو او وړکتون ته تللو، دې ځانګړي چوپړ بکس او د وچې مېوې کڅوړه یې ورپسې وړله. کله چې هم اوه کلنی ته ورسېدو او ښوونځي ته روان شو، بیا دا چوپړ لکه سیوری ورپسې ؤ او د دمو(تفریح) په زنګونو کې به یې څه خواړه ورکول.

فریدون د هغې پاملرنې په پایله کې، چې لـه ده څخه کېدله، هومره ګستاخ شوی ؤ، چې هیڅ څـوک یې له ځانـه پورتـه نشـوای کتلـی او ان څـو ځلـه یـې خپل ښوونکی وښکنځه او له ښوونځي نه مرور شو او له هغه ځایه چې پوهېده، چې ده ته د پلار د ځـواک او دستګاه لپاره هېڅکله سزا نه ورکوي، د ښـوونځي په هېڅ یوه نظام باندې تړلی نه ؤ او سره له دې چې کورنی ښوونکی یې لرلو، لوست ته یې ډېره مینـه نـه ښودله. سره له دې هر کالې پورته تللو، تر څو شـپږم ټولګي ته ورسېدو.

هلته له هغه ځایه چې پـایلیزې ازمـوینې وې یـو کال پاتې شو.

د منځني ښوونځي په شپږم کال کې یې هـم یـو کال ډېره ولګوله، خو لـه هغـه ځایـه چـې د لګښـت او زده کړې اسباب یې چمتو وو، هېڅ رنځ یې ځان تـه ورنکـړ او پـه پـای کـې یـې ځـان لـوړو زده کـړو تـه ورساوه. یو کال د ژبې لوړو زده کړو څـانګې تـه لاړو، خو په پام کې یې راغلـل، چې د ژبـې زده کـړه خـورا

ګرانه ده، نو له دې کبله له هغه ځايه راووت او د حقوقو په پوهنځي کې يې نوم ولیکلو او تر اوسه پورې هر څنګه چې وو، ځان يې دريم ټولګی ته رسولی دی.

فريدون له هغې ورځې نه چې دنيا ته راغلی، څو کوژدنې يې لرلې. ولې چې خپلو خپلوانو، دوستانو او آشنايانو غوښتل چې د پلار د شتمنۍ لپاره خپله لور په ده پورې وروتپي.

البته په هغو ټولنو کې، چې پيسې د ستونزو حلوونکې دي، ټولې ټولنيزې اړيکې د پيسو پر سر ولاړې دي، مړوښي (زناشويی) هم په حقيقت کې د روپيو يوه معامله ده. تل هغه کورنۍ، چې په يوه کچه شتمني لري، په خپلو کې تړون کوي او په حقيقت کې خپلو پيسو ته پيوستون ورکوي او دا هېڅ په پام کې نه نيسي، چې زوم او ناوې دې په خپلو کې جوړښت ولري.

له همدې کبله د فريدون لا اولس کاله بشپړ شوي نه وو، چې د يوه سوداګر لور يې ورله واده

کړه. ډېر په موکې کار هم ؤ، ولې چې یوه موده کېدله، چې د فریدون سر او غوږونه خوځېدل او نه یوازې دا چې په رستورانونو کې یې شراب څښل، بلکه ورو ورو په نورو پساتونو هم اخته کېده، خو بنځې کولو هم فریدون راټول نکړ، ولې چې فریدون له وړکې توب نه ځان په عیش او عشرت کې لېدلی ؤ، په نړۍ کې پرته له خوند اخیستلو پر بل هېڅ څه نه پوهېدو، وزګار هم ؤ او وزګارتیا د فاسدېدلو تر ټولو لویو لاملونو څخه ده.

کله چې انسان وزګار پاتې شي، د خیال ځواک یې په کار لوېږي او که ډېر پوه او پوخ سړی نه وي، نو خیال یې تل د جسماني خوندونو او کیف او خوښۍ خوا ته ځي او دی اړباسي، چې پر پساتیزو کارونو لاس پورې کړي. له وزګارتیا څخه پرهېز وکړئ، ولې چې وزګارتیا د عیبونو سرچینه ده.

خو فریدون ورځ په ورځ د پسات په ګند کې لا ډوب شو او درې کاله پخوا یې داسې یو کار وکړ، که

بل چا کړی وای، پرته له لیاړو او لعنت څخه یې بل څه نه لېدل.

کیسه دا وه، چې زه یوه ورځ سهار وختی، چې تروږمی لا خورې وې، له کوره راووتم، چې ځان ۸ بجې پوهنتون ته ورسوم. هوا ډېره سړه او یخ پروت ؤ او ما سر د کوټ په ګرېوانه کې ننه ایستی ؤ. یو وار مې د کوڅې په ویاله کې، چې لږې اوبه پکې روانې وې، یو څه تر پامه شول. لمړی مې فکر وکړ، چې د پېشو بچی دی، خو کله چې نږدې شوم، داسې څه مې په سترګو شول، چې پر خپل ځای کې وچ شوم. ومې لېدل، چې یو نوی پیدا شوې ماشوم یې په یوه ټوټه ګېلم کې تاو کړی او د ویالې منځ ته یې اچولی ؤ. البته ماشوم تور ګرځېدلی او مړ شوی ؤ.

د دې خبرې انګازه په سیمه کې تاو شوه او د هغې ورځې په سبا ښکاره شوه، چې د فریدون د کور چوپړه د ده نه ننګه شوې وه او کله چې پوه شول، چې امیندواره ده، له کوره یې شړې. بې هوبله (بې چاره) په بل کور کې په مزدورۍ بوخته کېږي او خپله امیندواري پټوي. په پای کې کومه ورځ چې

غواړي ماشوم وزيږوي، د زړه د درد په پلمه خپلې کوټې ته ځي او درد زغمي او پرته له کوم غږ او غوږه ماشوم زيږوي او سم لاسي د ماشوم په خوله لاس ږدي، ساه يې بندوي او په شپې کې يې ويالې کې اچوي، تر څو په دې توګه خپل پټ وساتي.

ټولو دې بې هوبله ښځې ته ښکنځلې کولې او د تحقير او کرکې په سترګو يې ورته کتل او ويل يې، چې دا بايد سنګساره شي، خو هيچ چا هم د فريدون ښځه خبرې نه کولې، هيچ چا دا حساب نه کولو، چې دا ښځه ډېر کلونه کيږي، چې ميړه يې مړ دی، د تفريح هيڅ وزله نلري، ناپوهه ده، ژر دوکه خوري. خو فريدون له کومې ورځې نه چې ژړنۍ شوی دی، ښځه يې کړې، د خوند هر ډول وسايل لري، په هرڅه پوهيږي او سره د هغه يې داسې کار کړی او بيا حاضر هم نه دی، چې پايلې يې وزغمي.

له بده مرغه زموږ په ټولنه کې هر راز سزا چې ده ، د ښوزلې لپاره ده او تل د شتمنو په عيبونو او پساتونو سرپوښ کيږدي.

د بېلګې په توګه فريدون په شپو شپو نشه کوله، خو له هغه ځايه چې دا شراب يې په لوړو مېلمستونو کې څښل او پياده هم کور ته نه راته، چې وزنګېږي، هېڅ چا عيب نه ګڼلو او د بېهوبله حسين په توګه يې نه ملامتولو او د دې پر ځای چې ووايي، ډېر بې ننګه او فاسد دی، ويل يې، ډېر «زړه بايلونکی» او چړچيي دی!

زما موخه دا نه ده، چې د فريدون ټول اخلاق څرګند کړم، موخه مې دا ده، چې د فريدون په دود، روزنې او ژوندانه ډول تاسو ته ښکاره کړم، ترڅو دې ځای ته ورسېږو، چې ښاغلي فريدون خان د شپې په يوه ناستي کې، چې د دوی په خيال له ټولنيزو سمونو څخه خبرې کولې، خپلو ملګرو ته ويل: «هو، ذاتي استعداد، بل شی دی. د بېلګې په توګه زه او دا چميار حسين سره هم لوبي وو. خو برسېره پر دې چې پلار يې لنډ راغی او دی يې پرې نښوده، چې درس ووايي، ده خپله هم خپل بخت ته لګته

ورکړه، ګوندې ده هم کولای شول له چمیارۍ څخه د کور او ژوندانه ښبتن شي.»

راځی چې وګورو، آیا فریدون په دې خبره کې، چې کړې یې ده، حق لرلو او آیا کولای شي حسین یا پلار یې ملامت کړي؟ آیا فریدون د دې لپاره چې ننه نی درجې ته ورسیږي، زیار اېستلی؟ آیا د ده هڅه له هغه زیار سره، چې حسین زغملو، د ورته کولو وړ ده؟ د دې ټولو پوښتنو ځواب منفي دی. له بلې خوانه باید ووینو، چې آیا فریدون ډېر بې لارې دی یا حسین؟ کوم یو یې حق لري، چې ډېر بې لارې وي؟ حسین چې بې کوره او کډې دی او د ژوندانه هېڅ وزله نلري یا فریدون، چې هرڅه لري او د خوند اخیستلو وسایل یې له هره پلوه چمتو دي؟ د دې پوښتنو ځواب هم د فریدون په ضرر دی.

هغه څه چې فریدون یې مخ په وړاندې یووړ، د ده خپل زیار نه ؤ، بلکه د ده ټولنیز پوړ ؤ. فریدون یو کال د زده کړې په دوره کې محروم هم شو، خو ټولنیز پوړ پرې نښود، چې پاتې شي او دی یې

مخکې کړ. ښايي نن د ده فکر د حسين له فکره ډېر ښه وي، خو دا د فريدون د ذاتي استعداد دليل نه دی، بلکه د دې لپاره دی، چې له وړوکوالي څخه يې پرې نښوده، چې د حسين فکر په کار ولويږي او ان يو ځل يې هم و نه ازمويلو، چې حسين څه استعدادونه لري او له دې پلوه د ده استعدادونه ټول خوشې بې ځايه لاړل.

البته زموږ موخه دا نه ده، چې ووايو، چې د بشر ټول وګړي طبيعتن له ټولو خواوو نه په خپلو کې مساوي دي، خو دا وايو چې:

۱ – عمومن وګړي که يو شی لږ لري، بل شی ډېر لري، د ببلګې په توګه شونې ده، چې يو قوي منګوله ولري، خو سترګې يې ډېر لېرې ونشي کتلای او د يو بل سترګې به ډېر لېرې وګوري، خو منګوله به يې ځواکمنه نه وي. له دې کبله موږ نشو ويلای، چې له دوی څخه يو د بل په پرتله مطلقن بر دی.

۲ – ډېر هغه توپيرونه، چې نن د انسانانو په وګړو کې شتون لري، د هغه ميراث پايله دي، چې له

پلاره يې اخيستې وي او هغه ميراث غالبن د ټولنيزې وضعې په پايله کې پيدا شوی وي. د بېلګې په توګه د يوه ترياکي سړې ځوی د يوه کره سړې د زوی په پرتله په بنسټيزه توګه ډېر ضعيف راځي. نو که موږ چېرې ټولنيزه اوضاع اصلاح کړو، له دغو توپيرونو څخه ډېري يې له منځه ځي.

۳ – دا ټول توپيرونه، چې نن يې په ټولنه کې د بشر په وګړو کې وينو، د هغو په طبيعي توپيرونو پورې اړه نلري، بلکه ټولنيزې وضعې زېږولي او موږ د دې لپاره چې د بشر وګړي تساوی ته نږدې شي، بايد زلنده (ظالمانه) ټولنيزه وضعه، چې بې دليله د وګړو تر منځ توپير پيدا کوي، له منځه وېسو.

اوس ووينو، دا زلنده ټولنيزه وضعه څرنګه پېدا شوه؟ آيا بشر له هغې ورځې نه چې د زمکې په سر څرګند شو، دا زلنده ټولنيزه وضعه يې لرله؟

*****

۴

زموږ لمړنیو نیکونو څرنګه ژوند کاوه؟

د دې لپاره چې موضوع روښانه شي، ووینو چې زموږ لمړنیو نیکونو یانې د بشر لمړنیو وګړو، چې د زمکې پر مخ یې شتون وموند، څرنګه ژوند کاوه؟

د دې لپاره چې د هغو وګړو ژوند خپلو سترګو ته ودروو، باید د ټولنې ننه نی ژوند له خپله پامه لرې کړو، ولې چې دا دواړه ژوندانونه یو بل ته ډېر لرې ورته دي. موږ باید له یاده و نه باسو، چې په هغه وخت کې له ننه نیو صنعتونو څخه یو هم شتون نه لاره او هغه بشر، چې تازه یې د ځمکې پر مخ شتون موندلی ؤ، له کور جوړولو، کالیو ګنډلو، خوراک پخولو او په همدې توګه له کرهنې او مالدارۍ څخه یې کولای نشول پوهه ولري. د بشر وګړو په هغو ځایو کې چې ژوند پکې اسان ؤ، د ګلو په توګه ژوند کولو او خواړه یې عمومن د ونو له مېوې څخه وو.

په هغه وخت کې زمکه هم له نن څخه ډېره ابره وره (حاصلخیزه) وه او په بنه توګې یې د دوی د خوړو بستیا(تکافو) کوله – ولې چې ونې خپله یوه برخه خواړه له ځمکې څخه اخلي او یوه برخه له هوا څخه ـ له دې کبله کله چې میوې او یا تنه یې وچېږي او د زمکې پر مخ تویېږي، زمکې ته د خوړو مواد له هغې کچې نه چې له زمکې څخه یې اخلي، ډېر ورکوي او پایله یې دا کېږي، چې د ځنګله زمکه تل له قوته ډکه او ابره وره ده.

په هغه زمانه کې چې بشر لا ونې د سوزولو، کورجوړولو یا نورو چارو لپاره له منځه نه وړلې، زمکه تل ابره وره وه، هغسې چې د انسان خواړه یې په بنه توګه چمتو کول.

موږ د بشر لمړني وګړي نه دي لېدلي، چې څه ډول یې ژوند کاوه – خو سربېره پر دې چې ننه نیو علومو تر یوه هانده پورې د دوی ژوند کشف کړی، تر شلمې پېړۍ پورې د زمکې پر ځینو سیمو لکه د افریقې او امریکې په ځینو ټکو کې ځیني خلک وو – او بنایي لا هم د دوی په شان وي – چې تقریبن

طبیعي ژوند یې لرلو او په همدې توګه مو چې روښانه کړه، ژوند تیرولو او موږ د هغوی د ژوندانه له مخه کولای شو د بشر د لمړنیو وګړو په ژوند پوه شو. د لمړنیو انسانانو په قبیلو کې ټولو کار کولو او د خپل کار پایله یې د قبیلې په اختیار کې ایښودله او په دې توګه ټولو د یوبل له کار څخه ګټه پورته کوله. د بېلګې په توګه هر چا به هغه مېوې، چې ټولې کړې یې وې، د کورنۍ ګډې ډېرۍ ته راوړلې او هرچا له ډېرۍ څخه د خپل خوراک په کچه جګولې. ښایي ویوښتی، چې څنګه هیچ چا متې له کاره نه ایستلې او د کار ابرې د ویشلو په سر یې په نورو ناتار (ظلم) نه کولو؟ د دې لپاره چې دا فکرونه زموږ د ننه نۍ ټولنې برخه ده او په هغه دور کې د چا فکر ته هم نه راتلل، چې کار ونکړي او ډوډۍ وخوري او یا د څه شي په سر حرص وکړي. تر ټولو ښه بېلګه یې د بشر همدا طبیعی ژوند دی، چې بېلګو یې په افریقا او امریکا کې د پوهانو نظر ځان ته راواړولو.

د لویو توپیرونو له ډلې څخه، چې د هغې ورځې ټولنې او زموږ د ننه نۍ ټولنې تر منځ شتون لري، یو

يې دا دی، چې په لمړنۍ ټولنې کې د حق او دندې تر منځ کوم توپير شتون نه لاره، په دې مانا چې موږ د بېلګې په توګه نن له ځانه سره وايو، چې دنده مې د ټولنې په اړوند دا ده، چې کار وکړو او حق مو دا دی، چې له ټولنې څخه برخه واخلو. خو لمړني انسان د دغو په منځ کې څه توپير نه کولو او هېڅ وخت يې د بېلګې په توګه له ځانه څخه نه پوښتل، چې خوړل، لماستل او ښکار کول د ده لپاره يو حق دی او که دنده – ده هماغسې چې خوړل او وېده کېدلو، هماغه شان هم ښکار ته تللو او کار يې کولو او د قبيلې د نظم پاسنه يې وکړه.

هغه زمکه، چې هرې قبيلې د هغې په مخ ژوند کاوه او له هغه نه يې برخه اخيستله، د قبيلې ټولو غړو پورې يې اړه لرله او د قبيلو تر منځ به يوه ځنګل او يا يوې نه اوسېدونکې سيمې واټن جوړاوه.

اوس ووينو، په داسې چاپېريال کې د بشر وګړي څرنګه بايد واوسي. ومو ويل چې وګړي د خپل چاپېريال له خوا روزل شوي، نو اوس چې موږ تر يوه

هانده پورې چاپېريال وپېژندلو، کولای شو د وګړو دځرنګوالي اټکل وکړو. کله چې ټول وګړي له يوې اوبو او هوا څخه برخمن کېږي، له يوه ډول خوړو څخه خوري، په يوه کچه بربنډ دي او يو ډول پوښاک لري او د قبيلې نظم د ټولو لپاره يو ډول دی، په دې بڼه کې نږدې ټول سره يوشان کېږي او ظاهري او معنوي توپيرونه د هغو په منځ کې نشته او يا خورا کم او لږ دي.

هر څوک خپلواک ژوند لري، چې يوازې د قبيلې له ژوند سره يې هم غږي ساتي او په هېڅ ډول د کوم وګړي اېل (تابع) نه دی. له دې کبله ټول ازاد دي او د مريه توب فکر اصولن وجود نلري. کله چې يوه قبيله له بلې سره په جګړې اخته کېږي، شونې ده چې هغه له منځه يوسي، خو شونې نه ده، هغه تر خپل اېلانيت (تابعيت) لاندې راولي، ولې چې د لمړي بشر وجود له ازادۍ سره غګل شوی او ازادي د ده د شتون لپاره لازمه وه.

نو وويني، چې د هغې ورځې بشر او زموږ تر منځ، چې خپله ازادي د وړو شيانو د ازادۍ په بدل

له لاسه ورکوو، څه لوی توپیر شتون لري؟ موږ پرته له کوم دلیل څخه چمتو یو، د نورو لاسبری (تسلط) د ځان په اړه ومنو. موږ له هره پلوه په بند او ځنځیز کې یو. موږ ازادي بشپړه هېره کړې ده او پدې حال کې چې لمړني بشر اصولن اند هم نه کولو، چې ژوند دې پرته له ازادۍ څخه شونی هم وي. لمړنی بشر وژل کېده، خو په سر باندې ټکول کېدو ته نه راضي کېدلو.

څومره دی او موږ سره توپیر لرو؟ د یوه فیلسوف، بناپي هم حکیم دیوجانس، په قول، چې ډېوه یې اخیستې وه او ویل یې، چې په انسان پسې ګرځم او نه یې موموم، مقصد یې هسې انسان ؤ، چې د طبیعي ازادۍ، خپلواکۍ، زړورتیا او سرلوړۍ خاوند واوسي او بناپي هغه ایراني عارف چې وایي: «خدای ازاد پیدا کړی یې، ازاد اوسه»، همدې ټکي ته اشاره کړې ده.

البته د ازادۍ دا روح په یوځل او په ناڅاپه توګه په بشر کې وژل شوې نه ده، بلکه په تدریج سره له منځه ولاړه او ان په وروستیو دورونو کې لکه د اور په

شان، چې باد يې ايرې له مخه پورته کړي، په بشري وګړو او ټولنو کې ځلېدله، د ببلګې په توګه وايي، چې د لوی داريوش تر مرګ او د بريا له وژل کېدو وروسته، چې ځان يې په درغلۍ سره د هغه ځای ناستی معرفي کړی ؤ، د اوو کسو مشرانو څخه، چې د سلطنت ټاکلو لپاره په نامه شوي وو، يو کس، چې ګواکې نوم يې تانس ؤ، د ايران له پاچايۍ څخه استعفاء ورکړه، خو په دې شرط چې دی بشپړ ازاد پرېږدي. دا کېسه که څه هم سمه نه وي، بيا دا رسوي، چې د وروستيو دورونو خلکو هم ازادي لا هېره کړې نه وه او د هغې په درنښت او ارزښت پوهېدل او د نن ډېرو خلکو په توګه نه وو، چې ازادي تر ټولو ارزان شی وګڼي او په اسانه سره يې له لاسه ورکړي.

له پورته خبرو څخه د لمړني بشر د وګړو په هکله داسې پايله اخلو:

۱ – ټولو کار کولو.

۲ – ټول د ټولو د کار له ابرې نه برخمن کېدل.

۳ – مينه له ټولو سره يو شانې وه او له ټولو سره يې يو ډول چلند کولو.

۴ – هېڅ چا پر بل کس لاسبرى نلرلو او ټولو ازاد ژوند تر سره کولو.

اوس يقينن پوښتى، نو ولې وضعې تـوپير وکړ او څنګه شو، چې ننه نې بڼه يې وموندله؟

*****

۵

ټولنیز توپیرونه څنګه رامنځ ته شول؟

زموږ په لمړنیو نیکونو کې ټولو قبیلو او نړدې ټولو وګړو یو ډوله کار لاره او د ټولو کار ساده ؤ. خو څومره چې د بشر عمر تېر شو، په کارونو کې لا ماهره شو او ځیرتیا یې پکار واچاوله، هسې چې د ځینو کارونو زده کړه یو څه مودې زده کړې او تمرین ته اړه شوه او په پایله کې هر څوک په هغه کار بوخت شو، چې د هغه لپاره یې څه موده زیار ایستلی ؤ.

په دې توګه د کار ویش رامنځ ته شو او د دې لامل شو، چې د بشر د کار ابره ډېره شي.

که چېرې یو کس پخوا د دې لپاره چې یوه کاسه جوړه کړي، درې ګنټې وخت مصرفولو، په دې دوره کې، چې د کار لوښې یې بشپړ شوي وو او

خپله یې هم مهارت موندلی ؤ، د کاسې جوړول یې د بېلګې په توګه په دوو ګنټو کې سرته رسول.

خو وړاندې له دې چې د کار د ابرې ډېربښت پراختیا ومومي، یوه مهمه پېښه د بشر په ژوندانه کې رامنځ ته شوه او هغه د قبیلو د کار ویش ؤ.

د بشر وګړي د څناورو د ښکار په ترخ کې په دې ټکې پوه شول، چې کولای شي هغه ژوندي ونیسي او ګټه ترې پورته کړي. له دې امله ځینې قبیلې، چې چاپېریال یې ډېر وړ ؤ، د څناورو په ساتلو بوخت شول او ورو ورو یې د رمو ساتل زده کړل. دا قبیلې د کرهنیزو قبیلو په پرتله د ځینو ښېګڼو خاوندان وو: شېدې، غوښه چمړه او په ډېره کچه وړې یې لرلې او ورو ورو د تار سکڼلو او د ټوکر اوبدلو سره بلد شول. له بله پلوه له هغه ځایه، چې د بشر د کار اسباب لا بشپړ شول، بشر لا ماهره شو او ابره یې لا پورته ختلې وه، هرې قبیلې کولای شول د خپلو احتیاجاتو څخه لا ډېر جنس تولید کړي. له دې کبله بزګرو او شپنو قبیلو په دې پیل وکړ، چې خپلې ابرې په خپلو کې بدلې کړي. دا موضوع لامل

شوه، چې بیا هم د ابرې کچه پورته لاړه شي او له دې ځایه یوه لویه پایله لاس ته راغله، چې موږ یې په څرګندونې پیل کوو.

پخوا هر سړي هومره ابره تولیدوله، چې د ژوند د توښې لپاره یې اړتیا وه، خو په دغه دورکې د کار ابره له دې کچې نه لا ډېره شوه. پخوا یې هېڅ ګټه نه کوله، چې د بشر یو وګړی بل وګړی د ځان په ګټه کار ته اړ کړي، ولې چې د کار ابره لږه او یوازې د هغه سړي په لګښت رسېده او له هغه نه کوم شی بل ته نه پاتې کېدو.

خو کله چې د کار ابره له دې کچې نه لا ډېره شوه، بشر پام شو، چې کېدای شي، د نورو د ابرې له ډېروالي څخه ګټه پورته کړي.

اتفاقن یوې موضوع په ټولنې کې شتون لاره، چې بشر ته یې اجازه ورکړه، چې دا ګټه پورته کول پلي کړي. هغه د قبیلو تر منځ د جګړې موضوع وه. تر هغه دمه که چېرې یوې قبیلې له بلې سره جګړه کوله، د یوې قبیلې د منځ نه تللو پرته بله پایله یې نه لرله، خو په دغه دورکې، چې کله یوې قبیلې بله

ماتوله، د هغې وګړي يې نه وژل، بلکه د اهلي ځناورو په توګه يې په بند کې کار ته اړباسل، تر څو د ماشومانو له کار څخه يې، چې هر يو يې د کار يو ځواک ؤ، په همدې توګه ګټه پورته کړي.

په دې توګه تر ټولو لوی توپير، چې د بشر د وګړو تر منځ شتون لري، يانې د ارباب او مريه (غلام – بنده) تر منځ توپير منځ ته راغی.

ورو ورو د قبيلو تر منځ مبادله د وګړو تر منځ په مبادلې بدلون ومونډ. ورو ورو د قبيلې سپين ږيري، چې مبادله د دوی په لاس سرته رسېدله او جنګي بنديانو په دوی پورې اړه لرله، د همدې بانډېوالتياوو (امتيازونو) له لارې په نورو وګړو لاسبری ومونډ او ورو ورو دا لاسبری د دوی اولادونو ته په ميراث پاتې شو.

ورو ورو هغه شيان، چې د قبيلې د غړو تر منځ شريک وو (لکه کرهنيزه ځمکه، د کورنۍ کور او داسې نور)، د وګړو تر منځ وويشل شول، ورو ورو هغه وګړي چې مريان يې لرل، د همدې مريانو له لارې

يې نور مريان لاس ته راوړل او د هغو په مټه په نورو لاسبري شول.

البته دې توپيرونو د بشر په منځ کې تازګي لرله او بشر لا هغه لمړنۍ ازادي او نياو (عدالت) نه ؤ هېر کړی او نه حاضرېدو، د دې او هغه لاسبری ومني او له دې کبله تل په اعتراض او پاڅون کې ؤ.

دا موضوع لامل شوه، چې د شتمنۍ خاوندان او د مريانو خاوندان خپل ځواکونه سره نږدې کړي او په دې هڅه کې شول، چې له دې پاڅونونو څخه مخنيوی وکړي.

دا کار يې واوډه (نظم ورکړ)، اوډلي ځواکونه يې جوړ کړل، قانونونه يې بنسټ کېښودل او په دې توګه يې دولت رامنځ ته کړ.

نو د سعدي وينا، چې وايي: «د ناتارو بنسټ لمړی په نړۍ کې وړوکی ؤ، هرڅوک چې راغی ورډېر يې کړل، تر څو دې ډېري ته ورسېد»، تقريبن سمون (مصداق) مومي.

تر دې وروسته په نړۍ کې تازه نظم رامنځ ته شو، هره ورځ نوی شمېر د ټولنې د بېوزلو په شمېر

ورډېر شو، هره ورځ د بشر لمړني حقونه، یانې ازدای او برابرتیا لا ډېره هېره شوه، البته بیا هم له ازدۍ او برابرتیا څخه خبرې کېدلې، خو نه د ټولو لپاره، بلکه د خاص شمېر لپاره – د بېلګې په توګه اوربېدلي مو دي، چې په پخواني یونان کې د دموکراسۍ حکومت ؤ او پوهېږی، چې د آتن خلک د نړۍ تر نورو خلکو څخه ډېر ازاد وو، خو پام شوي به نه وای، چې دا ازادي یوازې په ځانګړې توګه د یوه ناڅیزه شمېر لپاره وه او د آتن د اوسېدونکو ګڼې شمیرې پرګنې، یانې مریان د ټولنیزو حقونو څخه بشپړ بې برخې وو. ښایي اوربېدلي مو نه وي، چې د آتن کسبیانو هم د ټولنیزو باندېوالتیاؤ څخه کومه برخه نه لرله.

د هغو تاریخونو څخه، چې د فرانسې د ښوونځیو لپاره لیکل شوي، په یوه کې د آتن د ټولنې په هکله یې داسې لیکلي دي: د آتن ولس له هغو ټولو وګړو څخه، چې په هغه کې یې ژوند کاوه، جوړ شوی نه ؤ، بلکه د آتن عمده برخه په بنسټیزه توګه د ولس په ډله کې نه شمېرل کېدله.

مریان، چې شمېر یې له ازادو خلکو څخه خورا ډېر ؤ، د ولس برخه نه وو. چوپړ او معدنچاری، چې د سپینو زرو په معدنونو کې یې کار کولو، د سوداګرۍ د کشتیو ډېرکي مریان وو، چې هېڅ ډول حق یې په ټولنه کې نه لرلو او باید په بشپړه توګه د اربابانو د امرونو اېلي واوسي.

هېڅ داسې کور نه ؤ، چې هلته لږ تر لږه یوه کنیزه نه وي.

که چېرې د یوې کورنۍ د مریانو شمېر له اوو څخه ډېر نه وو، ویل یې چې بې وزلې ده. شتمنو خلکو کله نا کله تر سلو ډېر مریان لرل. که د یوه مهم سړي ښځه چېرې یوازې د یوه مریه سره له کوره وتلې وای، د اریانتیا وړ ګرځېدله. اربابانو یوازې مریانو ته ډوډې ورکوله، خو د هغو د لاس ټول زیار څخه یې ګټه پورته کوله.

مریانو باید په ړندو سترګو ارباب ته غاړه اېښې وای او ارباب حق لرلو، دوی شکنجه کړي. دا خبره ملنډېزه خو په همدې توګه غمجنوونکې ده، چې که چېرې دوو اربابانو په خپلو کې داوه لرله، هر یوه

کولای شول بل لوری اړباسي، چې خپل مریه د ده په واک کې کیږدي، تر څو دی د شکنجې له لارې له هغو څخه اقرار واخلي، ان ارسطو مشهور فیلسوف ویل: «مریه یو ژوندی لوښی دی».

له دې ځایه وپوهېږو، چې د ټولنې اقتصادي وضعیت څومره د وګړو ان د مشهورو کسانو په افکارو باندې اغېزه اچوي، چې د بېلګې په توګه د ارسطو له خولې داسې نیاوګلوي ضد خبره راوځي.

موږ ولېدل، چې د ټولنې ټول پرمختګ او ټوله شتمني، چې د بشر لاس ته ورغله، د کار پایله وه. خو ورو ورو دا حقیقت هېر شو او هغه وګړو، چې شتمني یې په لاس کې ټوله شوې وه، د هغه کسانو په سپکاوي پیل وکړ، چې کار یې کاوه، د بېلګې په توګه کارګر د آتن په ټولنه کې دومره د سپکاوي سره مخ ؤ، چې ارسطو وایي:

«په هغه دولت کې چې اوډلي تشکیلات ولري، نباید کسبیانو ته له ټولنیزو حقونو څخه برخه ورکړو»!

په همدې کتاب کې يې د پخواني مصر په هکله ليکي دي، چې د پخواني مصر پرګنې بزګرو جوړولې، چې زمکو دوی پورې اړه لرله او هغه يې د پاچا، ملايانو او ساهوکانو (اشرافو) په حساب کرله.

دې بې هوبلو نبردې خپل ټول وخت په کروندو کې تېرولو؛ په هماغه ځای کې يې خوړل او غالبن په هماغه ځای کې وېده کېدل. دغو يوازې وړوکی کورګی لاره، چې د ژوندانه هېڅ وزله پکې نه وه. کارګرانو يوازې يوه لمن اغوستله، چې د دوی ترملا پورې تړل کېده او ترګونډو پورې ځوړندېدله او ښځو يو کميس اچولو، ماشومانو هېڅ ډول جامې نلرلې او د دوی ډوډۍ خورا ساده، معمولن سابه او د بوټو ځانګې وې.

بزګرو په هر کال کې بايد د خپلې ابرې يوه برخه د پاچا ډېريو ته وړې وای. چا چې ابره ټولوله، يو شمېر ماموران يې له ځانه سره لرل، چې ډانګ يې په لاس کې نيولی ؤ، کوکې يې وهلې: «ژرشی، ابره ورکړی». که بزګر ابره نه لرله، دی به يې په زمکه

واچولو او وبه یې تړلو او د کانال خواته به یې کشولو او سر به یې ورته په اوبو کې ډوبولو.

کله به چې پاچا غوښتل کومه ماڼۍ جوړه کړي، یا کوم کانال اوباسي یا کوم واټ (جاده) ودان کړي، اوسېدونکونه به یې کار اخیستلو. حاکم ته به پرمان ورکړل شو او هغه په کلي کې چیغې وهلې او سبا سهار باید ټول خلک د کار ځای ته حاضر شوي وای. دوی هر یوه پنځلس ورځنۍ یا میاشتنۍ ډوډۍ، چې څو ټوټې ټیکله، څو دانې پیاز او یو څه کورخې وې، له ځانونو سره وړلې او د معمارانو او سرکارګرانو تر امر لاندې، چه په کتک وهلو کې هېڅ لنډ نه راتلل، په کار بوختېدل. بیا به بله ډله راغله د دغو ځای به یې ونیوه او دا ډله به یې بیرته لیږله، خو تر یوه کسه زیات نه راستنېدل.

وګورئ، چې بشر له هغه لمړني ژوند نه کوم برخه لیک ته رسېدلی ؤ. فکر وکړئ، چې د مصر هغه ټول اهرمونه په همدې توګه او د همدې رنځ وړونکو بزګروپه لاس جوړ شوي، خو ویاړ یې په ځانګړې توګه پلاني فرعون او یا د هغه پلاني وزیر

پوري اړه لري. تهول له دې اهرمونو څخه خبرې کوي او د هغو پاچايانو لويښت ستايي، چې اهرمونه د دوی په وخت کې جوړ شوي دي، خو هيڅ څوک هم د هغو زړګونو کارګرانو په اړه، چې په دې اهرمونو باندې يې زيار ايستلی او خپل ځانونه يې په دې لاره کې ايښي دي، خبرې نه کوي.

هيڅ څوک دې حقيقت ته پام نه لري، چې اهرمونه د زرګونو کارګرانو د کار پايله ده، نه د مصر د فرعونانو د لوړ ځواک پايله. دا کارګران يې په خپل وخت کې سپکول او هغوی يې د ځناورو په ډله کې شمېرل. نن هم موږ د دوی د کار پايلې په وړاندې د تعظيم سر ټيټوو، خو د هغو يادښت ته کوم درنښت قايل نه يو او يوازې پر دوی باندې زورچلونکي ستايو. آيا بې انصافي نه ده؟

لږ څه د مطلب نه لېرې شوو. اوس وويو، بشر د دې توپيرونو د له منځه وړلو لپاره، چې د ټولنيزې وضعې په پايله کې رامنځ ته شوي وو، څه هڅه وکړه؟

*****

۶

قانون څنګه رامنځ ته شو؟

ژمنه مو کړې وه، چې د هغو هڅو په هکله، چې بشر د ټولنيزو توپيرونو د له منځه وړلو لپاره وکړې، خبرې وکړو، خو يوه پايله، چې کولای شو، د خپلو خبرو څخه واخلو، ناويلې پاتې ده. له دې کبله لمړی دا پايلې ذکر کوو او وروسته به هغه څه، چې ژمنه مو کړې وه، بيان کړو.

قانون څنګه رامنځ ته شو؟

په ګرده توګه خلک اند (تصور) کوي، په هغه موکه کې چې بشري ټولنې جوړېدې، د کام پوهان د دې لپاره چې د ټولنې د اوډنې پاسنه (مراعات) وشي، په خپلو کې سره کيناستل او د قانون په جوړولو يې پيل وکړ او خلکو هم په بشپړه رضا او مينې سره دا قانون ومانه.

آیا دا اند سم دی؟ آیا له هغه څه سره چې مور د تاریخ له مخې بیان کړل سمون خوري؟ تاسو سم ولېدل، چې د ټولنې تشکیلات د ټولنیزو اړتیاوو له امله رامنځ ته شول او پرته له دې چې د خلکو هیلې په نظر کې ونیسي، پر هغوی تحمیل شوې.

ولې ځینې د پریمانه شتمنۍ او ځواک خاوندان شول؟

د دې لپاره، چې هغو د مریانو او نورو لاس لاندو د لاس له رنځه ناوړه ګټه پورته کوله.

مریان څوک وو او له کومه شول؟

مریان جنګي بندیان وو، چې پخوا به وژل کېدل، خو په دغه دور کې یې هغوی ساتل، تر څو د دوی د لاس له رنځه ناوړه ګټه پورته کړي.

ولې پخوا په دې سوچ کې نه کېدل او ولې پخوا د مریه توب رژیم باب نه ؤ؟

د دې لپاره چې پخوا د کار افزارونو، د کار ویشلو او د کار د ابرې ډېرولو هم د چا په پرېکړې پورې اړه نه لرله او پخپله او د اړتیا له مخې رامنځ ته کېدله.

نو د ټولنې تشکيلات او «ټولنيزې اوډنې»، چې د بېلګې په توګه يو يې د ارباب او يو يې د مريه په توګه وپېژانده، د امرکوونکي او امرووړونکي تر منځ اړيکې يې وټاکلې، د ټولنيز تړون له امله منځ ته رانغلل، بلکه د ټولنيزو اړتياوو له امله رامنځ ته شوې او پر خلکو ورتحميلې شوې.

البته وروسته قانون جوړونکي پيدا شول، چې د ټولنيزې اوډنې په هکله يې خبرې وکړې، خو د دوی خبرې عمومن د همدې ټولنيزې اوډنې پر بنسټ دي، چې پخوا يې شتون موندلی.

د بېلګې په توګه مو ولېدل، چې ارسطو د مريانو او کسبيانو په هکله کومې خبرې کړي، خو دهغه خبرې په حقيقت کې د هغه وضعيت څرګندونه ده، چې د ده په زمانې کې يې شتون لاره.

د دې لپاره چې موضوع روښانه شي، ښه ده لا ډېره څرګندونه وکړو:

وروسته تر دې چې د لمړني بشر ژوند رنګ شو او ځينې په زور سره په ټولنه کې د څه باندېوالتياوو

خاوندان شول، چې د خلکو ډېرکي له هغو څخه بې برخې وو، لازمه وه، چې د خپلو بې ځایه باندېوالتیاوو د بېلګو څخه پرته نور بنسټونه وتوګي او د خپل ځواک ستنې – د دې لپاره چې کلکې وي – د خلکو په فکر کې ځای کړي.

ورو ورو باندېوالتیاوې په ځینو کورنیو کې میراثي شوې، ورو ورو بشر خپل لمړنی ژوند هېر کړ، چې د کومو پېښو تر اغېزې لاندې له هغې ورځې نه دې ورځې ته رالوېدلی دی، ورو ورو د ټولنې بې برخو او وتلو خلکو هېر کړل، چې د دوی وضعه غیر طبیعي ده؛ ورو ورو افسانې خپرې شوې، چې دا وضعه له ازله په پښو ولاړه ده او هر څوک، هغه چې څه لري او که نه یې لري، په نیغه یې د خپل خالق نه ترلاسه کړي دي.

د بېلګې په توګه په پخواني مصر کې هغه چا چې تر ټولو ښې او ابره ورې زمکې په خپلې ولکې کې لرلې، داوه یې کوله، چې که ډولپالونکی (رب النوع) ایزس د زمکې پر مخ ژوند کاوه، هغه زمکې یې دوی ته بخښلې دي!

همدغــه افســانې وې، چــې ورو ورو د ټــولنې زورویونکــو پــه ګټــه یــې د قــانون رنــګ ځــان تــه واخیست.

له دې وروسته هیڅ مریه کولای نشول د ارباب له شکنجې نه وتښتي، هیڅ کسبي قانونن دا حق نـه لرلـو ځـان د اسـیلو(نجباوو) پـه ډلـه کـې وشـمېري. هېڅ بزګر قانونن جرأت نلرلو، چې د خپل کار بور لـه قانوني لوټمارو پټ کړي. آیا بیا هم ویـلای شـو، چې دا قانون ټولنیز تړون منځ ته رواړی دی؟

لا څرګنده بېلګه وړاندې کړو: په پخواني روم کې کاریګر قانونن خپـل کسـب پـورې تړلـي وو او کـولای یې نشول له کار څخه لاس اوباسي. کاریګرو قـانونن له خپلې مېرمنې سره په جنسي اړیکو کې خپـل واک نلرلـو او د هغـوی کسـب قـانونن میراثـي ؤ. د بزګـرو نژاد قانونن په زمکې پورې تړلی ؤ او قانونن یـې بایـد مالیې ورکړې وای او بیګار یې کړی وای.

د پخواني روم د قانونونو او دودونـو پـر بنسـټ د واده له دودونو څخه یو دا ؤ، چې د ناوې پر زلفو یـوه

سانګه (نیزه) کېږدي. پوهېږی، دا کار اصلن له کومه راغلی دی؟

د دې کار اصلي لامل دا دی، چې سانګه لمړني بشر ته د ځواکمنۍ نښه وه. لمړني بشر په همدې سانګې سره ښکار کاوه، غلیم یې واژه او ځان لپاره یې ښځه له نورو قبیلو نه تښتوله. ورو ورو دا دود له منځه لاړو، خو اغیزه یې پاتې شوه، یانې د روم دودونو او قانونونو غوښتنه کوله، چې د واده په موکه د ناوې په زلفو دې سانګه کېښودل شي، تر څو په دې نښې سره زباته شي، چې سړی پر هغې لاسبری لري او ښځه د سړي د ښکار په حکم کې ده.

نو ګورو، چې اصلی کار له منځه ولاړ، خو قانون، د هغه پایله، چې د ښځې ابلانیت له نارینه څخه دی، وساتلو.

په همدې توګه مالکیت په پخواني روم کې «مانثیپیوم» نومېده، چې د لاس له کلمې څخه راغلی، یانې هغه څه ته چې انسان لاس اچوي او خپل ځواک پر هغه تحمیلوي، له دې ځایه د

مالکیت سرچینه، چې وروسته د قانون له خوا په رسمیت پېژندل کیږي، څرګندیږي.

نو دا چې ځینې قانون د نیاوګلوۍ و انصاف ښکارندوی بولي او اند کوي، چې قانون جوړونکو له لمړۍ ورځې څخه د نیاوګلوۍ (عدالت) او انصاف د ساتلو لپاره د قانون په جوړولو پیل کړی، سمه نه ده.

قانون په حقیقت کې د ټولنیزې وضعې استاذی دی، چې هغه وضعه هم په جبر سره او د خلکو له ارادې او هیلو څخه پرته منځ ته راغلې ده. د بېلګې په توګه د روم په ټولنه کې شتمنو خلکو، چې ځانونه یې د نورو خلکو په پرتله د حقونو خاوندان ګڼل، دغه حقونه د دوی نیکونو په لمړي سر کې په زور سره لاس ته راوړي وو او وروسته یې د قانون بڼه ورکړې وه.

د یوه فرانسوي پروفیسر په خبره: «حق لمړی د زور معلول ؤ او د قانون لامل ؤ، خو وروسته هغه په خپله د قانون معلول وګرځېدو».

البته ځینې پوهان چې پیدا شول، لـه هغـه ځایـه چې د قانونونو له اصلي سرچینې نه خبر نه وو، هڅـه یې کوله، چې نیاوګلوي او انصاف پـه زر منـه سریښـو سره په دې قانونو پورې ومښلوي.

د بېلګې په توګه ارسطو غوښتل زبات کړي، چې مریه توب د ټولنې ضرورت دی د ساسانیانو د زمـانې یوه پوه فکر کاوه، که دا ټول توپیرونه د بشـر پـه منـځ کې نه وای، د دنیا چارو اوډنه نه موندله او اصولن دا خبرې داسې پوهانو د نړۍ د ځواکمنـو د خوشـمندو لپاره اختراع کولې. لازمه نه ده، ډېر لېرې لاړ شو. د فرانسې پاچا ۱۴م لویي، چې په اتلسمې پېړۍ کې یې سـلطنت کولـو، دومـره جنـګ او جګـړې وکـړې او مـالیې یـې واخیسـتلې، چې د فرانسـې خلـک بشـپړ بېوزلي شول او ډېرکیـو یـې د ځنـاورو پـه شـان ژونـد کاوه. یوه ورځ پام شو، چې کارونه یې خورا بې ګټـې او کرکه جن دي او پښېمانه شو او له یوه پوه سره یې د زړه خواله وکړه.

خو هغه پوه په همدې ډول دليلونو سره زباته کړه، چې د پاچا اېلان (اتباع) هر څه چې لري، پر ده پورې اړه لري او اصولن د ژوندانه همدومره وسيلې هم، چې ۱۴م لويي له خپلو اېلانو څخه د ماليې په نامه نه دې اخيستي، لوی احسان دی، چې پر دوی يې لورېدلی دی – په دې توګه ۱۴م لويي ته زباته شوه، چې هغه څه چې ده تر دې دمه له خلکو اخيستي، د ده حق دی او بيا هم حق لري، واخلي، نو خپل کار ته يې پايښه ورکړه.

پخوا همدا ډول خبرې وې، چې د قانون بنه يې ځان ته نېوله. د پورتنيو خبرو پايله لنډه کړو.

۱ – قانون د پوهانو د هوښيارتيا، ټونيزو تړونونو او د خلکو د هيلو پر بنسټ منځ ته نه دی راغلی، بلکه د ټولنيزو پېښو تر اغېزو لاندې لاس ته راغلی او دهغو پېښو استاذی ؤ.

۲ – هر قانون د نياوګلوۍ ښکارندوی نه دی. د دې لپاره چې د هر قانون پر ماهيت پوه شو، بايد په

هغــې وضــعې او حالــت کــې، چــې د دې قــانون د پیدایښت لامل ګرځېدلی، څېړنه وکړو.

۳ – هر قانون مقدس نه دی، په هغـه توګـه چې ډاکتر ارانې په جنـایی محکمـه کې وویـل: «یـوازې هغه قانون مقدس دی، چې د خلکو د ګټو ساتندوی وي».

د نن ورځې خبرې اتـرې مـو لـږ څـه سـتونزمنې وې او موږ ونشول کولای، چې لـه دې نـه یـې سـاده بیانې کړو.

له دې کبلـه د دې وړ دي، چې د لوسـتونکو لـه خوا د ډېر ځیرتیا وړ وګرځي.

اوس به د خبرې پایښه ونیسو او ووینو، چې بشر د دې توپیرونو د حل لپاره کـومې هڅې پلـې کـړې؟

...

*****

۷

څنګه د زيار ايستونکو زوښا (شيره) يې زبېښله؟

مخکې له دې چې د مريانو او د ټولنې نورو بې برخو له خوځښت نه خبرې وکړو، د هغو د ژوندانه او بې برخې توب په لا څرګندونې لاس پورې کوو، له دې کبله لمړی د مريانو او زياراستونکو د وضعيت په هکله به خبرې وکړو.

د مريانو ژوند: مريه په حقيقت کې ژوند نه لرلو، ولې چې د هېڅ حقوقي شخصيت خاوند نه ؤ او پرته د خپل ارباب له ترحمه يې کولای نشول چې کورنۍ ولري. نو يقينن پوختنه کوی، چې نو مريانو بيا څرنګه مړوښي کوله؟

بايد په دې ټکي پوه شوي وی، چې کورولي د مريانو لپاره – په دې مانا چې تاسو پوهېږی – شتون نه لرلو، يانې د واده قانونونو او مقرراتو د مريانو د واده لپاره شتون نه لاره.

ارباب کولای شول، هرکله یې چې غوښتي وای، مریه له خوب غبرګۍ (همخوابه) ورکړي او هر کله یې چې غوښتل، بېرته یې ځینې اخیستله. مریه له خوب غبرګۍ ورکول یوازې د ماشومانو لاس ته راوړو لپاره وو، چې هغه یې د ارباب د بڼ مېوه ګڼله او د مریه ماشوم راوړل د ارباب د غوا خوسي راوړلو ته ورته وو!

البته کله ځیني مریان تر ځو نسلونو پورې د کورنۍ خاوندان وو، خو قانون د هغو کورنۍ په رسمیت نه پېژندله او ارباب کولای شول په هره موکه کې هغه کورنۍ ورانه کړي.

که غواړی د مریه توب دور د مریانو او نورو زیاراېستونکو ژوند ځان ته مجسم کړی، د عمرو عاص خبرې یاد ته راوړی. عمروعاص کله چې د مصر هېواد فتح کړ، ویې لیکل:

«دلته هسې خلک ژوند کوي، چې ګواکې د دې لپاره پیدا شوي دي، چې د ګبینو د مچیو په توګه د نورو په ګټه کار وکړي او د خپل کار له بور نه برخمن نه شي.»

د روم په مملکت کې شتمنو کسانو له ۱۰ څخه تر ۲۰۰۰۰ پورې مریان لرل او د ځینو د مریانو شمېر هومره ؤ، چې کولای یې شول یو لښکر په لار رهي کړي! چا به چې یوازې درې مریان لرل بېوزلی ګڼل کېده!

مورږ مخکې څرګنده کړل، چې له مریانو سره یې څرنګه چلند کولو، خو اوس څو بېلګې پر هغه څه چې ویلي مو دي، ورزیاتوو:

رومیانو یو ډول وحشي کبانو ته خورا درنښت کاوه. کېسه کوي، چې د روم له شتمنو څخه یوه یو ډنډ لرلو، چې دغه وحشي کبانو ته یې په هغه کې وده ورکوله او هرکله به چې د ده یوه مریه کوم لوښی د غفلت له مخې مات کړ، حکم به یې کاوه، چې هغه په دې ډنډ کې واچوي، تر څو د هغه وحشي کب خواړه شي.

د روم یو مشهور فیلسوف د اربابانو کلک نیوکه داسې څرګندوي: «همدا چې مریه ټوخی یا پرنجی وکړي، همدا چې کونجی په غبږ سره په ځمکه وغورځوي، په حقیقت کې غوسه ناکه کېږو. که

مریه یو څه په جګ غږ ځواب ووایي، که څېره یې د بدچلند نښې ولري، حق لرو، په متروکه یې ووهو او غالبن هم ډېرې کلکې متروکې وهو او یو غړې او یا غابن یې ماتوو».

د روم لـه لویـو پوهـانو څخـه یـو اپیکتـت ؤ، چې مریـه نـړۍ تـه راغلـی ؤ، لـه هغـه سـره یـې همدغـه بدچلندونه وکړل او پښه یې ورماته کړې وه!

که کوم ارباب له خپل مریه څخـه ناراضـه شـوی وای، پـه شـپو یـې هغـه پـه تـورو کوهیـانو کې بنـدي کـاوه، پـه ورځـو یـې درانـده زنځیرونـه پـه غـاړه کې وراچـول او کـار تـه یـې اړباسـلو او غـالبن یـې د دې مریانو مخ په سرې اوسپنې داغلو.

په پخوانیو زمانو کې یې میخانیکي ژرندې نلرلې او دانې یې په لاسي ژرندې، چې د مریـانو پـه لاسـو تاوېدې، وړه کول. دا کار تر ټولو ګران ؤ او عمومن د دې لپاره چې مریانو ته سزا ورکړي، دې کـار تـه یـې اړ کول. په حقیقت کې د ژرندې کار رومیانو ته د نن ورځې ګرانو کـارونو پـه دود ؤ. د روم یـو شـاعر د دې ژرندو په بیان کې وایي: «هلتـه تیـاره ورځـي مریـان،

چې ډوډۍ یې د وړو د ذرو ګرد دی، ژاړي، هلته د متروکو او زنځیرونو په خپلو کې د لګېدو غبږ په هواکې تاوېږي».

د روم یو بل لیکوال د ژرندې منځ داسې ستایي: «خدایه! څه بې وزلي خلک دي! پوټکې یې د مړي رنګ لري او د متروکو وهلو خاپ په هغه لېدل کېږي... دوی یوازې د کمیس ټوټې پر ځان لري، دوی یې په داغلو سره په نښه کړي، سرونه یې خریلي دي، پښې یې په کړیو کې ابښودل شوي، ځانونه یې د اور له تاوه له جوړښته لوېدلي، بانه یې لوګی له منځه وړي، له سره تر پښو د وړو په دوړو کې ډوب دي».

اند مه کوی، چې خلک له دې چلند سره مخالف وو. هغو حقیقت هومره هېر کړی ؤ، چې خیال یې کاوه، دا چلند خورا نیاویز دی.

د روم یو شاعر یوه مېرمن، چې خپل مریه باندې کرجنه شوه، داسې ستایي:

« - دا مریه په دار وځړوی!

- مګر څه ګناه یې کړې، چې داسې یې وکړوو؟

- بی شعوره! مګر مریه هم سړی دی؟ ومې منله، چې څه یې کړي نه وي، زه غواړم په دار یې وځړوم، زه امر کوم، زما پرېکړه باید دلیل واوسي».

د رومیانو دا لید د مریانو په اړوند، وروسته له هغه څخه هم چې مذهب یې بدلون وموند، پاتې شو. هسې چې یوه پېړۍ وروسته د مسیح له میلاده، کله به چې یو ارباب په کور کې وژل کېده، د هغه ټول مریان یې وژل او کله یې چې غوښتل دا قانون له منځه یوسي، یوه لوی فیلسوف مخالفت وکړ او د هغه قانون څخه په ملاتړ کې یې خبرې وکړې.

*****

۸

ګلادياتوران

د روميانو له ملي نندارو څخه يو ګلادياتوران وو. هم هغسې چې موږ نن تياتر ته ځو او هنرمندان زموږ لپاره ننداره جوړوي، روميانو هم ګرد او لوی ميدانونه جوړول، چې ګېرچاپېره يې د ناستي لپاره ځايونه وو او په منځ کې يې يو پراخ ډګر شتون لاره.

په دې ډګرونو کې يې مريان اړباسل، چې په خپلو کې او يا له وحشي ځناورو سره وجنګېږي. دې مريانو ته يې ګلادياتور ويل. دې ببوزلو د يو بل وينې تويولې او يا د وحشي ځناورو په لاس به ريتې ريتې کېدل او روميانو له دې ننداره نه خوند اخيستلو.

روميانو د سزار په زمانه کې توانېدلي وو، چې په يو ځل په يوې موکې کې ۳۲۰ جوړې ګلادياتوران په جنګ واچوي. «اوګوس» د روم امپراطور د خپل ژوندانه په ترخ کې ۱۰۰۰۰ جوړې ګلادياتوران په

خپلو کې جګړې تـه اړ کـړل. «تـراژن» در روم بـل امپراطور همدغه شمېر یـوازې د ۴ میاشـتو پـه تـرڅ کې په خپلو کې په جنګ واچول.

هغه مریه به چې په جګړې کې ماتې خوړلـه، پـه هماغه میدان کې یې سـر تـرې پـرې کولـو. عمـومن محکومان به یې دې کار ته اړ کول، خو غالبن مریان او جنګي بندیان وو، چې دې کار ته بـه یـې اړ باسـل، هسې چې هـر کلـه بـه د روم دولـت بـری وموند، د ګلادیـاتورانو لـویې ډلې بـه د وهلـو ټکولـو ډګـر کې وشېندلې شوې.

د روم یو ویاند، چې زموږ د تېرو زمانو د «افکارو ودې» ویانـدانو تـه ورتـه ؤ، پـه خپلـې یـوې وینـا کې امپراطـور سـتایي، چـې د بنـدی «وحشـیانو» ټـول لښکر یې د ډګر منځ تـه راوسـتی او د غلیمـانو ماتـه یې د ولس د تفریح وزله جوړه کړې ده. «کـوم بـری کېدای شي له دې نه لا لوی او لا ښکلی وي؟»

دا ننداري نه یوازې د روم په ښار کې وې، بلکـه د ایټالیا په ټولو ښارونو کې تکرارېدلې.

*****

اې لوستونکیه، آیا نه غمجن کېږې؟

آیا فکر نه کوې، چې دې بېوزلي بشر څومره ځور ګاللی دی! برسېره پر دې د روم له لویښت او ویاړونو ډېر اورېدلي او ښايي د خپل عمر ارزښتناکه برخه دې د روم د امپراطورانو د تاریخ په زده کړه تېر کړی وي، خو کېدونکې يې ګڼو، چې ښايي له هغه څه ځخه، چې موږ د تاریخ له څنډو او څنګونو ځخه راټول کړي دي، تا ته څه نه وي ویلي، کېدای شي د روم له دغو اوسېدونکو د ژوندانه له بڼې تر اوسه ناخبره وې. ولې؟ د دې لپاره چې له مریانو ځخه عومن د پیسو او زور لپاره کار اخلي او تاریخ یوازې د زورویونکو او د هغوی جنایتونو لپاره جوړوي. هسې مورخ لږ پیدا کېږي، چې د ومره جنایتونو په هکله، چې د سل هاؤ زره بیوزلو خلکو د ژوندانه ننداره يې جوړوله، څرګندونه وکړي.

دلته له دومره ځېرلو او وحشت ځخه خبرې نه کوي، خو هلته چې ځورېدلي خلک ځان خوځوي او د ناتار او ځور زنځیزونو د ماتولو لپاره لاس په کړنه پورې کوي او خپلو څو زره کلنو غلیمانو ته، له هغه

سزا شخه چې دوی یې وړ دي، یو په زرمه سزا ورکوي، د مورخینو چیغې پورته کېږي او د خپلې افسانو جوړولو بشپړ استعداد د دې «ځناورو» د ځناورتیا او شېرنتوب د انځورولو لپاره په کار اچوي!

دا ډول مورخان زموږ له پامه، چې د بشر د حقیقي تاریخ زده کړه غواړو، کوم ارزښت نلري او موږ باید د هغو دروغجنې انځورونې د تاریخ له پاڼو لېرې کړو.

یوازې مریان د روم په هېواد کې بدمرغه نه وو. د روم هېواد اوسېدونکي اصولن په دوو برخو ویشل کېدل، یو هغوی، چې ځانونه یې د ډېر لوړ نژاد شخه ګڼل او نوم یې «پاتریسین» ؤ، بل هغوی، چې ویل یې د لا ټیټ نژاد شخه دي او «پلبین» نومېدل. یوازې پاتریسینانو کولای شول، دولتي چارې ولري، یوازې دوی کولای شول مذهبي دودونه ترسره کړي، یوازې دوی د سنا مجلس جوړولو.

کله چې بشپړه دولتي چارې، د قانون جوړولو بشپړه دستګاه او ټول مذهبي دودونه د پاتریسینانو په لاس کې وو، په بنه توګه کولای شو اټکل وکړو،

چې دولتي دستګاه یوازې د پاتریسینانو په ګټه تاوېده، قانون د دوی په ګټه جوړېده، مذهب یوازې د دوی په ګټه حکم کولو، دوی زور درلوده او له دې کبله هم دولت، قانون او مذهب د دوی مال ؤ.

پلبینان عمومن بېوزلي خلک وو، چې عمومن په بزګرۍ او کسب بوخت وو او هرکله به چې کومه جګړه پیښېدله، دوی به یې د جنګ ډګر ته استول. دا بېوزلي غالبن د نیشتمنۍ (فقر) او بېوزلۍ له زوره اړ کېدل، د پیسو له خاوندانو څخه پور واخلي، خو که د پور د پرې کولو موکه به چې راورسېده او پوروړي کولای نشول خپل پور پرې کړي، غوښتونکي حق لرلو د «قانون سره سم» هغه خپل مریه کړي.

په هر هېواد کې چې قانون د زورویوونکو خلکو په ګټه جوړ شي، همدا ډول زلندیزه او ملا ماتوونکي قانونونه به پر بېوزلي ولس بار شي او اریانتیا په دې کې ده، چې زورویوونکي تل تمه لري، چې دا ډول قانونونه ولس مقدس وګڼي او له هغو څخه اطاعت وکړي.

پلبینانو – یانې د ټولنې بې برخو – د خلکو د وګړو ډېرکی جوړولو او هر هېواد چې د خلکو ډېرکی یې تر فشار لاندې وي، هسې دېګ ته ورته وي، چې د اور پر سر یې کېږدي. البته چې دا دیګ به تل د پاڅون او خوټېدلو په حال کې وي..

بدمرغه خلک هم تل د ځان د خلاصون لپاره په هڅو او اعتراض او پاڅون کې دي.

کله په ژوره توګه پام شوي یاست، چې ولې د سماوار په مخ یو وړوکی سوری جوړوي؟ دا سوری د دې لپاره دی، چې هرکله که د سماوار جوش ډېر شي او بخار وکړي، هغه سوری خلاص کړي، تر څو یو څه بخار بهر ووځي او که نه سماوار به چاود کړي.

په ټولنې کې هم په همدې توګه دي. کله چې خلک د ناتارو له اوره په خوټېدو راځي او شونی کېږي، چې په یوځل سرغړونه (طغیان) او پاڅون وکړي او د ټولنې ناتاریزه قانون مات کړي، زلند خلک، چې تل په خپلو چارو کې احتیاط کوي، د خلکو د احساساتو لپاره د وتلو یوه لار خلاصوي، تر

څو په دې توګه د خلکو د سر پورته کولو فشار لږ شي.

د روم زورویوونکو هم همدا کار کولو. هرکله به چې د پلبینانو اعتراض زور واخیست او چاره به یې هڅوکي ته ورسېده، پاتریسنانو، د دې لپاره چې په دې اور یې اوبه شېندلې وي، په نذر او نیاز به یې پیل وکړ او ان ځینې پوروړي به یې د مریه توب له بنده ازاد کړل.

د هغو وضعیت او تنګې سم زموږ د ټولنې وږیا خوړونکو په دود وې، چې کله نا کله په داسې چارو لاس پورې کوي، د خیر ښېګڼې ټولنې جوړوي او وریژې ویشي.

البته د پاتریسینانو دا مهربانې لنډپاپې وې او همدا چې د خلکو د پاڅون فشار به لږ شو، دوی خپل ځنډن چلند په مخه وړلو.

له زېږیزه وړاندې په ۲۶۰م کال کې یوه ورځ یو بېوزلی پوروړی د خپل پورغوښتونکي له کوره وتښتېدو او د روم میدان منځ ته راغی. دې بېوزلي ته یې هومره شکنجه او ځور ورکړی ؤ، چې بشپړ

ځان یې په زخمونو باندې پوښل شوی ؤ. خلک د دې ننداره له کتلو څخه راوپارېدل او خوځښت یې وکړ او وسله یې اوچته کړه او غرونو ته یې کډه وکړه. د روم دولت له هغو سره جګړه وکړه او په پای کې د دې لپاره چې هغوی کرار کړي، اړ شو هغه پوروړی ازاد کړي او د پلبینانو ځینې غوښتنې ومني.

پلبینانو داسې ډېر پاڅونونه وکړل او ورځ په ورځ لا زړه ور شول، هسې چې پاتریسینانو احساس وکړ، چې وضعیت د دوی لپاره خطرناک دی.

کیسه کوي، چې یوه ورځ (له زېږېدو نه دوې پېړۍ وړاندې) یو ارباب د مریانو په لاس ووژل شو. کله چې دا پېښه خپره شوه، یوه لیکوال وویل: «دا هسې خطر دی، چې موږ ټول تهدیدوي»، مقصد یې دا ؤ، چې «نن د هغه وار ؤ، سبا به زموږ وار وي». دې لیکوال حق لاره، ولې هرکله چې د خلکو پرګنې د یو موټي زلندو تر فشار لاندې راشي، له لاسه چې ټکونې خوري، اندکوي، چې دا زلندي په شخصي توګه هم د ځواک او زور خاوندان دي او روږدن (عادت) نه پورته پیاوړتیاوې لري. خو همدا

چې له مظلومانو څخه یو کس جرأت وکړي او ښکاره کړي، چې زلند کومه ځانګړې پیاوړتیا د مظلوم په پرتله نلري، دا خبره د نورو مظلومانو د زړه ورتیا لامل ګرځي. ورو ورو هغوی هم په هڅه کې کېږي، چې دا خبره وازمويي. له همدې کبله هوښیار خلک به چې کله ځواکمن شول، خپل غلیمان به يې په ځانګړې توګه د خلکو په مخکې له منځه وړل، تر څو ولس ووینې، چې دغوی له عادي کسانو څخه پورته نه دي او بلکه له هغو نه هم لا ضعیفه دي.

په هره توګه هغه پېښو چې وروسته رامنځ ته شوې، زباته کړه، چې هغه لیکوال بشپړ حق درلودلو. مریان ورځ په ورځ لا زړور شول او خپل اعتراضونه او پاڅونونه يې زیات کړل او هر ځل پاتریسینان اړ وو، د دوی ځینې غوښتنې ومني.

وروستۍ او تر ټولو کلکه جګړه، چې مریانو د خپل خلاصون لپاره پیل کړه، د سپارتاکوس جنګ ؤ، چې له زېږیزه وړاندې ۷۳م څخه تر ۷۱مه پورې يې بهیر وموند.

۹

د سپارتاکوس جګړه

تاسو د ډېرو لښکر کښو او نړۍ نیوونکو نومونه اورېدلي، چې هېوادونه یې د خپلو اسونو تر پلونو لاندې وران کړل، ښځې او نارینه او زاړه او ځوانان یې په خاورو او وینو کې وغزول، له ککریو یې منارونه جوړ کړل او بشري تمدن ته یې بې شمېره زیانونه ورسول، خو اند نه کوم، چې د سپارتاکوس نوم مو اورېدلی وي.

سپارتاکوس د هغه کارونو په شهادت سره چې کړي یې دي، له سترو مشرانو څخه ؤ او د روم لوی مشران یې عاجز کړل. د ده کارونه له هغه ځایه چې د هېوادونو نېولو لپاره او زور ویلو لپاره نه وو او بلکه غوښتل یې، چې خلک د زور له بنده خلاص کړي، نوم یې د ډېرو مورخانو له قلمه لوېدلی دی، ولې چې مورخان عمومن د خپلې زمانې د دولت جیره

خوړونکي دي او تل خپله ژبه او قلم د زلند د ستاینو لپاره وقفوي.

خو تاسو چې له ناتاره ببزار یاست، ډېر پر ځای دی، چې د سپارتاکوس نوم زده کړی او د ده د جګړو کیسې مغزو ته وسپاری، په ځانګړې توګه چې کولای شی پرتمینې پایلې له هغو څخه لاس ته راوړی.

تر زیږیزه وړاندې ۷۳م کال کې یې ۲۰۰ کسه ګلادیاتوران د کاپو ښار خواته، چې د روم له ښارونو څخه ؤ، ببول، تر څو هغوی په ډګر کې د یو بل وژلو ته اړ کړي. دغه کسان چې له خپل برخه لیک څخه دردېدلي وو، له دې سپکاویو څخه چې دوی ته کېدل، خورا په تنګ شوي وو او په خپلو کې یې پرېکړه وکړه، چې یوبل ته د وروروولۍ لاس ورکړي او د خپل وضعیت لپاره هڅه وکړي.

د هغو په منځ یو کس د سپارتاکوس په نامه ؤ، چې ډېر هوښیار او د ځوانۍ روح او غښتلی ځواک یې لاره. سپارتاکوس، چې پخوا یې د ایټالیا په

شمال کې شپنتیا کوله، کله هم چې د مریه توب په زنځیر کې ښکېل شو، ازادي یې له یاده ونه اېستله او خپل هم زنځیري یې ازادۍ ته ولمسول. سپارتاکوس ښکاره کړه، چې د بشر وګړي په خپلو کې برابر دي او دا ټول توپیرونه چې په دوی کې پیدا شوي، ټولنیز وضعیت یې لامل دی. که مریان همت وکړي، کولای شي دې ټولنیز وضعیت ته بدلون ورکړي او ځانونه د بندګۍ له بنده وباسي. د سپارتاکوس خبرو په ملګرو باندې اغېزه وکړه او سپارتاکوس وکولای شول د هغو له ۷۶ کسانو سره وتښتي.

د سپارتاکوس د ټولو ملګرو لاسونه تش وو، خو خپل لاسونه یې په لاره کې ډک کړل او د وسلې یو کاروان یې لوټ کړ او کله چې د کاپو د ښار لښکر غوښتل چې د هغو مخنیوی وکړي، هغوی یې بې وسلې کړل او په پای کې یې د وزو غره سر ته کډه وکړه.

د روم په ښار کې پاتریسینان په اندېښنې کې ولوېدل او د سپارتاکوس د مخنیوي لپاره یې یو

۳۰۰۰ کسیزه لښکر ولېږلو، خو سپارټاکوس هغو ته ماتې ورکړه. دې کار یوه ښه پایله پیدا کړه او هغه دا وه، چې مریان پوه شول، چې یو ځواکمن ملاتړ یې موندلی دی او ډلې ډلې د غره په لور وتښول او له سپارټاکوس سره یوځای شول.

بیا هم دوه ځلې نورې دوې ۲۰۰۰ کسیزې ډلې د سپارټاکوس جګړې ته ولېږدول شوې، خو سپارټاکوس هغه بشپړه ډړې وړې کړې او له منځه یې یووړې.

هغه څه چې په سپارټاکوس کې د ستایلو وړ دي، دا دي، چې دی له دې بریاوو څخه مست نه شو او خپل عقل یې له لاسه ورنکړ او له غره نه راښکته نشو. یوازې کله کله له غره نه راښکته کېدو او ښارونه یې لوټول او د ټولنې مریان او نور بې برخې یې د ځان خوا ته جلبول.

خو یو شی د سپارټاکوس د ځورېدو لامل شو او هغه دا وو، چې له هغه ځایه چې د ده سرتېري ډېر شول، هغو ته د ډوډۍ رسول خورا ګران شول.

سپارتاکوس غوښتل چې له هغه اندېښنې څخه چې رومیانو ته ورپه برخه شوې وه، ګټه پورته کړي او خپل ملګري د آلپ له غرونو څه تېر کړي او د روم د امپراطورۍ له حدود څخه یې بهر ته وباسي، تر څو هغوی ازاد شي، خو له بده مرغه ټولو مریانو د ده هوښیاري نلرله او نه پوهېدل، چې د دوی وضعیت نشی کولای تر ډېرې اوږدې مودې پورې پایښت ومومي او هر څه ژر تر ژره باید له موکې نه ګټه پورته کړي، د بنسټیزې چارې په فکر کې واوسي.

په دې موکه کې رومیانو څو ګڼ شمېرې ډلې، چې یوه ډله یې په یوازې توګه له ۱۰،۰۰۰ تنو څخه جوړه شوې وه، د رومي سرېیو په مشرۍ د سپارتاکوس جګړې ته ولېږل. سپارتاکوس دغه سرتېري او مشران، چې په نړۍ کې په جنګېدو نامتو وو، بشپړ مات کړل او په ښه توګه بریالی شو.

بیا دلته د پام وړ موضوع دا ده، چې سپارتاکوس تېر وختونه او هغه بلاوې، چې د مریانو پر سر یې

رواستلې، هېرې نکړې او د دې پر ځای چې د جګړې بنديانو سرونه هم هلته په ميدان کې پرې کړي، د هغو له منځه يې شلور سوه کسه وټاکل او امر يې وکړ، چې هغه د «لوړ نژاد» خلک د ګلادياتورانو په څېر په ډګر کې پخپلو کې په جنګ بوخت شي، تر څو د زور خوند وڅکي او هغو او نورو خلکو ته زباته شي، چې هغه څه چې خلک خواروي، هغه يوازې زور دی او مريه له دې کبله چې زور يې پر سر ولاړ دی، خوار دی، نه له دې کبله چې نوم يې مريه دی. زور د مريه له سره پورته کړی او ووينی، چې هغه هم لکه د نورو هسې کس دی او که نور هم د ده په شان په زور اخته شي، هم هومره به خوار شي.

سپارتاکوس يوه بله ۱۰،۰۰۰ کسيزه ډله ماته کړه. خو د دې پرځای چې پرمختګ وکړي، يو ځل په شا شو، ولې چې د ښارونو خلکو له ده سره موافقت نه کاوه او سپارتاکوس د خپل لښکر د خوړو له چمتو کولو څخه پاتې راتلو. سپارتاکوس د

سهېل(جنوب) په لور لاړو، تر څو د هغه ښارونه له خوړو څخه، چې پروسېرکال يې فتح کړي وو، ګټه پورته کړي. دا خبر روم ته ورسېدو او ټول په خوځېدو راغلل او بيا يې لښکر ولېږلو، چې د سپارتاکوس د شاته کېدو مخنيوی وکړي، خو سپارتاکوس په هېڅ ډول زيانمن نشو او ځان يې، هغه ځای ته چې غوښتل يې، ورساوه.

ورو ورو د سپارتاکوس برياؤو په روم کې بې هانده (حده) ترهورتيا رامنځ ته کړه او په ځانګړې توګه د شتمنو موقعيت داسې د خطر سره مخامخ شو، چې مصمم شول، چې هر څنګه کېږي، د ده ولې وباسي. البته هر څوک چې ډېر شتمن ؤ او لا ډېر مريان يې لرل، د سپارتاکوس له جنسه ډېر ډارېدو او ګټو يې لا ډېره غوښتنه کوله، چې د سپارتا کوس غم وشکېږي. له دې کبله روميانو د روم په اوسېدونکو کې تر ټولو نه بډايو له ډلې نه يو کس د دې دندې لپاره وموند، چې نوم يې کراسوس ؤ.

کراسوس، چې د اشکانیانو په زمانه کې له ایران سره هم ځینې جګړې کړې وې، نږدې ۱/ ۸۰۰/ ۰۰۰ دیناره (رومي پیسې) شتمني یې لرله او خپله ډېره شتمني یې د داخلي جګړو او د روم د اوسېدونکو له وژلو څخه لاس ته راوړې وې. دا کس خورا کبرجن او د هر ډول احساس څخه تش ؤ.

تر زیریزه مخکې د ۷۲م کال په منې کې یې کراسوس ته ۱۰ لژبونه (هر لژبون نږدې ۶۰۰۰ کسه کېږي) ورکړل، چې سپارتاکوس ته ماتې ورکړي، خو سپارتاکوس، چې خپلو ټولو کسانو ته خواړه رسولای نشول، ناچاره شو، چې دوی په دوو برخو وویشي او له همدې کبله یې ځواکونه کمزوري شول. د سپارتاکوس د لښکر یوې ډلې، چې ۱۰،۰۰۰ کسان وو، ماته وخوړه، ۶۰۰۰ کسان یې ووژل شول او ۹۰۰ کسان یې د رومیانو په لاس کې بندیوان پاتې شول. نورې ډلې یې هم په شا شوې.

سپارتاکوس، چې ځان له دې مهمې پېښې سره مخ وکتو، پرېکړه یې وکړه، چې د ایټالیا په سهېل کې د سیسلي جزیرې ته لاړ شي، ولې چې د سیسلي

جزيرې ډېر غنم لرل، هسې چې هغه ځای ته يې د «روم د غنمو جزيره» ويله او خلک يې تل له پاڅون لپاره چمتو وو.

سپارتاکوس خپله پرېکړه پلې کړه او په بېړۍ کې سپور شو، خو د سيسلي بېړيو، چې دی يې وړلو، خپل هوډ مات کړ او د هغه ځای حاکم دولت ته خوشمندو لپاره په تنګيو کې په دفاع اخته شو. له دې کبله سپارتاکوس اړ شو، د ايټاليا جزيرې څنډو ته پناه وېسي. کراسوس چټک له لارې راورسېدو او دی يې کلابند کړ.

ژمی هم راورسېدو او خواړه نه موندونکي شول، هسې چې که سپارتاکوس له محاصرې څخه راوتی نه وای، له منځه تللو، له دې کبله سپارتاکوس په هڅه کې شو، چې له کراسوس سره په خبرو شي او سوله وکړي. خو دا کار شونی نه ؤ، ولې چې لمړی د اربابانو د ګټو په ضد ؤ او هغو غوښتل، هر څنګه چې کېږي، سپارتاکوس او دا ياغي مريان له منځه يووړي او داسې ښکاره کړي، چې هر څوک که وغواړي چې ځان ازاد کړي، له وژل کېدو پرته بله

پایله نه لري. دوهم کراسوس غوښتل چې د سپارتاکوس په ماتولو سره یو نوی ویاړ لاس ته رواړي او ځان لا لوی کړي. په پای کې د سپارتاکوس وړاندیز رد شو او په محاصرې کې پاتې شو.

خو سپارتاکوس دلته یوه لویه هوښیاري وکاروله، یوه شپه چې واورې وریدلې او هوا توپاني وه، یوازې د خپلو ملګرو له درو څخه یوې برخې سره، پرته له دې چې نور خبر شي، هغه ډنډ چې د ده د لښکر نه یې چاپېره کنلی ؤ، په یوه ځای کې د خاورو او بوټو سره ډک کړ، له هغه نه تېر شو او ځان یې له محاصرې نه بهر ووېسته. کراسوس ناچاره شو کلابندي خوشې کړي او د سپارتاکوس په تعقیب بوخت شي. په دې چل سره هم سپارتاکوس خلاص شو او هم نور ملګري یې.

کراسوس هلو ځلو کې شو او اړ شو له روم څخه مرسته وغواړي. هغو هم پمپه لوی مشر د ده مرستې ته ورولیږه. بیا هم څو ځلې د سپارتاکوس او کراسوس ډلو تر منځ اخ او ډب پېښ شو او په هغه

جګړې کې، چې د بروتیوم په غرونو کې پېښ شو، لمړی د کراسوس پوځ ماتې وخوړه، خو له جنګه لا څه نه وو تېر شوي، چې سپارتاکوس له ورانه نه زخم وخوړو. سپارتاکوس په زنګانو ولوېده او تر وروستي دمه په زنګانو روان ؤ او جنګېدلو، هسې چې ونه توانېدل د ده مړی د نور مړو له منځه، چې یو د بل په سر پراته وو، ومومي.

په دې جګړه کې زر کسه رومیان، یانې د «لوړ نژاد» زر کسه د مریانو په توره په خاورو کې پرېوتل، خو په پای کې جنګ د مریانو له ماتې سره پای ته ورسېدو او کراسوس پرته له کوم رحمه هغه ټول ووژل او د بندیانو په هکله یې، چې شمېر یې تر ۶۰۰۰ ډېر ؤ، امر وکړ، چې د کاپو له ښاره تر رومه پورې د ده د لارې په سر په صلیبونو باندې مصلوب کړي!

د سپارتاکوس یوې ډلې، چې له ۵۰۰۰ کسانو نه جوړه شوې وه، هڅه وکړه، چې ځان شمال لور ته ورسوي او د روم له سرحده ووځي، خو پمپه د روم

مشر له شماله راورسېدو او دوی ته يې ماتې ورکړه او تر وروستي کسه پورې يې عام وژنه وکړه او په دې توګه هغه هم د دې وژلو له لارې يو ويار تر لاسه کړ!

سپارتاکوس او ياران يې په پای کې ووژل شول، خو په دې خوځښت سره يې ښکاره کړل، چې مريان له هوښياری او نبوغ څخه بې برخې نه دي او که په خپلو کې د يووالي لاس سره ورکړي، وړوونکی ځواک به ولري.

د سپارتاکوس د خوځښت اهميت په دې کې لنډوو، چې د ده د ماتولو لپاره هومره رومي لښکر ته اړه پيدا شوه، چې سزار د روم امپراطور په اتو کلو کې د اوسنی فرانسې د فتحې لپاره کارولی ؤ! او حال داچې د سپارتاکوس خوځښت له دوو کلو نه ډېر و نه غزېدو او د زېږيز نه مخکې ۷۱م کال کې له منځ لاړو.

له دې نه وروسته د روم دولت مريانو باندې بنديز ولګاوه، چې نور وسله ولری او په دې موضوع کې يې هومره کلک نېونه وکړه، چې وايي، يوه ورځ

یو شپون یې په دې ګناه، چې یو خنځیر یې په سانګې وژلی ؤ، وواژه!

له دې تاریخه څه پایله اخلو؟

۱ –د ټولنې بې برخي، چې ډېرکي دي، که په خپلو کې د یووالي لاس ورکړي او ځان بسندنې ته چمتو واوسي، داسې ځواک جوړوی شي، چې د زور دستګاه ونړوي. د سپارتاکوس جګړه له دې کبله وحشتناکه وه، چې هغو بېوزلو، چې دغه جنګ یې پیل کړی ؤ، د زړه له کومي د دې جګړې لپاره چمتو شوي وو او له هغه ځایه چې څه شی یې نلرل، چې په دې جګړې کې یې له لاسه ورکړي، بې پروا له غلیم سره یې جګړه کوله.

۲ – هرکله چې د ټولنې بې برخي د زور دستګاه د ماتولو په هڅه کې شي، باید له مخکې یوه نقشه، زده کړې او ټاکلی تشکیلات ولري، ګوندې خپل بری پای ته نشي رسولی. د سپارتاکوس پاڅون هم له همدې کبله پرېکړنده پایلې ته ونه رسېد، چې د ټولنې یو شمېر بې برخي د فشار پر ضد د طبیعی عکس العمل له امله پرته له مخکېنې نقشې څخه په

خپلو کې سره ټول شوي وو او که څه هم سربښندنه یې لرله، خو د پرېکړنده پایلې لاس ته راوړلو لـه دود سره بلد نه وو.

۳ – د ټولنې زورویوونکي، څومره ځواک هم چې ولري، د ټولنې بې برخو د ټکولو لپاره یـې کـاروی او له هېڅ چـل، ټګۍ او نـاځوانۍ څخـه پـروا نـه لـري او وروســته لــه هغــه چــې بریــالي شــول، د دې ازادۍ غوښتونکو خلکو سره په بشپړه ځناورتیـا او قسـاوت چلند کوي.

هرکله چې د ټـولنې بـې برخـي د زور پـه وړانـدې لاس په مقاومت پورې کوي، باید په بشپړه توګه دې تـه پـام وي، چې کـه مـاتې وخـوري، پرتـه لـه بشـپړه بېوزلۍ او یا مرګ څخه بله لار ورله نه پـاتې کېـږي او له دې کبله نو په خپله پرېکړه کې باید تم نشي او لـه هېڅ راز سربښندنې څخه ډډه ونکړي.

یـوه ورځ مـې خپـل یـوه دوسـت تـه همـدا ټکـې څرګندولو، چې د نـړۍ زورویـوونکي د دې لپـاره چـې خپله موخه پر مخه کړي، له هېڅ ناځوانۍ څخه ډکې وسیلې او تزویز نـه بـاک نلـري. دی مخـالف ؤ. ومـې

ویل خورا رڼه بېلګه تا ته راوړم. آیا منې چې لوی کوروش د نړۍ تر ټولو ځخه ځوانمرده نړۍ نېونکی ؤ. دې کس یوه ورځ د ځوانی په ورځو کې له پلاره وپوښتل: «پلاره، د دې لپاره چې ځوک په غلیم بریالی شي، څه شیان لازم دي؟» «... دې موخې ته رسېدو لپاره باید سړی موکې ته سترګې وغړوي، خپل ځواک پټ کړي، دروغجن وي، غولونه وکړي، غلا وکړي، لوټ وکړي او په هر څه کې په غلیم باندې بر شي».

د ټولنې د بې برخو ډېر خوځښتونه له همدې کبله، چې دوی خپل غلیمان نه پېژندل او د هغو دغه فورمول یې هېرولو او په هغو یې باور کولو، له منځه ولاړل. خو د ټولنې بې برخي دا فورمولونه نباید هېر کړي.

*****

۱۰

د مريه بدلون په سرف باندې

مريانو د خوځښتون له امله وروسته له هرې څه مودې څخه نوې باندېوالتياوې لاس ته راوړې او ازدۍ ته نږدې کېدل، خو ځو نوره شيان هم وو، چې د دوی په ازادۍ کې يې عمده اغېزه لرله:

د روم دولت ډېر هېوادونه تر خپلې ولکې لاندې راوستي وو او د هغو ټولو شتمنې يې د روم ښار خواته وړلې. د روم دولت په حقيقت کې هسې دستګاه وه، چې په زرګونو کسانو يې فشار راوړلو، د هغو زوښا (شيره) يې اېستله او روميانو ته به يې ورکوله. د کار عمده ځواک په روم کې مريانو جوړولو، چې د مغلوبو هېوادونو وګړي وو. په لمړي سر کې چې د روم دولت پراختيا موندله او دا ټول مريان يې په خپلې ولکې کې راوستل، د هغه کار په پايله کې، چې په مريانو يې سرته رساوه، د روميانو په شتمنۍ کې خارق العاده زياتی رامنځ ته شو. خو دغه

پرمختګ تل پاېښت کولای نشو، ولې چې مريانو لـه دغې شتمنۍ نه هېڅ برخه نـه لرلـه او پوهېدل، چې که د کار بور يې ځومره هم ډېر شي، د هغو برخـه بـه له خوړلو او نه مرلو څخه ډېره نه وي او له دې کبلـه يې ګټه نلرله، چې د کار افزار بشپړ کړي او د کار ابـره پورته يوسي. اصولن دا موضوع په ازموينه کې زبـات ته رسېدلې ده، چې هرکلـه چې ځينـي د متروکې پـه زور په کار بوخت وي، د کار ابرې يې لـه هغـو کسـانو څخه چې له شوقه په کار بوخت دي، په ځو ځلو لـېره وي.

دوی هېڅکلــه د کــار د افــزارو د بشــپړولو او د ابرې د پورته وړلو په فکر کې نه دي او دقيـق افـزار د بې پامې په پايله کې خرابـوي. در روم پـه هېـواد کـې برسېره پر دې، چې له مريانو سـره يـې دا ډول چلنـد کاوه، اصولن لاسي کار يې خوار ګڼلو او دې موضـوع هم د روم اقتصاد ته لوی زيان رسولو.

د روم دولت د دې لپـاره چـې دا زيانونـه جبـران کړي، اړ ؤ نوي هېوادونه ونيسي او نوي مريـان لاس ته راوړي، تر څو په دې توګـه د دوی د شـتمنۍ تلـه

لا درنده شي. خو دې هېوادنېولو هم پايښه مونده نشوه. د روم دولت په پای کې د ايران له دولت سره، چې هغه هم ځواکمن او نړې نيوونکی ؤ، مخ شو او نور يې پرمختګ ونکولای شو.

په دې توګه د روم دولت اقتصاد په يوه پای تړي کې بند شوې ؤ او لازمه وه، چې يو ټولنيز بدلون رامنځ ته شي او دی له پای تړي څخه راوباسي.

د روم په هېواد کې بزګرو – پرته له مريانو، چې د زياراستونکو ډېرکی يې جوړاوه – هغه کسان وو، چې د خپل کسب او ان د خپلو اوسېدو ځای د بدلولو واک يې نه لاره او د هغو نژاد اصولن د زمکې څښتن پورې تړلی ؤ. دې ازادو بزګرو د مريانو په پرتله ښه ښېګڼې درلودلې، خو ورو ورو د مريانو وضعيت د دې بزګرانو وضعيت ته نږدې شو. يانې ورو ورو دود شو، چې مريان له هغه زمکې څخه پرته، چې کرهڼه پرې کوي، بل چېرې خرڅ نکړي، تر څو زمکه بې بزګره پاتې نه شي او له څو پېړيو وروسته دې تګلارې وده ومونده او د دې لپاره چې مريان خپل کارته مينه وال واوسي او زياته ابره توليده

کړي، دوی یې د مریه توب له بنده راواېستل او ویې ویل، چې له دوی څخه هر یو د یوې ځیرې زمکې څخه د ابرې پورته کولو حق ولري، خو د دې زمکې په بدل چې ده ته ورکول کېږي، د خپلې ابرې یوه برخه باید ارباب ته ورکړي او هغه لپاره بیګار وکړي، خو د دې ابرې کچه او د دې بیګار موده هومره وه، چې نږدې د کار ټول بور یې د بزګر له لاسه اېستلو. ازاد شوی بزګر نور د پخوا په شان د خپل کار د ابرې د کچې په هکله بې توپیره نه پاتې کېده، ولې چې یاد شوې ابره اصولن په ده پورې اړه لرله او ده هیله لرله، چې له هغه نه برخه من شي.

د مریه توب په دورکې هر څه چې د مریه له کاره لاس ته راتلل، اصولن د ارباب برخه وه، خو په دې دورکې د «ازاد شوي بزګر» د کار بور اصولن په ده پورې اړه لرله، خو د هغه عمده برخه یې، د هغه هوډونو پر بنسټ چې پر ده باندې تحمیل شوي وو، ارباب ته پرېښودل. دې ازاد شویو بزګرو ته سرف او د دوی دور ته سرواژ وایي، چې هماغه فیوډالي دور

دی. سرفان په زمکه پورې تړلي وو او د زمکې په خرڅلا سره له یوه ارباب نه بل ته منتقلېدل.

نو ګورو، چې مریه توب نه یوازې د مریانو په ګټه نه وه، چې د اربابانو په ګټه هم نه وه او د هغو زمکې په سرواژ باندې بدلې شوې او هغه څه چې له دې بدلون سره مرسته وکړه، د جرمنانو یرغل په روم باندې ؤ، چې د روم دولت سازمان ته یې ماتې ورکړه او د نویو اړتیاوو پلي کېدل یې اسان کړل. دا یرغل، چې د مریه توب په دور باندې پرېکړنده ګوزار ګڼل کېږي، له زېږېز نه وروسته په څلورمې پېړۍ کې پېښ شو او د سرواژ دور څه نا څه تر اتلسمې پېړۍ پورې یانې نږدې څوارلسو پېړیو په موده په اروپايي هېوادونو کې پاته شو.

*****

۱۱

د کوچنیو او منځنیو مالیکتونو له منځ تلل

د روم په دولت (مریه توب دور) کې د دې لپاره چې د ملت شتمني ټوله کړي، بې شمېره مالیې یې ټاکلې وې، چې هم په زمکې او هم په سر وې، تر څو هم له بزګره څخه واخیستلې شي او هم له کسبي څخه او برسېره پردې مالیو نوره قانوني تحمیلې یې هم وضعه کړې وې، د بېلګې په توګه خانانو کولای شول، څومره چې کولای شي بزګران بیګار ته اړباسي، یانې په هغو باندې وړیا کار وکړي او داسې نور.

دغه ټول تحمیلونه لامل شول، چې ورو ورو وړوکی او منځنی مالکیت له منځه لاړ شي. یو د بې شمېره مالیو له امله او بل په دې دلیل چې واړه او منځني خانان د لویو خانانو له تیري څخه بچ نه پاتې کېدل. مالیې هومره ډېرې وې، چې بېوزلي

مالک به د خپلې زمکې د انګورو او د مېوې ونې به یې پرې کولې، تر څو له هغو مالیو څخه چې په ده پورې یې اړه لرله خلاص شي. له بله پلوه لویو خانانو، ځواکمنو ملکانو هڅه کوله، چې خپلې سیمې پراخې کړي او له دې کبله یې په وړو خانانو باندې ناتارکولو. د بېلګې په توګه هغوی یې اړباسل، چې خپلې زمکې تر تحمیلي شرطونو سره خرڅې کړي او دا بېوزلي به چې بربنډ شول، یوازېنۍ هوبله یې دا وه، چې لا لوی خان ته نږدې د یوه اجاره لرونکي بزګر په توګه په کرهڼه بوخت شي.

له دې کبله ځیني بزګر مخکې له دې نه، چې د بېوزلۍ دغې درجې ته راپرېوزي، په دې کې سلا کتله، چې د یوه لوی خان، چې په هغه دورکې یې پټانس یاداوه، ملاتړ ترلاسه کړي. د دې ملاتړ شرط دا ؤ، چې خپل ملکیت بشپړ پټانس ته وسپاري، تر څو هغه هم د زمکې نه د برخې اخیستلو حق د مرګ تر ورځې پورې ده ته وبخښي. په دې توګه یو نسل به چې تېر شو، پټانس به یو شمېر بې ملکیته بزګر

مخې ته لرل او هر څومره به چې د دغو شمېر زیاتېدو، د پتانس ځواک هم ډېرېدو او په دې توګه یې کولای شول لا نور بزګر له خپلو ملکونو نه جلا کړي.

نو ګورو، چې د روم دولت په وروستیو کې یانې له څلورمې پېړۍ نه مخکې واړه او منځني مالکیتونه په تدریج سره له منځه لاړ وو او یو شمېر شتمن بریالي شوي وو، چې واړه خانان دړې وړې کړي او د زمکې مطلق خاوندان شي او یوازې د زمکې نه برخه اخیستلو حق د ځینو شرطونه په اړوند هغه چاته، چې پخوا خانان وو، ورکړي.

کله چې جرمنانو په څلورمې پېړۍ کې په روم یرغل وکړ او د روم دولت مرکزیت ته یې زیان ورپه برخه کړ، دې لویو خانانو وکولای شول، خپلو ملکیتونو ته لا بنه پراختیا ورکړي او سیمه ایز ځواک ومومي او هم دوی وو، چې وروسته فیوډالان ونومول شول.

پایله:

۱ – ځینې غوارې داسې ښکاره کړي، چې فیوډالي (سرواږ) دور یوازې د جرمنانو د یرغل له امله رامنځ ته شو. د هغو د یرغل په پایله کې ؤ، چې مریه توب له منځه ولاړ او د سرواږ رژیم رامنځ ته شو او لوی خانان (فیوډالان) پیدا شول.

خو د تاریخ تجربه څرګندوي، چې د روم دولت سازمان د بدلون دور ته رسېدلی ؤ او ټولنیزو اړتیاوو غوښتنه کوله، چې دا بدلونونه لاس ته راشي او که د جرمنانو یرغل پېښ شوی هم نه وای، دا بدلونونه سر ته رسېدل، خو د جرمن یرغل دا بدلونونه اسان کړل.

۲ – د مریه توب له منځ تلل د مریانو د څښتنانو د زړه سواندۍ پایله نه وه، بلکه دا موضوع د مریانو د خوځښتونو او د ټولنیزو ضروریاتو په پایله کې پېښ شول.

۳ – د سرواږ دور د مریه توب د دور په پرتله په ځانګړې توګه له حقوقي نظره د ولس ډېرکیو لپاره یوه پرمخ تللی او لا ښه دور شمېرل کېږي.

اوس د سرواژ (فیوډالي) دور په څېړلو او تحلیل پیل کوو:

*****

۱۲

سرفان او نور بزګر

په تېر څپرکي کې مو ښکاره کړه، چې د مریه توب رژیم ناڅاپه په سرواژ رژیم بدل نشو، بلکه دا بدلون د ټولنیزې اوضاع د ودې په پایله کې رامنځ ته شو، د بېلګې په توګه له هغه ځایه چې مریان یې د مالیې د اخیستلو په موکه د زمکې برخه ګڼل، د دې موضوع او نورو مهمو موضوع ګانو له کبله، چې څرګند مو کړل، له هماغه ۳مې زېږیزې پېړۍ د دې دود بنسټ کېښودل شو، چې مریان دې زمکې پورې تړلي وي، تر څو کرهنیزې چارې ډېره وده ومومي او خانان لا ډېره ابره پورته کړي او مالیې اسانه ټولې کړي. دغه دود په څلورمې پېړۍ کې ځواکمن شو او په دې باندې یې، چې مریه دې د زمکې نه سوا خرڅ شي، بندیز ولګاوه او مریه باید په زمکه پورې تړلی وي. دا قانون که څه هم د خانانو

او مامورینو په ګټه هم ؤ، خو په همدې توګه یې د خان اختیار د مریانو په خرڅلا کې محدود کړ او مریانو ته یې کوچنۍ ازادي ورکوله.

همدې قانون ورو ورو ځواک وموند، تر هغو چې مریه د مریه توب له وضعیت څخه ووتلو او د سرف بڼه یې ونیوله.

په ګرده توګه د سرف تو‌پیر د مریه سره دا ؤ، چې سرف په زمکې پورې تړلی ؤ، کورنۍ یې درلوده، کور او کرونده یې لرله، ارباب یې کولای نشول دی لېرې ځای کې خرڅ کړي، بڼځه او بچي یې له ده نه اخیستلای نشول او دا یې هم کولای نشول، چې کور او کرونده، چې له نېکونو څخه ده ته رسېدلې وه، ترېنه واخلي.

د لویو اربابانو زمکې په دوو برخو ویشل کېدلې: یوه عمده برخه، چې بزګرو ته د کرلو لپاره ورکول کېده او بله هغه برخه، چې د ارباب په کور پورې نښتې وه او د ارباب په لاس کې پاتې کېدله، خو هغه هم باید بزګر د ارباب په ګټه وکري، تخم وشېندي او

لـو وکـړي. پـه ننـه نـې نـړۍ کـې بزګـران هغـه چـې د زمکې خاوندان نـه وي، دوه ډولـه دي: یـا مـزدوران دي او یا اجاره اخیستونکي – خـو پـه منځنیـو پېړیـو کې بزګران په عین وخـت کـې د اربـاب پـه زمکـو کـې مزدوران وو او له پلار نه زوی ته په همـدې وضـعیت کـې پـاتې کېـدل او پـه خپلـو زمکـو کـې بیـا اجـاره اخیستونکي ګڼل کېدل. خـان کـولای نشـول، هغـه زمکه چې دوی په لاس کې لرله (یـانې خاونـدان یـې نه دي، خو لـه هغـه نـه برخـه اخلـي)، لـه دوی څخـه واخلـي او لـه دې پلـوه داسـې وه، چـې زمکـه د هغـو خپـل مـال وي، خـو پـه بـدل کـې یـې د خانـانو پـه وړاندې هوډونه لرل:

۱ – خان ته د اجارې حق یـې بایـد ورکـړې وای، مالیات یې پرې کړي وای، له غنمو، وربشو، د چرګـو هګیو او له چرګو څخه ارباب ته برخه ورکړي.

۲ – باید د ارباب د زمکې پر سر د کرنې لپاره لاړ شي، ابره یې لو، ګدام او وچ کـړي او دا وړیـا کارونـه یې بیګار بلل.

۳ – خپل غنم باید د وړه کولو لپاره د ارباب ژرندې ته وبسي، خپله ډوډۍ د هغه په تناره کې پخه کړي، خپل انګور د هغه په مخصوص لوښي کې وزبېښي د دې ټولو په بدل کې مزد پرې کړي او په همدې توګه کچې او وزنونه چې ارباب ټاکل، په بازار کې ومني.

۴ – د ارباب قضاوت ته باید سر کېدي او له دې کبله هر کله به یې چې ګناه وکړه، ارباب له دوی څخه د ځان په ګټه جریمه اخیستله او که لویه ګناه یې کړې وای، هغوی یې وژل. ارباب د دې لپاره چې ښکاره کړي یې وي، چې د بزګرانو په اړوند د قضاوت حق لري، په خپله زمکه کې یې دار جوړولو او غله یې له هغه نه ځړول.

په دې توګه وینو، چې سرفان د مریانو په پرتله د ځینو باندېوالتیاوو خاوندان وو، خو په هم هغه توګه مو چې وړاندې وویل – او هېڅکله یې نباید هېر کړو – دا باندېوالتیاوې په یوځل لاس ته رانغلې، بلکه ورو ورو او د ټولنې د ضرورتونه پر بنسټ منځ ته راغلې. د دې لپاره چې په دې موضوع سم پوه شو، یانې په

بشپړه توګه يې درک کړو، چې سرفان په تدريج سره او د ټولنيزې ودې له امله له مريه توب نه جلا شول، د دوی وضعيت په بېلابېلو پېړيو کې څېړو:

د بېلګې په توګه د فرانسې په خاوره کې په ۱۳مې پېړۍ کې هسې کسان وو، چې وضعيت يې د پخوانيو مريانو له وضعيت سره توپير نه درلوده، خو ورو ورو د سرفانو وضعيت وټاکل شو او په هماغه ۱۳مې پېړۍ کې دوه ډوله سرفانو شتون لاره: يو هغوی چې د خپل ځان او د خپلو مالونو په اړوند په بشپړه توګه د ارباب د ځواک اېل وو، تر دې هانده چې ارباب کولای شول له دوی او د دوی د مالونو څخه د خپلې خوښې او ارادې پر بنسټ ګټه پورته کړي. بل هغه چې يوازې له مرګه وروسته يې ټول مالونه ارباب ته رسېدل او ان اولادونو پورې يې اړه نه موندله.

ارباب هرکله چې غوښتل پر هغو يې ماليې او بيګار تحميلولو او هرکله به چې پيسو ته اړ کېده، کولای يې شول له هغو څخه ماليې واخلي. برسېره پردې بزګرو بايد بيګار کړې وای او نور خدمتونه يې

سرته رسولي وای او ګڼ شمېر غیر مستقیمې مالیې یې پرې کړي وای او غالبن یې هومره غرامت پر دوی باندې تحمیلولو، چې د دوی د راتګ عمده برخې په دې لار کې لګېدلې.

خو په ۱۵مې پېړۍ کې د سرفانو وضعیت تر یوه هانده ښه شو. سرفان له هرې بڼې شخه چې وو، کولای یې شول خپل میراث خپلو اولادونو ته ورکړي. ارباب کولای نشول له هغو شخه د یوه ځواک ورستوونکي کار غوښتنه وکړي، خو په همدې پېړۍ کې سرف کولای نشول د ارباب له خوښې پرته له یوه ازاد وګړي سره واده وکړي او ان هغه ښځه یې چې د بل ارباب په سیمه کې وه، کولای نشول د ارباب د خوښې نه پرته په میرمنتوب ومني.

په ۶مې پېړۍ کې بیا د سرفانو په وضعیت کې توپیر پیدا شو. په دې پېړۍ کې سرفان په درې ډوله وو: یو هغه چې د سرواژ له وضعیت نه وتلای نشول او مالیې یې باید پرې کړې وای او بیګار یې کړې وای. بل هغه چې کولای یې شول ازاد شي، خو په دې شرط چې خپله ټوله منقوله شتمني یې د ارباب په زمکه کې پرېښودلې وای. یوه بله ډله هغه چې د

ازادېدو شرايط يې لا هم اسانه وو او د دې کار لپاره يې بايد يوازې هغه زمکه، چې په اختيار کې يې درلودله، ارباب ته خوشې کړي. په دې پېړۍ کې که چېرې يوه سرف له يوې ازادې وګړې او يا د هغه سرفې سره، چې د بل ارباب په سيمه کې وه، واده کړی وای، بايد غرامت يې پرې کړې وای،. که سرفې ښځې چېرې له ازاد سړي سره واده کړې وای، ازاده نه شمېرل کېدله او په وضعيت کې يې بدلون نه راتللو، مګر دا چې هغه سړی يې ارباب وای. سرف کولای نشول د کومه زمکې خاوندتوب ومني، ولې چې دا عمل په غير مستقيمه توګه د ده د ازادې لامل ګرځېده، خو د خپل ارباب د رضايت نه پرته يې کولای شول د زمکې څخه د برخې اخيستلو حق ومني.

نو وينو، چې د سرواژ نطفه د روم د امپراطورۍ په دور کې پيدا شوه او د فيوډاليزم په لمړي دور کې يې وده وکړه او شکل يې بدلون ومونده، هسې چې

ځومره وړاندې راځو، سرفان ازادۍ ته ډېر نږدې کېږي.

اوس که د ځانګړو وضعیتونو څخه، چې سرفانو د فیوډالي دور په هره پېړۍ کې لرل، سترګې پټې کړو او یو بشپړه نظر دې دور ته، چې له ۴مې پېړۍ نه یې تر ۱۸مې پېړۍ پورې پایښت موند، واچوو، د سرفانو حالت څنګه وینو؟

وینو، چې د دوی وضعیت د مریه توب دور په پرتله ښه شوی، خو د مریه توب اصول یې لا هم لمنه نه پرېښودي او د بېوزلۍ او اسکېرنې په چکړو کې ننوتي دي. د دې لپاره چې دا موضوع څرګنده شي، ښه ده، چې د رعیتو سره د اربابانو چلند ښکاره کړو.

ارباب لا د بزګر په اړه بشپړ اختیار درلوده او ورله داسې ښکارېده، چې هغه زمکې، چې سرف کرلي د ده د ښکار څنډ جوړېږي، پرته له دې چې د هغه د بدمرغۍ په سوچ کې شي، هغه به یې ورله په بل مخ واړولې.

د ارباب له حقونو څخه یو دا ؤ، چې هرکله به له کليو څخه تېرېده، رعيتو بايد ځای ورکړې وای او دا موضوع د رعيتو د خورا زيار لامل ګرځېدله، د بېلګې په توګه کله چې يې وغوښتل له يوه کلي نه تېر شي، چوپړو يې د دې لپاره چې د ده خبټه خاربه کړي، هر څه يې چې وموندل، له ځانه سره يې يوړول. بزګرانو ته يې ګواښ وکړ، چې که هغه څه چې لري، پټ کړي، متروکې به وخوري. په پای کې يې د خپل لوټ مال په کليسا کې غونډ کړ او په دې حال کې چې بېوزلو رعيتو لوږه ګالله، دوی د عيش ټغر وغوړولو!

تاريخ ليکونکو ليکلي، چې له همدې اربابانو څخه يو له هغو کروندو څخه، چې تخم پکې شبندل شوی ؤ، تېرېدو او له هغه ځايه چې ابره يې په ده پورې اړه نه موندله، هغه يې په بل مخ واړوله.

د دې زور ويلو له امله وو، چې بزګرانو په بېوزلۍ او بدمرغۍ کې ژوند کاوه. بزګر به خواره ختمين چتې کوډله د غوجل او اخور سره لرله، لوښي يې ډېر لږ

وو، خواږه او کالي يې هغو ابرو پورې تړلي وو، چې ارباب خوښ کېدو، ده ته يې خوشې کړي، د ده خواږه عمومن توره ډوډۍ، سابه، شېدې او په ندرت سره کب او د خنځير غوښه وه. له همدې کبله ځيني بزګران له خپلې کروندې څخه تښول او په غرونو او ډاګونو به يې سر شو او کله د بېلګې په توګه د دې لپاره چې خپلې زړې مور ته خواږه ورکړي، غلا او لاروهلو ته اړ کېدل. نورو وګړو، چې د دې ځواک يې نلرلو، سوالګري کوله.

د فرانسې د ۱۸مې پېړۍ له شاعرانو څخه يو وايي: په بيابان کې انسان ته ورته موجودات ګورۍ، چې زمکې ته ټيټېږي او چې ورنږدې کېږۍ، ګورۍ، چې د بوټو ولې د خوړلو لپاره راکاږي. دغوی د فرانسې بزګران دي!

آيا نه ګورۍ، چې د هغې دورې د سرفانو او زمونږ د هېواد ننه نيو بزګرانو تر منځ کوم ورته والی شتون لري؟ دا فصل بيا ولولی او دا وموندی، چې دا ورته والی په کومو ځايونو کې دی. مونږ به هم په راتلونکو څپرکو کې له دې ورته توبونو څخه خبرې وکړو.

۱۳

واسال او سينيور

دفيــوداليزم پايليــد(دورنما): پرتــه لــه هغــه اېلانيته څخه، چې د يوه هېـواد د وګړو او دولـت تـر منځ شتون لري، يو بل ډول اېلانيت هم شتون لرلـو او هسې اېلانيت دی، چې بېوزلي او خـوار کسـان يـې د شـتمنو او ځواکمنـو کسـانو پـه وړانـدې لـري. دا اېلانيت له هغه اېلانيت څخه جلا دی، چې د ببلګې په توګې د مريه او ارباب تر منځ يې شـتون لاره، ولې چې د مريه اېلانيت له اربـاب څخـه قـانوني او جبـري دی، خـو د بېـوزلي اېلانيـت لـه شـتمن څخـه هسـې اېلانيت دی، چې ظـاهرن پـه هـېڅ قـانون کې ثبـت شـوی نـه دی او نـه د بېـوزلي سـړي پـه ارادې پـورې تړلـی دی او حـال دا چې بېـوزلی سـړی د دې لپـاره چې د زورويوونکـو د ناتـارو او بېـوزلۍ څخـه تـر څـه

هانده پورې وساتل شي، اړ دی، چې د شتمنو او ځواکمنو کسانو اېلان واوسي.

دا وضعيت په پخوانيو ټولنو کې هم شتون لاره او د بېلګې په توګه د مريه توب په دور (د روم امپراطورۍ) کې يې هم شتون لرلو او په ځانګړې توګه ګورو، چې لمن يې د زېږيز په ځلورمې پېړۍ کې خورا غوړېدلې ده.

په دې توګه چې واړه خانان ځانونه د لويو خانانو تر ننګې لاندې راولي، تر څو هم د ځواکمنو کسانو له ناتاره وساتل شي او هم له دې لارې مهمې دولتي دندې ونيسي.

دا «ننګه غوښتنې» بېوزلو او کمزورو کسانو پورې محدودې نه وې، بلکه په هماغه لمړې زېږيزې پېړۍ کې لېدل کېږي، چې مهم کسان هم ځانونه د لا مهمو خلکو تر ننګې لاندې راولي او البته د هغه چا ننګه چې تر نورو ډېر د پاملرنې وړ وه، چې له نورو يې لا ډېر ځواک لرلو.

د «ننګې» عمومي شرط دا ؤ، چې زبرلاسی کس خپل لاس لاندې کس نه د هر څه په وړاندې ننګه

وکړي او د بېلګې په توګه که دی وړوکی خان دی، دی د مالیو له پرېکولو څخه تر شوني هانده وبخښي. لاس لاندې کس هم باید په بدل کې ځان د هغه زبرلاسي د اېلانیت لاندې راولي.

ورو ورو دې موضوع پراختیا وموندله او د «ننګې» لپاره خاص شرایط رامنځ ته شول او د ننګې له شرطونو څخه یو دا ؤ، چې وړوکی خان خپل ملکیت بشپړ لوی خان ته خوشې کړي، تر څو هغه هم په بدل کې د مرګ تر موکې پورې د زمکې نه د برخې اخیستلو حق ده ته وروبخښي. په دې توګه چې یو نسل تېرېدو او د زمکې لمړي خاوندان مړه کېدل، لوی خان او یا د هغه ځای ناستي به خپلې مخې ته یو شمېر بې زمکې بزګر لرل او هر څومره به چې د دې بې ملکه بزګرو پر شمېر زیاتېدو، هومره به هم د لوی خان ځواک ډېرېدو او کولای یې شول نور بزګر هم په دې تدبیر سره له ملکیت څخه بې برخې کړي.

نو وینو، چې له ځلورمې پېړۍ وړاندې د روم امپراطورۍ د زمانې په وخت کې واړه او منځني

مالکیتونه په تدریج سره له منځه لاړ وو او یو شمېر شتمن توانېدلي وو، چې واړه خانان دړې وړې کړي او د زمکې مطلق مالکین شي او یوازې د زمکې څخه د برخې اخیستلو حق ځینو کسانو ته، چې پخوا خانان وو، د ځینو شرطونو په بدل کې ورکړي او دغه لوی خانان هماغه کسان وو، چې د همدې اقتصادی وضعیت له امله، چې رامنځ ته شوی ؤ، سیاسي او قضایي ځواک هم ومونده او د سینیور په نامه یاد شول او د فیوډالیزم دوره یې منځ ته راوړه.

فیودالي ډله: مسلمه ده، چې د اقتصادي ځواک یانې د شتمنۍ د تولید د وسایلو لرل، چې په هغه وخت کې بزګر او زمکه وو – سیاسي ځواک منځ ته راوړي او بزګر چې د خپلې شتمنۍ څخه څه چې د خپل ژوند له توښې نه، چې زمکه ده، بې برخې کېږي، ناچاره دی ځان په بشپړه توګه د لوی خان ځواک ته وسپاري، په ځانګړې توګه چې د جرمن کامونو تر یرغله وروسته د روم دولت او ځواک مرکزیت ته لوی زیان ورسېدو او د دولت او قانون ننګې کمښت ومونده او له دې کبله بزګر نه یوازې د

اقتصاد له پلوه، بلکه له سیاسي او قضایي اړخه هم د لویو خانانو (سینیورانو) په لاس کې ولوېدل.

د زمکې خاوندانو سیالي په خپلو کې په همدې توګه پایښته لرله او له هغه ځایه چې دوی ځواکمن شوي وو او مرکزي دولت کمزوری شوی ؤ، د زمکو دې خاوندانو لکه د وړو دولتونو خاوندانو په توګه په خپلو کې په جګړو پیل وکړ او ځیني له ځینو نور ځواکمن شول او د هغو کمزوري، چې اړ شول د خپلو زمکو د ساتلو لپاره د لا لویو خانانو د ننګې لاندې راشي، **واسال** ونومېدل او هغه لا لویو خانانو ته یې د **سینیور** لقب ورکړ.

د سینیورانو معامله له واسال سره له یوه پلوه هغې معاملې ته ورته وه، چې واسال له وړو خانانو سره کړې وه، یانې له هغه مودې څخه، چې د «ننګې» اړیکه د واسال او سینیور تر منځه شتون موند، واسال خپل مالکیت په بشپړه توګه له لاسه ورکاوه او یوازې د زمکې څخه د برخې اخیستلو حق یې لرلو او د دې برخې اخیستلو حق په بدل کې باید درې دندې په غاړه واخلي:

۱ – د مطلقې وفا لرلو قسم باید یاد کړي، په دې مانا چې د سینیور «سړی» شي او هر کله چې سینیور دی جګړې ته وروغواړي، د هغه مرستې ته ورشي.

۲ – ځان د سینیور د نیاوګلوۍ او قضاوت اہل وګڼي او د هغه حکم سره خوښ واوسي.

۳ – په هغو اړوندونو کې، چې دودونو او رواجونو ټاکلي وي او په هغو اړوندونو کې چې سینیور پیسو ته اړه پیدا کړي، هغه سره د پیسو مرسته وکړي.

نو وینو، چې د فیوډالي دور له ځانګړتیاؤ څخه دا دی، چې د تېرو دورونو د اقتصادي وضعې پایلو په دې دور کې وده وکړه او د هغو سیاسي او قضایي اغېزې – چې د سینیور، واسال او سرف منځ ته راتلل دي – څرګندې شوې. په دې دور کې د واسال لپاره هېڅ دولت او قانون نشته، مګر د هغه چا اراده، چې د اقتصاد له پلوه پر ده باندې پورته والی لري، یانې هغه څوک چې د زمکې څښتن پېژندل شوی دی.

ځومره به چې یو سینیور له دې کبله، چې نوي واسالان په ده پورې تړل کېدل، ځواکمن کېده، هومره به یې کولای شول نور واسالان تر خپلې ننګې لاندې راولي او د لا ډېرو زمکو خاوند شي. په دې ډول د فیوډالانو ډلې شتون وموند، یانې هغې ډلې چې بشپړ سیاسي او قضایي ځواک یې د هغه چا په لاس کې ؤ، چې د زمکو لرلو له کبله یې په نور پورته والی ترلاسه کړی ؤ. ځومره هم چې دا دستګاه بشپړه شوه، د پاچا ځواک لږ شو او په هغه دورکې چې فیوډالیزم وده موندلې وه، پاچا په حقیقت کې د پاچایې ځواک نه لرلو، ولې چې سیاسي ځواک اقتصادی ځواک ته اړ دی او پاچا په دې دورکې اقتصادي ځواک نه لاره، ولې چې د شتمنۍ تولید کوونکې طبقه یانې بزګران او کارګران یوازې د لاسالانو تر ادارې لاندې وو او هر لاسال هم یوازې خپل سینیور پېژانده او هر سینیور په خپله سیمه کې د مالیات ټولولو په اړوند واکمن ؤ. له دې کبله پاچا سینیورانو ته ډېر اړ ؤ، تر دې چې سینیوران پاچا ته اړ وي او له دې کبله حقیقي ځواک یانې

اقتصادی ځواک یې په لاس کې نلرلو او په پایله کې یې سیاسي او قضایي ځواک هم نېږدې له لاسه ورکړی ؤ.

نو وینو، چې د فیوډالیزم په زمانې کې د ټولنې د بېلابېلو ډلو تر منځ یوازېنې اړیکه زمکه وه او په همدې توګه وینو، له دې کبله چې پخواني اقتصادي رژیم بدلون وموند، نوی مالکیت رامنځ ته شو، په دې مانا چې د زمکې په اړه ازاد او مطلق مالکیت نېږدې له منځ ولاړ او سرفانو عمومن زمکه یوازې د برخې اخیستلو لپاره په واک کې لرله.

پایله:

۱ –اقتصادی وضعه وه، چې سرفان او سینیوران او د دوی حقوقي دندې یې رامنځ ته کړې.

۲ – د فیوډالیزم په دور کې زمکه د شتمنۍ تر ټولو لویه وزله او د ټولنې د بېلابېلو ډلو تر منځ اصلي اړیکه وه.

*****

۱۴

رنځورتیا، قحطی، مرگ، پاڅون

د بزګرانو رنځوونکې وضعه مو ولېدله، د ملک لرونکو ژوند مو هم وڅېړه، او له دې موضوع څخه خبرې کوو، چې د وضعې خرابي او د کارونو خرابي چې د پرله پسې جګړو په پایله کې رامنځ ته کېدله، د لویو قحطیو لامل ګرځېدله، چې یو ځل به یې ګڼ شمېر بزګران د مرګ ډاګ ته لېږل.

د بېلګې په توګه د ۹۷۰م زېږیز څخه تر ۱۰۴۰م زېږیزه پورې نږدې ۴۸ ځلې په فرانسې کې قحطي رامنح ته شوه.

قحطیو عمومن سیمه ایزه بڼه لرله، خو کله یې هم عمومیت موندلو. په ۱۰۰۰م زیږیز کال کې داسې یوه لویه قحطي پېښه شوه، چې د روم ټوله نړۍ یې ونیوله او لږ داسې څوک ؤ، چې د لوږې په مونګولو کې پرېنوزي. خلکو نه یوازې د ځناورو او تر

ټولو وحشي حيواناتو غوښې خوړلې، بلکه د ښځو او ماشومانو غوښې به يې هم خوړلې. دې قحطې بله اغېزه هم لرله، په دې مانا چې بد خواړه د وبا د پراختيا لامل شول او دې وبا له قحطۍ څخه لږه خطره نلرله، د بېلګې په توګه په هماغه وختونو کې د فرانسې په يوه ايالت کې يې سپين ګل د وړو او سبوس سره ګډولو د ډوډۍ نوم يې پرې اېښودلو.

ډېري وګړو، چې خپله لوږه يې په دې ډوډۍ ورکه کړای شوه، وپړسېدل او مړه شول. دې قحطۍ د خلکو په روغتيا باندې خورا بده اغېزه لرله او په پای کې يې اروپا ته يو طاعون راوستلو، چې درې بشپړه کاله يې ټوله اروپا نېولې وه.

د دې ټولو ناروغيتاؤ او قحطۍ له کبله چې پيښې شوې او په ځانګړې توګه د هغه ناروغۍ له امله چې په ۵۴۱م او ۵۴۲م زېږيز کال کې په مصر، سوريې، ايران او اروپا کې خورې شوې، ورو ورو خلک باوري شول، چې يقينن کوم سحر او جادو شتون لري، چې د ناروغۍ لامل ګرځېدلې. د هغو فکرونه لا دومره خلاص شوی نه وو، چې د دې

ناروغۍ حقیقی لامل درک کړي او په دې پوه شي، چې دا ناروغي د سمو خواړو، سالم کور او روغتیا د نلرو له امله رامنځ ته شوې ده. له دې کبله ناهوبله وو، غیبي ځواکونو ته اړ شي او د بېلګې په توګه کوډګر د ناروغۍ لامل وګڼي. له همدې ځایه په بنه توګه کولای شو د خرافاتو د پیدا کېدو حقیقی لامل درک کړو.

ترهغه پورې چې بشر د هغو بلاګانو په وړاندې، چې په ده باندې رالوېږي، کمزوری او بې ځواکه دی او د هغو لامل کشفولای نشي، تل به په غلطو عقیدو پورې تړلی وي، اړ به وي هغو بلاګانو ته یو خیالي لامل وتوګي او له دې کبله به په خرافاتو اخته شي. که چېرې غواړو چې خرافات له منځه ولاړ شي، اصلي هوبله دا ده، چې بشر ځواکمن کړو، یانې د بشر مادي وضعې ته داسې سمون ورکړو، چې د بلاګانو او ناتارونو په منګولو کې کمزوری نه وي.

په هره توګه، په کوډګرۍ باندې دې باور دومره ځواک وموند، چې کېسه کوي: کله چې د بورګني

(د فرانسې يو ولايت) ملکه د ناروغتيا له امله مړه کېدله، له مېړه نه يې هوډ واخيست، چې هغه طبيبان، چې د دې معالجه يې کوله، ووژني!

بيوزلي بزګران له يوه پلوه د سينيورانو تر فشار لاندې وو او له بله پلوه د بېوزلۍ تر فشار لاندې – دا ناروغتيا او قحطۍ هم برسېره پردوی بارېدلې، تر څو چې په پای کې تنګ شول او په ځينو خوځښتونو يې لاس پورې کړ.

د ښلګې په توګه د **فرماندي** بزګر، چې د فرانسې يو ولايت دی، په کال ۹۸۸ کې پاڅېدل او له خپلو منځو نه يې څو کسه وټاکل، تر څو د سينيوروانو سره په خبرواترو کې شي، خو دا بېوزلي استاذي د سينيورانو له خوا ټوټې ټوټې ښېرته راستانه شول (ياني د هغو غوږ، پزه يا لاس يې پرې کړی ؤ) او د سپارې پر سر ښېرته راوګرځېدل.

خو د سينيورانو دې قساوتونو ونه کولای شول د بزګرانو د پاڅون مخنيوی وکړي او هغو بيا هم لاس په پاڅونونو پورې کړ او د ښلګې په توګه په کال ۱۰۰۸م کې يې هم به ځينو ولايتونو کې لاس په

خوځښت پورې کړ، خو د هغو لوی خوځښت په ۱۳۵۸م کال کې پېښ شو اوپه **ژاکري** باندې ونومول شو.

پېښه دا وه، چې د فرانسې په یوه شمالي ایالت کې بزګرانو د خپلو سینیورانو پر ضد په خوځښت لاس پورې کړ. دا پاځون لکه اور چې په مزرو کې پرېوزي، د فرانسې ټولو بزګرو ته یې پراختیا ومونده او د هغه هېواد شمال او ختیز یې ونیوه. په ځینو ښارونو کې د منځني حال خاوندو خلکو هم، چې بورژوازي نومېدل، له بزګرو سره مرسته وکړه او د پاځون اور لا لوړ شو. سینیورانو لاس او پښې ورکې کړې او له هغه ځایه، چې خطر یې وکتلو، په خپلو کې سره نږدې شول او په یووالي سره یې د سر غړونکو په له منځه وړلو کې همت وکړ او په پای کې یې هغو ته ماتې ورکړه.

د دې ماتې خوړونکو بزګرانو په اړوند یې هېڅ رحم ونکړ او ان کله چې هغه سرغړونکي یې، چې د اشرافو اردو ته یې پناه راوړې وه، په بشپړه ناځوانې ووژل او په خپل دې عمل سره یې د بشر په تاریخ

کې د ځووم ځل لپاره ښکاره کړه، چې حق هېڅکله په زاریو انسان ته نه ورکوي او د نړۍ زورویوونکي د بېوزلو خلکو د اوښکو په وړاندې له ځناورډولو چیغو او سانګې له ځوکې څخه پرته بل څه نلري.

په هر حال، د فرانسې اشرافو یاغي بزګر په هسې قساوت او ځېرنتیا سره ووژل او جونګړې، کلي او د هغو مشران یې له خاورو سره سم کړل، چې د **ژاکری کلمه** له خپلې لمړنې مانا څخه راوتلې ده او په فرانسوۍ ژبه کې هر هغه پاڅون چې په خونړیو او وحشي سزاګانو سره مات شي، ژاکري نوموي. د بزګرو دا خوځښتونه لامل شول، چې ځینې ټولنیز باندېوالتیاوې تر لاسه کړي، دبېلګې په توګه له هغه ځایه چې بزګر(سرفان) له زمکو څخه تښتول، سینیوران ورو ورو اړ شول، چې ځینې زمکې هغو ته په واک کې ورکړي او دوی ازاد کړي. دا زمکې که څه هم ډېر څه نه وو، سره د هغه د بزګرو لپاره یو لوی باندېوالی شمېرل کېدو، ولې چې په دې توګه ازادېدل او سینیورانو کولای نشول پر هغو باندې

ډېرې ماليې تحميلې کړي او هغوی ډېر بيګار کړي، خو د سرفانو د کروندو ازادېدنو او د فيوډالي اصولو راپرځېدنو نور مهم لاملونه لرل، چې په راتلونکو څپرکو کې به يې څرګند کړو. وړاندې تر هغه بايد د فيوډاليزم په دور کې د صنعت او سوداګرۍ په هکله لنډه څرګندونه وکړو.

*****

۱۵

صنعت او سوداګري تر یوولسمې پېړۍ پورې

په ۶مې او ۷مې پېړۍ کې اربابانو د خپلو زمکو له ابرو څخه ژوند کاوه او د دوی د احتیاجونو عمده برخه، لکه کالی او داسې نور هم په هماغه زمکو کې چمتو کېدله، یانې پخپله بزګر وو، چې خپلو اربابانو ته یې توکرې اوبدلې او بوټان یې ګنډل او د دوی نورې اړتیاوې به یې پوره کولې.

عبادتګاوو یانې هغه ځایونو، چې کشیشان او روحانیان هلته اوسېدل، عمومن ډېره پراختیا لرله، خو دې عبادتګاوو له هغو ابرو څخه، چې خپله یې چمتو کولې، ژوند کاوه او ان داسې چې د هغه وخت له تاریخونو سره پوهېدلای شي، تر ټولو ښې توکرې د هغو ښځو په لاس اوبدل کېدلې، چې په دې عبادتګاوو او د نړې خوشې کوونکو کورونو کې یې ژوند کاوه.

له دې وضعې څخه کومه پایله ترلاسه کېدله؟
د دې وضعې پایله دا وه، چې کلیو بهر ته کوم اړتیا نه لرله او د ښار له صنعته بې نیازه وو. روښانه ده، چې ښارونه هم په دې توګه د صنعت خاوند نه ګرځېدل، ولې چې صنعت د اړتیا په پایله کې رامنځ ته کېږي او کله چې اړتیا نشته، صنعت هم نشته.
نو په دې دور کې د ټولنې اقتصاد پر کلیو باندې څرخېدو او صنعت کوم پرمختګ نه لاره او له هغه ځایه چې د اربابانو سیمو د خپلو اوسېدونکو اړتیاوې په خپله بشپړولې او نږدې نورو برخو ته یې کومه اړتیا نه لرله، د جنسونو بدل او سوداګرۍ کوم پرمختګ نه لرلو.
له هغه ځایه چې ښارونو په دې دور کې کوم مهم صنعتونه نلرل، وګړي یې هم ډېر نه وو او ان د هغو ښارونو پرګنې، چې د طبیعي وضعې په پایله کې یې کولای شول مواد لاس ته راوړي او له تیګو نه یې څو پوړه ماڼې جوړولای شوې، په هر هکتار(هکتار له ۱۰،۰۰۰ مربعو مترونو سره سم دی) کې یې له ۳۰۰ کسانو نه تېری نه کولو او د

فرانسې هېڅ ښار له ۸ زرو نـه تـر ۹ زرو کسـانو ډېـرې پرګڼې نه لرلې و عمومن د ښارونو نفـوس ۲ تـر ۵ زرو پورې ؤ.

البته بیا هم په دې دور کې لږشانې سوداګري او صنعت موجود وو او هسې خلکو هم شتون لاره، چې بوختیا یې سوداګري وه، خو دا صنعت او سـوداګري هومره کوچني وو، چې هغه کولای نشو د دې دور د اقتصاد بنسټ وګڼو.

ځینې داوه کوي، چې د مارسي ښـار (د فرانسـې پـه سـهېل کـې) پـه همدغـه دورکـې د ځلانـده سـوداګرۍ اقتصـاد خاونـد ؤ او لـه قسـطنطنیې، سـوریې، افریقـا، مصـر، اسـپانیې او ایټالیـا سـره یـې سـوداګري کولـه. د داوه سـمه نـه ده او نومـوړې سوداګري خـورا کمـزورې وه، لامـل یـې دا ؤ، چې د مارسي ښار په هغه وخت کې وړوکی ښـار ؤ، چې لـه ۲۵۰۰ متـرو څخـه یـې ډېـر محـیط نـه لاره او اوسېدونکو یې له ۸ زرو تر ۹ زرو تېرې نه کاوه.

نو موږ هماغه پخوانۍ خبرې تکراروو، چې په ۶مې او ۷مې پېړۍ کې صنعت او سوداګرۍ کوم رونق نلرلو او کرهڼه د اقتصاد بنسټ ګڼل کېدله.

په ۸مې، ۹مې او ۱۰مې پېړۍ کې هم وضعه په همدې توګه وه او د ځمکې مالکيت په ځانګړې توګه خورا پراختيا موندلې، هسې چې د بېلګې په توګه يو روحاني د ۹مې پېړۍ په لمړي سر کې د ۳۳،۰۰۰ هکتاره کرهڼيزې ځمکې خاوند ؤ.

سينيورانو نه يوازې دا چې سرفان يې کار ته اړ کول، چې ځمکې وکري، چمنونه او ځنګلونه وساتي، بلکه د دوی له خبرتيا او کارپوهۍ او فني مهارتونو نه هم ګټه پورته کوله او د بېلګې په توګه يو شمېر پېښان(آهنګران)، ډوډې پخوونکي، ترکاڼي او نور يې په اختيار کې لرل، چې د هماغه سرفانو له منځه راوتلي وو. د سرفانو ښځې هم عمومن په تار سکڼلو او ټوکر اوبدلو بوختې وې.

په لنډه توګه ويلا شو، چې د يوه سينيور سيمه په يوه وخت کې يوه پراخه بنګاه، يوه پراخه کرونده او يوه پراخه کارخونه وه، په دې حال کې، چې

صنعتي بنه يې کمزورې او تر ډېره پورې يې کرهنيزه بڼه لرله.

نو هره سيمه د خپلواکې خاونده وه، ولې چې د سينيور او سرفانو ټولې اړتياوې يې بشپړولې. هسې چې سينيور هيڅ څه له بهر نه نه پيرودل.

د يوه سينيور په بېلابېلو سيمو کې مبادله ايزو او سوداګري اړيکو شتون نه لاره، سينيورانو د دې لپاره چې لږ موندونکې ابرې لکه مالګه، زيتون غوړي، شراب او کتان هم په لاسرسي کې ولري او پېرودلو ته يې اړ نشي، په لرو واټنونکې کې يې زمکې، چې دا ابرې به يې لرلې، لاس ته رواړلې او سرفان يې اړباسل، چې دا لېرې لارې ووهي او خپل ارباب ته هغه ابرې راوړي. د بېلګې په توګه يو شمېر هالنډي خانانو د فرانسې په شمال او يا د هغو د رودونو په اوږدو کې، چې له جرمني نه تېرېدل، تاکستانونه لرل او هغو خپلې سړاوبې يې د هغو تاکستانونو له ډولاډولو شرابونو څخه ډکولې.

البته دې وضعې، چې هرې سيمې له اقتصادي پلوه خپلواکي لرله او د خارج له ابرو څخه بې نيازه

وه، د مبادلې او سوداګرۍ لپاره یې مساعده زمینه نه رامنځ ته کوله. په هماغه توګه مو چې وویل، ځینې لیکي، چې په دې دورکې هم سوداګرانو او بازارونو شتون لاره. موږ هم د دې موضوع نه منکر نه یوو، خو وایوو، د دې سوداګرانو شمېر ډېر لږ او د هغو سوداګري خورا کوچنې وه. په دې دورکې د ښکلا د شیانو او لږموندونکو خارجی ابرو سوداګرۍ، چې یو کوچنی لږکی د هغو ګاکان(مشتریان) وو، تر یوه هانده پورې رونق لرلو.

په ډېرو ښارونوکې ځینې بازارونه لېدل کېدل، خو ډېري یې کوچني سیمه ایز بازارونه وو، چې بزګر په میاشت کې یو ځل د خواړو ابرو د خرځلا لپاره هغو ځایونو ته تلل. دې کوچنې سوداګرۍ په هغو موکوکې، چې قحطي به راتلله او د پړوس سیمې یې په بشپړه توګه ورانولې، تر څه هانده پورې یې ځان ته سر او بڼه نېوله. دغه بزګران، چې د ځانګړو پېښو په راتلو سره به یې کله کله په مبادلې لاس پورې کولو، نباید له هغو کسانو سره، چې دنده یې

سوداګري وه، غلط کړو. د دې «سوداګرانو» زيات شمېر هغه کسان وو، چې ګرځندويه وو، ياڼې يوه پنډه يې لرله او له يوه ښار نه بل ته د خرڅلا لپاره تلل.

نوکولای شو د فيوډاليزم ځانګړتياوې تر ۱۱مې پېړۍ پورې داسې لنډې کړو:

د ټولنې اقتصاد په کليو تاوېدو او صنعت کوم رونق نه لاره. د هر سينيور سيمې خپلواکي لرله. د زراعت ابرې هم عمومن له دې کبله، چې د بزګرو د کار افزار بشپړ نه وو، کوم رونق نلرلو. مبادله او سوداګري ډېره لږه وه. ښارونه واړه او لږوګړي (لږ نفوسه) وو.

*****

۱۶

صنعت او سوداګري تر يوولسمې پېړۍ وروسته

د کرهنې پراختيا نـږدې لـه ۱۱مې پېړې څخـه پيـل شـوه، ولې چې ورو ورو د سـينيورانو او بزګرانـو لپـاره ثابتـه وضـعه رامـنځ تـه شـوه او لـه بلـه پلـوه د سرفانو ازادول پيل شول.

ولې يې سرفان ازادول؟

ولې چې سرفان پـه تـدريج سـره لـه ژونـده تنـګ راغلي وو او خپلې زمکې يې خوشې کولې او تبنـتېدل او يا دا چې ياغي به شول او په خوځښت به يـې لاس پورې کاوه او حال دا چې د خپلو ازادېدو په بدل کې حاضـر وو، ډېـرې روپـې خپـل اربـاب تـه پـرې کـړي. اربابانو د دې لپاره چې د سـرفانو لـه خوځښـته او پـه همدې توګـه د دوی لـه تيښـتې څخـه يـې مخنيـوی کـړې وي او داسـې کـار يـې کـړی وي، چـې هغـوی زمکې بـې بزګـره پـرې نـږدي، هغـوی يـې ازادول او زمکه يې دوی ته په اجارې ورکولـه. پـه دې توګـه د

سرفانو ستونزمنې وضعې لربښت موندلو، ولې چې اربابانو نور کولای نشول پر ازادو اجاره لرونکو باندې مالیې او بیګار تحمیل کړي.

د همدې موضوع ګانو اغېزه وه، چې په کرهڼې کې رونق پیدا شو او نفوس مخ په ډېرېدو شو، هسې چې له ۱۰۹۰ څخه وروسته د قحطیو شمېر لږ شو. سوداګرۍ هم د ځینو پېښو له امله، چې لاندې یې څرګندوو، دود وموند:

د سکندناوي جزیرو یو شمېر خلک، چې په سمندري غلاوو بوخت وو، د انګستان څنډو ته یې د فرانسې له شمال لویدیز ښار نرماندي له لارې یرغل وکړ، په هغو ځایو کې میشته شوي وو. دوی وروسته له دې چې په انګلستان او فرانسې کې یې ځای ونیوه، ورو ورو یې له تېرو دودونو څخه لاس واخیست او د سمندري غلا پر ځای په سمندري سوداګرۍ بوخت شول. دوی په وچې لارې روسیې ته تګ راتګ وکړ او ځانونه یې قسطنطنیې او بغداد ته ورسول او د نړۍ د دې ښلابښلو برخو کالي یې اخیستل او خرڅول، خو د دوی سمندري سوداګرۍ

ډېر رونق لرلو. وړاندې له دې چې دوی په سمندري غلا بوخت شي، يوې سوداګريزې لارې په بالتيک سمندرګي کې شتون لاره. دوی دا لاره په ۱۹مې پېړۍ کې د خپلو غلاوو په وجه پرې کړه، خو په ۱۱مې پېړۍ کې، چې خپله په سوداګرۍ بوخت شول، دا لار يې بېرته پرانېستله.

په دې موکې کې په هالنډ او بلژيک کې هم سوداګرۍ يو څه دود وموند، ولې چې دا دوه هېوادونه د سمندر په څنډه پراته دي او څو رودونه له هغو څخه تېرېږي او سمندر ته لوېږي او دا دوه هېوادونه د دې رودونو له لارې مرکزي اروپا سره اړيکې موندي. د هالنډ او بلژيک هېوادونو خپل کالي او د مرکزي اروپا کالی د سمندر له لارې انګستان او دنمارک ته وړل.

يو بل مرکز هم په همدې پېړۍ کې رامنځ ته شو او هغه ونيز ؤ، چې د ايټاليا په ختيز کې پروت دی او سوداګريز موقعيت لري.

د عيسی پيغمبر زيارت هم يوه سوداګريزه لار رامنځ ته کړه او وروسته له دې چې صليبي جګړې

پېښې شوې او د اروپا خلک د ختیز له تمدن او د هغه ځای له کالیو سره اشنا شول، هسې چې وبه یې ګورو، له ختیز سره سوداګرۍ ته یې رونق ورکړ.

له ۱۱مې پېړۍ څخه د مدیترانې سمندرګی د سوداګریزو اړیکو مرکز شو. اروپایي سوداګران د شام او چین د ورېښمنو، د ایران قالینو، د افریقې عاج، د هندوستان درمل او د عربستان د عطرونو د رانېولو لپاره د شام د هېواد بندر او د سکندریې بندرګي ته راتلل. له دې کبله قسطنطیې اهمیت وموند او لویدیزي اروپا سوداګرانو په هغه ځای کې په خپلو کې په سیالۍ پیل وکړ.

هسې، چې یو فرانسوی پروفیسور لیکي، چې د ۱۰ – ۱۲ پېړیو لمړني سوداګران هماغه بې کوره کسان وو، چې د خوړو د غوښتنې لپاره دې خوا او هغې خوا ته تلل. دې کسانو ورو ورو حس کړله، چې که په خپلو کې سره ټول شي، لږ خطرونه به دوی ته پام شي او په ښه توګه کولای شي، کالي یوسي او راوړي. په دې توګه لمړي سوداګریز شرکتونه، چې د یادشوي پروفیسور په خبره له پېښې لټوونکو کسانو

څخه جوړ شوي وو، رامنځ ته شول او دوی بریالي شول، چې څه شتمني لاس ته راوړي. ورو ورو دغو شرکتونو پراختیا وموندله او دې نړۍ ګرځندویو وکولای شول لوی کاروانونه په لاره واچوي. په لمړي سر کې خلکو له دوی څخه ډار لرلو، خو په تدریج سره، له هغه ځایه چې د لېرې هېوادونو جنسونه یې له دوی څخه لاس ته راوړل، له هغو سره یې انس واخیست.

ورو ورو د سوداګریزو واټونو په څنډو کې سوداګریز ښارونه رامنځ ته شول او په دې توګه د ښاري ژوندانه رونق پیل شو. څومره چې سوداګرۍ لا ډېر رونق وموندہ، د هغو کسانو شمېر، چې په دې کار پورې تړلي وو، ډېر شو. له هغه ځایه چې سوداګران په نه شلېدونکې توګه په سفرونو کې وو، لازمه وه، چې د هغو د لارو پر سر، په ځانګړې توګه په هغه ځایونو کې، چې څو واټونو په خپلو کې پیوستون موندہ، تل داسې کسان وي، چې کالي او بار ښکته کړي. بېړې جوړې کړي، ګاډې سمې کړي

او د سوداګرانو نور احتیاجونه بشپړ کړي. له دې کبله د سوداګرانو د لارو په سر په مناسبو ځایونو کې یو شمېر ډوډې پخوونکي، قصابان، خیاطان او داسې نور ټول شي.

په تدریج سره، چې ښتمنې ډېرېدې، د خلکو احتیاجات هم زیاتېدل او د لګښت کچه هم لوړېدله. له دې کبله لازم وه، چې د تولید اندازه هم پورته ولاړه شي. په پایله کې صنعت مخ په پراخېدو شو او لمړني صنعت چې رونق یې موندہ، د ټوکر اوبدلو صنعت ؤ، هسې چې په ۱۲مې پېړۍ کې د میلان په ښار کې د ټوکرو ۶۰،۰۰۰ کارګرانو ښتون لاره.

دې صنعت د هالنډ او بلژیک په هېوادونو کې هم پراختیا موندہ، هسې چې دوی په همدې پېړۍ کې انګلستان ته وړین ټوکر لېږدول.

د اوسپنې صنعایعو په دې دور کې څه رونق نه درلوده، هسې چې وبه ګورو، چې د هغو رونق د ازادو ښارونو په دور کې د نویو اختراعاتو په زمانه کې پیل شو.

*****

۱۷

د بورژوازۍ او ازادو ښارونو رامنځ ته کېدل

له دې کبله چې صنعت تر يوه هانده پورې رونق وموند او سوداګران پيدا شول، د ټولنې په وضعې کې توپيرونه رامنځ ته شول. تر هغه وخته پورې په ټولنې کې د دريمې طبقې برسېره اسيلو او روحانيانو هم شتون لاره، خو کله چې سوداګرۍ رونق وموند او د سوداګرانو او د هغوی د کاريګرو شمېر زيات شو او شتمني هم د دوی په لاسونو کې راغونډه شوه او ورو ورو يې ځواک ومونده، بيا يې يوه ځانګړې طبقه جوړه کړه، چې هغه بورژاوزي بولي. دې بورژوا طبقې په تدريج سره ډېره شتمني ډېرې کړه او هماغه ډول چې فيوډالان د کليو اربابان وو، بورژواګان هم د ښارونو اربابان شول.

بورژوا طبقې په پخواني فيوډالي تشکيلاتو کې ځای نلرلو. په دې مانا چې فيوډالي اقتصاد کسبيان،

چې هماغه د بزګرانو وضعه یې لرله، د بېلې طبقې په توګـه نـه پېژندلـه. د ۱۱مـې پېـړۍ سـوداګران د سینیورانو د سیمې په اړوند پردي ګڼل کېدل او پـه حقیقت کې یې د ټولنې په څنډه کې ژوند کاوه.

دوی په حقیقت کې قانوني وضعه نـه درلودلـه او یوازې ټولنیز ضرورت ؤ، چې دوی یې منځ تـه راوړي وو او نه قانون – همدا بورژوازي، چې پـه قـانون کې یې ځای نلرلو، زمـوږ پخـوانې خبـرې تائیـدوي، چې **هغه څه چې ټـولنیزه وضـعه رامـنځ تـه کـوي، هغـه قــانون نــه دی، بلکــه ټــولنیزې اړتیــاوې دي. دا اړتیاوې دي، چې ټولنیزه وضعه رامنځ ته کوي او د قانون د جوړېدو لامل ګرځي.**

ســینیوران ناهوبلــه وو، چــې د دې بورژواګــانو ازادۍ ته درنښت ولري، خو دې ازادۍ ته یې قـانوني بڼه نـه ورکولـه او تـل یـې غوښـتل چې د کـالیو وړل راوړل په خپلو سیمو کې تر درانه کنتـرول او مقرراتـو لاندې راولي. له سوداګرانو مـالیې او جزیـه واخلـي. دې خبرې، چې سوداګري یې فلجولـه، د بورژواګـانو او فیوډالانـو تـر مـنځ دښـمني رامـنځ تـه کولـه، خـو

بورژواګان ورو ورو شتمن کېدل او برسېره پر دې کارګران او کسبیان يې تر شا لرل. له دې کبله يې هڅه وکړه، چې د ځان نه دفاع لپاره ښارونه ازاد کړي. البته د ښارونو ازادي په سولې او سپېڅلتیا او د فیوډالانو په رضایت سره نه شونې کېدله او له دې کبله عمومن د خوځښتونو او وینو تویېدو له لارې پلې کېدله، د بېلګې په توګه د میلان ښار په ۱۰۶۷ م او د مارسي ښار په ۱۱۲۸م کې ازاد شول.

کېسه کوي، چې د فرانسې په یو ښار کې لوی سینیور د ښار له ازادۍ سره مخالفت وکړو. خلک وخوځېدل او وروسته له وهلو او ټکولو يې د سینیور په ماڼۍ یرغل وکړ. خو لوی سینیور له ډاره د خپل قصر سراوبي ته وتښتېدو او په یوه ګلدان کې پټ شوی ؤ.

عمومن داسې ده، چې کسان د خپل پوړ په تکیه خورا لویښت خرڅوي او باټې ولي، خو همدا چې له یوه لوی کار سره مخ شول، د هغه له مخې نه تښتي او بېوزلي او کوچنی والی څرګندوي. دوی د درمنده د سر نانځکې ته ورته دي، چې د ټولنې

په سر ولاړ دي او لـه هغـه ځایه چې ټـولنې د دوی حقیقت هېر کړی، له هغو څخه بېزېږي.

په هر حال، لـه موضـوع نـه لیـرې نـه شـو. هغـه ښارونو ته به یې، چې په دې توګه د اقتصادي اړتیاوو له کبله ازادېدل، **کمون** ویل.

ښـارونه ازادېـدل او حـال دا چې کلـي بیـا هـم د فیوډالانو تر لاسـبري لانـدې وو، نـو یـو جرمنـی متـل پیدا شو، چې وایی: «د ښار هوا انسان ازادوي».

*****

۱۸

د کمون فیوډالي ښارونه

هغه توپیر چې نن د ښار او کلي تر منځ لیدل کیږي، په فیوډالي دور کې یې شتون نه لاره او د ښار ډیرو اوسیدونکو کلیو کې هم زمکې لرلې. له هغه ځایه چې صنعت ډیره وده کړې نه وه، نو د ژوندانه د دود له پلوه او د ماڼیو د جوړښت له پلوه د ښار او کلي تر منځ خورا توپیر نه ښکاریدو. سوداګرانو او ټولو کسانو، چې په فیوډالي ټولنې کې یې ځای نه لرلو، هر پټ (قشر) په جلا سیمې کې ژوند کاوه، د بیلګې په توګه قصابانو، وسله جوړونکو، خیاطانو، هر یوه یوه مېنه او یا کوڅه لرله.

د هر پټ لپاره ځانګړو مقرراتو هم شتون لاره. هر پټ یوه ټولنه لرله، چې **کارپوریشن** نومېده. له کارپوریشن څخه موخه دوه شیان وو: یوه دا چې خپل غړي د بهرنیو کسبیانو له سیالۍ نه وساتي، بله

دا چې د خپلې دندې لپاره پرېکړې و ټاکي، تر څو چې هم د جنسونو ښکلا تر یوه هانده پورې وساتل شي او پېرودونکي ولري.

ښکاره ده، چې دا دواړې موخې په فیوډالي دور کې، چې لویو صنعتونو شتون نه لاره او کلیو ښارونو ته ډېره اړتیا نلرله او د اړتیاؤ لمنه هم پراخه نه وه، پلې کېدلې او اصولن پورتنې پرېکړې هم د همدې لاملونو له کبله رامنځ ته شوې وې. د فیوډالي دودونو پر بنسټ هېڅ بهرني کس حق نلرلو، یوه ښارته وردننه ښي او په کوم کسب لاس پورې کړي.

په کارپورېشن کې غړیتوب میراثي ؤ او شاګردانو د څو کلونو زده کړې او د ځانګړو دودونو له پلي کولو څخه وروسته کولای شول د ښوونکي درجې ته ورسیږي.

نو که د کتاب تېر څپرکی په پام کې ولرو، نو وینو، چې صنعت او ازادې سوداګرې په فیوډالي دور کې شتون نه لاره او کولای یې هم نشول شتون ولري.

خو ـ په هماغه توګه مو چې په تېر څپرکي کې وويل – ښارونه ورو ورو مخ په رونق روان شول او بورژواګان منځ ته راغلل او د ښارونو په ازادولو يې پيل وکړ، تر څو له فيوډالي مقرراتو څخه ازاد واوسي او وکولای شي خپلې سوداګرۍ ته پراختيا ورکړي.

کمون په حقيقت کې د بورژواګانو په خپلو کې شرکت او ګډ کار ؤ. دې بورژواګانو به کسم يادولو، چې د يوبل امنيت وساتي. په کمون کې د ګډون له شرطونو څخه دا ؤ، چې که د ښار او خوا او شا يو اوسېدونکی يې د پرديو د يرغل موخه وګرځي، ټول له هغه نه ملاتړ وکړي او که چا د کمون له پرېکړو نه سرغړونه کړې وای، د هغه نه يې جريمه اخيستله او هغه يې په مرچو(استحکاماتو) باندې لګوله، تر څو ښار په لازمه موکه کې له دفاع څخه پاتې رانشي.

د ازادو ښارونو چارواکي په خپله کسبيانو ټاکل او ټاکنې د ببلګې په توګه په لاندې ډول پلې کېدلې: هر پټ دوه کسه د خپلو منځو نه ټاکل او که د پټونو شمېر دوولس ؤ، په دې توګه څلرويشت کسه ټاکل کېدل. دې څلرويشتو کسانو نور لس کسه او هغو

لسو کسانو نور لس کسان او دې شلو کسانو بیا لس نـوره کسـان ټاکـل او دې دېرشـو کسـانو د عمـده چارواکو ټاکل ترسره کول. د ښار عمده چارواکي هر کال بدلېدل او نویو ټاکل شـویو تـه یـې بایـد حسـاب ورکړی وی.

*****

۱۹

د صنعت او سوداګرۍ پراختیا فیوډالي اصول ړنګ کړل

ومو ویل، چې په فیوډالی دورکې تر ۱۳مې پېړۍ پورې صنعت او سوداګري خورا لږه وه. څومره چې صنعت او سوداګرۍ رونق ومونده، لا ډېره څرګندېدله، چې فیوډالی اصول د ټولنې پرمخ تللي وضعیت سره جوړښت نلري. د دې لپاره چې دا موضوع روښانه شي، بېلګه راوړو.

انګلستان له لمړیو هېوادونو څخه ؤ چې د صنعت خاوند وګرځېده. له ۱۴مې پېړې د مخه هم هغسې مو چې وویل، وړۍ یې له انګلستان څخه هالنډ او بلژیک ته وړلې او د هغه هېوادونو په کارخانوکې به یې ټوکرې ځینې اوبدلې. ورو ورو ټوکر اوبدلو په خپله انګلستان ته هم سرایت وکړ، په ځانګړې توګه کله چې د هالنډ او بلژیک یو شمېر بورژواګان له سینیورانو سره د جګړو له امله

انګلستان ته ولاړل او خپله سرمایه یې هلته په کار واچوله. د انګلستان دولت د دې لپاره چې خپل داخلي صنعت نه یې ملاتړ کړی وي، په کال ۱۳۳۷م کې یې په دې باندې بندیز ولګاوه، چې څوک دې وړی او وړین ټوکرونه له انګلستان نه بهر ولیږي، خو یو څه موده وروسته یې په دې قانون کې یو څه بدلون راوستو او د یاد شویو کالیو بهر ته وړل یې د ګمرکي بیو په بدل کې مجاز وګڼل. د انګلستان دولت د دې لپاره چې د ټوکړ اوبدلو لمړني مواد له هېواد څخه بهر نشي، د وړیو ګمرکي بیه یې ۳۳٪ ټاکلې وه او په دې حال کې چې د وړینو ټوکرو ګمرکي بیه له ۲٪ څخه زیاته نه وه. البته دا قانون د قاچاقو د دودېدلو لامل وګرځېده او سوداګران د دې لپاره چې د دولت په سر شرعی خولۍ کېږدي، په دې یې پیل وکړ، چې پسونه اصولن بهر ته وېسي، خو په تدریج سره د انګلستان د ټوکر اوبدلو صنعت ځواکمن شوی ؤ او کولای یې شول له نورو ځایونو سره سیالي وکړي. له دې کبله د وړیو درنه تعرفه د انګلستان دولت لخوا لغوه شوه.

د ټوکر اوبدلو صنعت ډېرو چارو ته اړه لري، د بېلګې په توګه وړی باید پاکې کړي، رنګ ورکړي، و يې سکښي، ټوګر واوبدي، د ټوکر غوړ ببرته کړي او داسې نور...

د فيوډالي پرېکړو (مقرراتو) پر بنسټ له دې چارو څخه هر يوه بايد يو جلا کارپوريشن سرته رسولې واى او په دې توګه د وړيو د پېرودلو او پلورلو او د هغو په ټوکرو بدلولو لپاره ډېرې ستونزې پېښېدلې او د دې لپاه چې يو سپاربښت سرته ورسوي، د بېلګې په توګه بايد د ۱۵ کارپورېشنونو موافقت ترلاسه کړي.

بورژواګان ناهوبله شول، په کومه توګه بنديزونه له مخې نه اوچت کړي او په پاى کې يې کارخونې غالبن د ښار نه بهر داسې ځاى ته يووړې، چې د کارپوربشنونو تر اغېزې لاندې نه وې او د دې تدبير سره يې په هماغه ۱۴مې پېړۍ کې وکولاى شول، چې د ۲۰۰ بېلابېلو کسبونو کاريګر د يوه چت نه لاندې په کار بوخت کړي او ۶۰۰ کاريګر په يوه ځاى کې سره ټول کړي.

نو وینو، چې ورو ورو د ټولنې غوښتنو هسې بڼه نېوله، چې له فیوډالي مقرراتو سره یې جوړښت نه موندلو او لازمه وه، چې یاد شوي مقررات بدلون ومومي.

په فیوډالي دورکې هر څوک چې په کارپورېشن کې دننه ؤ، برخه لیک یې خوندي کېدو، خو ګټې یې محدودې وې، ولې چې د پېرودلو او پلورولو بیې په خپله کارپورېشن ټاکلې او له دې کبله هیڅ چا کولای نشول، چې په یوې دوو معاملو سره د خورا ډېرې سرمایې خاوند شي. البته په هغه موکه کې هم دلالانو او سوداګرانو دوکې کولې او ناروا ګټه یې ترلاسه کوله، خو د دوی د هغه وخت ګټه د هغې ګټې سره چې د صنعت د دور سوداګرانو لاس ته راوړله، د پرتلې وړ نه وه. له دې کبله خلک د سوداګرۍ خوا ته جلب شول او هماغه کسان، چې تر اوسه پورې یې خپل ژوندون په پېښلتون (ماجراجویی)، نړېوالې ګرځندوینې او وزګارتیا تېرولو، په کار پسې ولوېدل.

به دې ځای کې ښه ده، چې د همدې کسانو له ډلې نه د يوه کېسه، چې ډېره شتمني يې غونډه کړه، نکل کړو:

ريچارد ويتينګن هغه يتم ماشوم ؤ، چې د يوه سوداګر په کور کې چوپړ ؤ. په هغه زمانه کې دود ؤ، چې هرکله به يوه سوداګر خپله بېړۍ لېرو سيمو ته لېږله، خپل هر چوپړ ته يې اجازه ورکوله، چې خپل يو شی په بېړۍ کې کېږدي او خپل بخت وازمويي.

ريچارد په ټوله نړۍ کې يوه پېشو لرله او هغه يې د خپل ارباب په بېړۍ کې کېښوه. د پېښې له مخې کله چې بېړۍ په يوې لېرې سيمې کې لنګر واچاوه، ويې کتل، چې هلته موږک دومره ډېر دي، چې د پاچا ماڼې يې له زيار سره مخ کړې ده، خو په هغه سيمې کې کومه پېشو نه موندل کېده. د هغه هېواد پاچا د هغې بېړۍ د پېشو له کتنو او د هغې د هنرښودنې څخه هومره خوښ شو، چې پېشو يې د بېړۍ د ټولو مالونو په بيه وپېرودله. په دې توګه ريچارد ويتينګن ناڅاپه شتمن شو.

دا کېسه که افسانه هم وي، خو څرګندوي، چې د ریچارد ویتنګن شتمني په اسانه سره لاس ته راغلې ده. دا سړې د خپلې شتمنې له کبله د لاردانو په ډله کې راغی او پیسې یې هومره ډېرې شوې، چې د انګلستان پاچا له ده نه پور واخیست.

د لویو سوداګرو او ناڅاپه شتمنیو له کبله ؤ، چې د کارپوریشنو وضعې بدلون موند، د بېلګې په توګه مساوات، چې د کارپوریشن یوه ځانګړتیا وه، له منځه ولاړه. اوس نو د کالیو بنکلا او د جشنونو دودونه هومره وو، چې یوازې شتمنو کسانو کولای شول له هغو نه برخمن شي.

کېسه کوي، چې د شرابو د سوداګرانو کارپوربشن هومره شتمن شوی ؤ، چې له پنځو پاچایانو څخه یې په یوه ځای هرکلی وکړ!

په دې توګه د هغو کسبیانو، چې پخوا شوني وه، چې د بنوونکي درجې ته ورسېږي، د پر مختګ مخه بنده شوه او د دې لپاره چې له ځانونو نه یې دفاع کړې وي، د «کارګرانو د کارپوریشنونو» په تشکیل

يې لاس پورې کړ، تر څو کرکه جن اربابان له ځانه لېرې کړي. په پايله کې دوې ځانګړې طبقې رامنځ ته شوې.

*****

۲۰

له انګلستان څخه د يهودانو اېستل

مسيحيانو د پيسو په سود ورکول حرام ګڼل او له هغه ځايه چې په فيوډالي دورکې د معاملو د کوچني والي او لګښت له امله د سود ورکولو او اخيستلو ته اړتيا نه پيدا کېده، دا باور د منلو وړ ؤ، خو کله چې فيوډالي وضعه مخ په بدلون شوه، صنعت رامنځ ته شو او پيسو نوې پوړ ومونده، نور دې باور د ژوندانه له واقعيت سره سمون نه موندلو. لمړني کسانو چې وکولای شول ځانونه د ژوندانه له واقعيت سره سمون ورکړي، يهودان وو، چې په صنعت او سوداګرۍ بوخت شول او له سود ورکولو او اخيستله څخه يې ډډه نه کوله. ورو ورو صنعت او سوداګرۍ پرمختګ کولو، د انګلستان لويو کورنيو پيسو ته لا ډېره اړتيا پيدا کوله او بله هېڅ هوبله يې، پرته له دې نه چې يهودي سوداګرو ته لاس په لمن

شي، نلرله. خو دا يهودان بزګر نه وو، چې په زمکو پورې تړلي او سينيورانو ته اېل واوسي او عمومن يې په ښارونو کې ژوند کاوه. له دې کبله د انګلستان پاچايانو د دې لپاره چې د دوی له پيسونه ګټه پورته کړي، دوی يې په خپله ننګه کې ونيول او په دې توګه يې خپل واقعي ځواک يانې اقتصادي ځواک د بارنانو په پرتله پورته يووړ. د تاريخ ليکونکو تر منځ پېژندل شوې ده، چې وايي: «د يهودانو په صندکونو کې وه، چې د نرماند پاچايانو د بارنانو د اېل کولو ځواک لاس ته راوړ».

خو ورو ورو د يهودانو اقتصادي ځواک هومره ډېر شو، چې د انګلستان د لويو کورنيو او اسيلانو خيال له يې د ناهوساينې لاملونه چمتو کړل و په هڅه کې شول چې په کومه توګه ځانونه د هغو پورونو له بنده، چې له يهودانو څخه يې اخيستي وو، خلاص کړي. په پای کې يې له دې نه بله هيڅ ښه هوبله و نه موندله، چې د مذهب توپير پلمه کړي او يهودان له انګلستان څخه بهر وغورځوي او همدا کار يې په ۱۲۹۰م کال کې سرته ورسولو.

دا پېښنه د دې خبرې لـه دلیلونـو څخـه یـو دی، چې **مذهبې کشالې عمومن مالي او اقتصـادي ولـې لري.**

*****

۲۱

د کار د قانون منځ ته راتلل

له هغه ځایه چې د سینیورانو فشار د بزګرانو په متهونو خورا دروند او له بله پلوه د کار رونق هر ورځ پورته تللو او کارخونو کارګرانو ته اړتیا لرله، سرفان له کلیو څخه تښتول او ښارونو ته یې مخ کولو. هسې چې د انګلستان د ۱۴مې پېړۍ د تښتېدلو بزګرانو شمېر هم هومره ډېر ؤ، چې د تښتېدلو مریانو شمېر د ۱۹مې پېړۍ په امریکې کې.

د پېښې له مخې په ۱۳۴۹ کال کې درنه ناروغي راغله او اروپایې ونېوله او د اروپا او انګلستان نږدې ۲۵ میلیونه اوسېدونکي یې له منځه یوړل.

له دې ناروغۍ نه دوې پایلې لاس ته راغلې: د نفوس شمېر کمښت وموند. هغه بزګران چې ژوندي پاتې شول، څه شتمن شول او څه پراخې زمکې یې لاس ته ورولوېدې.

په دې توګه له هغه ځايه چې د سينيور اړتيا بزګر ته زياته شوه او زمکې ته د بزګر اړتيا لږه شوه، نور بزګر نه حاضرېدل، چې په اربابي زمکو کې په کرلو بوخت شي او د اربابانو ځورول وزغمي. له دې کبله سينيوران، چې د کرنې لپاره يې څوک نلرل، ناچاره کېدل، زمکې په خپله سرفانو ته اجاره ورکړي او يا دا چې اصولن زمکې په لږه بيه وپلوري.

په پای کې سينيورانو لاس په کلکه پرېکړه پورې کړ او د «کار قانون» يې وضع کړ. دا قانون د ټولو هغه قانونونو په توګه، چې د لږکيو لخوا وضع کېږي، د بزګرو پرګنو پر ضد ؤ؛ د دې قانون له امله:

۱- هر څوک چې عمر يې له شپېتو کلو نه ټيټ ؤ، بايد به هغه مزد، چې له ۱۳۴۷م کال نه مخکې دود ؤ، په کرهنه بوخت شي.

۲ – هر سينيور به چې له دې نه پورته لاسمزد پرې کولو، د غرامت په ورکولو محکومېده.

۳ – سينور حق لاره، خپل سرفان کار ته اړ کړي او که هغو ونه منله، بندي يې کړي.

دا د هغو زلندو قانونونو یوه بېلګه ده، چې د زیار اېستونکو وګړو د بندېوانۍ لپاره وضع شوي دي! د دې ډول قانونونو اغېزې لا هم د نړۍ په هېوادونو کې، په ځانګړې توګه زموږ په هېواد کې، چې له نورو څخه وروسته پاتې یوو، پاتې دي. آیا دا هغه قانونونه دي، چې د ستمګرو عدلیه او امنیه ځواکونه د هغه نه په بشپړه خوند او رنګ یادونه کوي او هغه مقدس ګڼي؟ آیا په رښتیا سره کولای شو دغه حق وژونکي قانونونه مقدس وبولو؟

آیا ډاکتر اراني، چې په جنایي محکمې کې ویل: «یوازې هغه قانون مقدس دی، چې د وګړو د ګټو ساتونکی وي»، حق نلرلو؟

*****

۲۲

د بزګرو خوځښت یا په انګلستان کې د سرواژ راپرځېدل

د سـینیورانو فشـار لـه یـوې خـوا او د فـابریکو جذبې له بلې خوا د انګلستان بزګر اړباسل، چې دې نه زغمونکې وضعې ته پای ورکړي. په پای کې بزګرو په ۱۳۸۱م کال کې لاس په یوه لوی خوځښت وواهه او دوکان(دوک خان ته وایي) او د پاچا نور چوپړ یې ووژل.

د بزګرو اصلی فکر دا ؤ، چې د خپل ځـور لیکلي آثار لـه منځـه یوسي او هـر چېرې بـه یـې چې کـوم پرېکړه لیک لاس ته راوړلو، اور یې وراچولو.

د انګلستان لویو کورنیو ونکـولای شـول د بزګـرو پـه وړانـدې ودرېـږي. یـوه ځـل د لویښـت لـه پـوړه رابنکته شول او وتښتېدل او په ځګړو کې پټ شـول. خو بزګـر ښـارونو تـه ولاړل او بورژواګـانو لـه هغـو نـه نسبتن ښه هرکلی وکړ. په پای کې بزګرو لندن ته مخ

راوړ او لـه هغـه ځایـه چـې د انګلسـتان پاچـا **دوهـم ریچـارد** لا هلـک ؤ، انـد یـې کولـو، چـې دوی بـه د سینیورانو له منګلو خلاص کړي.

د بزګرو پوځ لندن ته ننووت او اسیلې کورنۍ یې ووژلې. خو پاچا ته یې موکه ورکړه او له هغـه نـه یـې وغوښتل، چې کتنه ورسره وکـړي. پادشـاه لـه بزګـرو سره وکتل او هوډ یـې وکـړ، چـې د هغـو هیلـې سـرته ورسـوي. مسـتوفیانو هـم د رنګینـو او خونـدورو فرمانونو په لیکلو پیل وکړ. د دې سـاده ډبـو بزګرانـو هرې یوې ډلې به چې د پاچا دا فرمـان تـر لاسـه کـړ، په خندا او خوښۍ سره به بریالی لـه لنـدن نـه ووتـل. کلـه چې شـمېر یـې لـږ شـو او لـه ځـو زرو نـه زیـات کسان پاتې نشول، پاچا بیـا کتلـو وعـده ورکـړه او لـه خپـل پـوځي ځـواک سـره د کتلـو ځـای تـه راغـی، د بزګرو مشر یې مخې ته ورغی. کله چې نـږدې شـو، د پاچا یوه ملګري پـه هغـې وسلې سـره، چـې تـر کـالیو لاندې یې پټه کړې وه، په بشـپړه نـه نـارینتوب سـره یـې د هغـه پـه سـر ګـوزار کـړه او هغـه یـې پـه زمکـه راوپرځولو. د پاچا ملګري د هغه مشر ګېرچاپېره تول

شول، تر څو بزګر ونه ويني، چې مشر يې وژل شوی دی. څو بزګرو وکتل او په خوځښت راغلل. پاچا خپلو ملګرو ته امر وکړ، چې له خپل ځای نه ونه خوځيږي او خپله يې آس رهې کړ او د بزګرو مخې ته راغی، هغو ته يې وويل: تاسو پرته له مانه بل مشر نه لرئ. زه ستاسو پاچا يم. ډاډه اوسئ.

خلکو، چې د دې هلک خبره ولېدله او اند يې نه کاوه، چې دومره کرغېړنتوب به دهغه په باطن کې وي، هغه ته تسليم شول او ريچارد د هغو په سرکې ودرېدو.

په دې توګه د بزګرو خوځښت هسې وشېندل شو. هغه وخت پاچا او د هغه قاضيان کليو ته ولوېدل او په وژنو يې پيل وکړ او خلک يې سل سل کسه په دار ووهل او دې وژنو تر يوې مودې پورې پايښنه لرله! دا ؤ د پاچا چلند، چې رعيت په هغه رحم وکړ او ده رعيت ته ډاډګېرنه ورکړه!

پايله:

هېڅ ازادي په هېڅ هېواد کې پرته له ځان ښندلو لاس ته راغلې نه ده.

خیانت، ناځواني او څېړنتوب د هغو کسانو له ځانګړتیاؤ څخه دي، چې ولس ته زور وایي، خو د دغه ځانګړتیاوو مخ تل چوپړ مورخان غواړي پټ کړي. زیارایستونکي پرګنې باید هېڅکله به هوډونو ونه غولېږي او نباید رحم او زړه سواندی ته ماتل واوسي.

*****

د بزګرو خوځښت په هغې دردوونکې وضعې پای وموند، خو د ولس د خپلواکۍ روح یې څرګنده کړه. له بله پلوه د صنعت رامنځ ته کېدلو او کارګرانو ته اړتیا، هسې چې وروسته به یې څرګنده کړو، ایجابوله، چې د بزګرو ازادي پلې شي.

له دې کبله د کار قانون د ۱۴مې پېړۍ په پای کې له اعتباره ولوېده او سرواژ اصولن د **تودر** کورنۍ د سلطنت په زمانې (۱۴۸۵ – ۱۶۰۳) کې له انګلستان څخه ټغر ټول کړ او د ۱۶مې پېړۍ په پای او د ۱۷مې پېړۍ په پیل کې دا یو قانوني اصل شو، چې هر انګرېز وګړی ازاد دی.

*****

۲۳

د سرفانو په وضعې باندې د ټوکر اوبدلو صنعت اغېزه

کله چې د ټوکر اوبدلو صنعت په انګلستان کې مخ په ودې شو، ښکاره ده، چې وړیو ته لا ډېره اړتیا رامنځ ته شوه او لازمه شوه، چې څرځایونه لا پراخ، پسونه لا ډېر او وړی لا پرېمانه شي. له دې کبله خانانو په دې باندې پیل وکړ، چې کروندې په څرځایونو بدلې کړي او بزګر وشړي او په ځانګړې توګه د سرفانو ازادېدل یې پلمه کړل، هغوی یې بې وزلي کړل، هسې چې په لږه موده کې پسونه د بزګرو کورنیو ځای ناستي شول. د هغه دور یو لیکوال وایي: «پسه پخوا ډېر سر په لاره ځناور ؤ، خو اوس هر څه ورانوي او هر څه خوري، ان سړي». هغه نښتې چې د اتم هانري په وخت (۱۴۰۹ – ۱۵۴۶) کې د مذهبې دښمنیو په نامه د روحانیانو سره

پېښېږي شوي او د هغو د وژلو لامل وګرځېدې، د همدې لپاره وې، چې د کلیسا زمکې د هغو له منګولو نه راوباسي او په څرځایونو یې بدلې کړي.
البته څرڅای ته اړتیا، چې د ټوکر اوبدلو د صنعت د ودې په اغېزه رامنځ ته شوې وه، د سرفانو ازادۍ سره یې مرسته وکړه. خو د هغو ازادي په هغه توګه ترسره شوه، چې بیان مو کړله. له دې کبله هغو ستم ځپلو بیا هم لاس په خوځښت وواهه، خو داخل یې هم خوځښت په عام وژنې سره پای وموند.
هغه بزګر، چې په دې توګه له خپلو پلارنیو کروندو څخه شړل شوي وو، غالبن لاس یې په سوال، وزګارګرځېدو او یا په غلا پورې کولو. خو دا وضعه د فابریکه لرونکو په ګټه وه، چې ورځ په ورځ یې کارګر ته لا اړتیا موندله.
هغو داسې کسانو ته اړتیا لرله، چې ازاد وي، یانې په زمکې یا ارباب پورې تړلی نه وي او په کم مزد سره په کار بوخت شي. دا وه د فابریکه لرونکو

په ژبه د ازادۍ مانا! لـه دې کبلـه د وزګـارانو پـر ضـد درانه قانونونه وضعه شول او هغـو تـه يـې کلکـه سـزا ورکوله، تر څو د فـابريکې پـه لـور وشـړل شـي. نـو، د سرف ازادي په حقيقت کې دا وه، چې پـه ازاده توګـه د فابريکه لرونکي چوپړ شي.

په دې توګه هغه بدلون چې د ټوکراوبدلو صنعت له امله د سرفانو په وضعيت کې وړکـړی شـو، داسـې لنډولای شو:

په فيوډالي دور کې د بزګر د کرنې اسباب د ده په خپـل لاس کې وو او پـه بنسـټيزه توګـه يـې کـولای نشول، چه هغه له هغې زمکې څخـه، چې کرنـه يـې پـرې کولـه بهـر کـړي، خـو د بزګـر ازادي داسـې بڼـه ومونده، چې زمکـه يـې لـه هغـه نـه واخيسـته او يـوه برخه زمکه يې د اجارې لاس ته راوړلـو پـه بـدل کې هغه ته پرېښودله. د بزګرو ګـڼ شـمېر هـم پـه وزګـار ګرځېدلو او غلا سر شول او يا په چوپړتيـا کې اختـه شول.

*****

په دې توګه انګلستان د صنعت مرحلې ته ورسېدو. موږ له دې کبله د انګلستان په تاریخ کې وړاندې لاړو، چې انګلستان تر نورو وړاندې دې مرحلې ته ګام کېښود. اوس لږشانې شاته ستنېږو او نورو اروپایي ولسونو او په ځانګړې توګه له فرانسې څخه خبرې کوو.

*****

۲۴

د ۱۳مې پېړۍ تر پایه پورې فیودالي دور ته یوه بشپړه کتنه

د مدیترانې د سوداګرۍ تړل کېدل:

په پخوانې نړۍ کې، یانې د روم په دورکې د مدیترانې سمندرګې د داخلي سمندرګي په توګه ؤ، ولې چې د هغه ټولې څنډې د روم دولت په خپلې ولکې کې لرلې او د شا او خوا تمدنونو د مدیترانې د سمندرګي له لارې له یو بل سره اړیکې لرلې او هغه سمندرګی د هغو دجنسونو او فکرونو د وړو راوړو وزله وه. په دې دورکې د هغه ټولو هېوادونو فعالیتونه، چې د برتانیا د جزیرو او فرات د سیند تر منځ پراته وو، د مدیترانې سمندرګي په لور وو.

وروسته له هغه چې جرمنانو د روم پر دولت باندې یرغل وکړ، بیا هم د مدیترانې سمندرګی د رونق خاوند ؤ، ولې چې بیا هم ایټالیا، افریقې، اسپانیې او فرانسې د دې سمندرګي له لارې د

بیزانس له امپراطورۍ (ختیز روم، چې قسطنطنیه یې په ولکې کې لرله) سره اړیکې لرلې. د دې وضعیت له امله یو اقتصادی ژوند رامنځ ته شو، چې په حقیقت کې د پخواني دور مستقیمه لکۍ وه، د بېلګې په توګه د سوريې اوسېدونکو له پنځمې نه تر اتمې پېړۍ پورې د لویدیزو بندرونو او د مصر او کوچنې آسیا د بندرونو تر منځ سوداګریزې اړیکې لرلې.

خو وروسته له هغې چې په اوومې پېړۍ کې مسلمانان ډګر ته رانوتل او د مریترانې ختیزې، سهېلي او لویدیزې څنډې یې فتحه کړلې او د قسطنطنیې ښار په ۷۱۹م زېږیز کې د دوی لاس ته ولوېدو، د سوداګرۍ وضعه بدله شوه او په حقیقت کې د اروپا سوداګري په مدیترانې که پای ته ورسېده. له دې نه وروسته د مدیترانې سمندرګی نه یوازې چې د تمدنونو اړیکه نه ؤ، بلکه د هغو تر منځ یو بند ګڼل کېده. پخوا د مدیترانې په ټولو څنډو کې یو تمدن شتون لاره، خو اوس دوه تمدنه رامنځ ته شوي وو: رومي تمدن په شمال کې؛ اسلامي تمدن

په ختيز، سهېل او لويديز کې. دا دوه تمدنونه په خپلو کې غليمان وو او د هغو يو پر بل باندې يرغل پخواني اقتصادي اندولتيا له منځه يووړو او اقتصادي فعاليت له مديترانې څخه د بغداد په خوا لور شو.

د اتمې پېړۍ په ترڅ کې د مديترانې د سوداګرۍ بندېدل لامل شول، چې سواګر له منځه ولاړ شي او ښاري ژوند، چې د هغو په لاس کې ساتل کېده، مخ په پرځېدو شي. په پايله کې عمومي بېوزلي څرګنده شوه او د هغې يوه نښه دا وه، چې د سپينو زرو روپې د سرو زرو روپو پر ځای کېناستلې.

د سوداګرۍ د بېرته رونق پيل: کله چې د مديترانې ختيز او سهېل د مسلمانانو په لاس کې ولوېدل، د ختيز روم او ايټاليا سوداګرو اړيکې هم له سوريې، د افريقې له شمال او د اسپانيې له سهېل سره وشلېدې او يوازې د لويديز او قسطنطنيې مسيحي بندرونو سره يې (وړاندې له دې چې د مسلمانانو لاس ته ولوېږي) سوداګري کوله.

خــو د دې خبــرې لامــل، چــې مــذهبي تــوپير ؤ، سوداګرو ته دومره ځواکمن نـه ؤ، چې وکـولای شي هغــوی د ډېــرې مــودې لپــاره د مســلمانانو ســره سوداګرۍ نه منع کړي.

تــل لېــدل شــوي، چــې د پيســو ځــواک روپــۍ لمنانځونکو وګړو ته په ځو ځلو د مذهب له ځواکـه ډېـر دی او عمــومن د مــذهب ځــواک يــوازې د دې لپــاره، چــې لــه هغــو ســره د روپيــو پــه مونــدلو کــې مرسته وکړي، ورباندې ګران دی.

له دې کبله سـره د دې چـې د مـديترانې ختيـز، سهېل او لوېديز د مسيحيانو په خبره له کفـارو سـره وو، د هماغه نونسمې پېړۍ له پای نـه لېـدل کېـږي، چې خپلې اړيکې يـې لـه دې سـيمې سـره لـه سـره ټينګې کړې او ورځ په ورځ يې پراختيا ورکړه.

دې روپۍ لمنـانځونکو سـوداګرو د خپلوګاکـانو له مذهب سره، په دې شرط چې ښې روپۍ ورکړي، څه کار نلرلو.

روپۍ لمانځل، چې مسيحي مذهب يې پـه کلکـه محکومـوي، پـه دې دورکـې پـه کلکـه توګـه څرګنـد

شول او ونیزي سوداګرو اسلاو ځوانان د دالماسۍ له ځنډونه پېرودل او یا یې غلا کول او په بېړیو کې یې په مصر او سوریې کې د مسلمانانو حرمونو خوا ته وړل او خرڅول. د مریانو سوداګرۍ په دې دور کې ونیزي سوداګرو ته هم هومره ګټه ورسوله، چې د تورو خرڅولو په اتلسمې پېړۍ کې د فرانسې او انګرېز تجارانو ته. **البته مذهب دا چارې منع کولې، خو د چا غوږ د اورېدو پوروړی نه ؤ او سوداګرو هغه ګڼ شمېر ګټه یې چې له دې لارې وړله، نه یوازې د مجاز اوسېدلو دلیل او بلکه د هغه د مقدس اوسېدلو دلیل بللو. هر کله چې داسې کسانو ته د خرافاتو په ضد د تمدن او فرهنګ نه خبرې وکړې، وایي، دلته د استدلال ځای نشته، خو دوی خپله په دې موکه کې، چې ګټو یې غوښتنه کوله، د مذهب پر ضد استدلال کولو.**

د بورژوازۍ ازادي: د بوژوازۍ لپاره تر ټولو ضروري شی ازادي ده، ولې چې بورژواګان – پرته له دې چې وکولای شي له یوه ځای نه بل ته لاړ شي، هوډ وسپاري او هوډ واخلي، په خپلو مالونو کې د

تصرف هرډول حق ولري – نشي کولای سوداګري وکړي. دا ازادي د سوداګرۍ لپاره لازمې دي.

خو دې ازادیو په فیوډالی جوړښت کې شتون نه لاره، له دې کبله بورژواګانو د دې ازادیو دلاس ته راوړو لپاره هڅې وکړې او په اوومې پېړۍ کې یې د سرفانو په مرسته خطرناک خوځښتونه منځ ته راوړل.

هغو د سرفانو ازادي هم د همدې خپلو اړتیاؤ د سرته رسولو لپاره غوښتله او اصولن نباید هېر کړو، چې **بورژواګانو ازادي په مطلقه توګه او د یوه طبیعي حق په ډول نه غوښتله، بلکه له دې کبله چې ښېګڼې یې لرلې او یوګټه ور حق ؤ، د هغې تیګه یې به خپل ټېر وهله.** موږ به وروسته د دې اصل په هکله خبرې وکړو.

په هر حال، د بورژواګانو د هڅو اغېزه وه، چې ورو ورو ازادي په ښارونو کې، هسې مو چې وړاندې څرګنده کړه، پیل شوه او په تدریج سره دود شوه، چې که چا د یوه کال او یوې ورځې لپاره په ښار کې ژوند کړې وای، ازادېدو.

د بورژوازی قانون: ازادی د بورژواګانو لمړنی اړتیا وه، خو نورې اړتیاوې یې هم لرلې. د فیوډالي دور حقونو پېچلي دودونه لرل او وګړي یې د سینیورانو د ارادې اېل ګرځول.

په فیوډالي دور کې، کله د دې لپاره چې یوه داوه فیصله کړي، لازمه وه، چې دواړه خواوې په خپلو کې مخاوی (مقابله - دوئل) وکړي او هر څوک چې بریالی شي، حق دې له هغه سره وي. په دې دور کې قاضیان عمومن د بزګرو د ټولنې نه ټاکل کېدل او دا وګړي یوازې د هغه چا د دودونو او رواجونو سره، چې په کلیو کې یې د کار او یا د زمکې ملکیت لپاره ژوند کاوه، آشنا وو او د ښاري ژوند نه یې کافي خبر نه لرلو.

له دې کبله کله چې بورژواګان منځ ته راغلل او ښارونو شتون وموند، کولای یې نشول خپل ښاري ژوند له دې حقونو او دې دودونو سره، چې د دوی له وضعې سره جوړ نه راتلل، اداره کړي. بورژواګانو هسې حقونو ته اړتیا لرله، چې پېښې په ساده توګه حلې کړي او د دواړو خواوو د ادعا د زبات لاره په

اسانه توګه لاس ته راوړي او د بورژواګانو د ژوند اړتیاوې په ښه توګه په پام کې ولري.

په دې توګه وینو، چې د یوولسمې پېړۍ په پیل کې د ټولنیزې اړتیا له امله څه سوداګریزه حقونه رامنځ ته شول، چې لا په جنینیزه حال کې وو. دا حقونه د هغو دودونو ټولګۍ وه، چې له عمل نه لاس ته راغلې وه او یو ډول نړېواله مسئله وه، چې سوداګرو په خپلو منځو کې منځ ته راوړې وه. خو له هغه ځایه چې یاد شویو حقونو لا قانوني بڼه نه وه موندلې، عمومن سوداګرو د خپلو اختلافونو د حل لپاره حاکمانو ته رجوع کوله.

هغه محکمو ته، چې په دې توګه جوړېدلې، په انګلستان کې «خاورینې محکمې» ویلې، ولې چې هغه کسان، چې دې محکمو ته یې رجوع کوله، هغه سوداګر وو، چې تازه له لارې نه رارسېدلي وو.

سینیوران، بورژواګان، ازاد ښارونه: سینیوران پرته له هغه، چې روحاني وو، ژر د ښارونو د ودې او پرمختګ په ښېګڼو پوه شول، ولې چې په هماغه

پرتله به يې چې دې ښارونو ته په سيندونو او واټونو کې تګ راتګ زياتولو او د پيسو کچه يې پورته وړله، د سينيورانو خزانه هم هومره لا ډکېدله. نو د اريانتيا وړ نه ده، چې که په کليو کې په خپلو ماڼيو کې يې ژوند کاوه، د ښار له اوسېدونکو سره يې لبړې اړيکې لرلې، تر دې چې له پورژواګانو سره اختلاف پيدا کړي.

خو روحاني سينيورانو د ښارونو او د بورژواګانو له ژوندانه سره مخالفت کولو، چې د ځينو جګړو لامل وګرځېدل. د پېښې له مخې، په هغه جنګ کې چې د ۱۱مې پېړۍ په دوهمې نيمايې کې د امپراطورانو او پاپ په منځ کې ونښتو، د لمباردي ښارونو اوسېدونکو موکه وموندله، چې د دې روحاني شاهزويانو پر ضد پاڅون وکړي. په ۱۰۷۷م کال کې د کامبر ښار د هغه اسقف (لوی کشيش) پر ضد قيام و کړ او تر ټولو پخوانی کمون يې منځ ته راوړ.

په دې توګه ښارونو د اوومې پېړۍ په پيل او ځينو د همدې پېړۍ په ترخ کې د ښاري جوړښتونو خاوندان شول، چې دوی د ژوندانه بڼې ايجابول.

هغه څه چې بورژوازي يې ځانګړې کوله، دا وه، چې بورژوازي د پاټې خلکو په منځ کې يوه وتلې طبقه جوړوله. نن د ښارونو توپير له کليو سره دادی، چې د ښارونو اوسېدونکي ډېر او اداري يې پېچلې دي، خو بل باندېوالی نلري او نورو عمومي او ځانګړو حقونو خاوندان نه دي.

خو بورژواګان داسې نه وو او د حقونو له پلوه د ټولو هغه کسانو سره، چې د ښار له دېواله نه يې بهر ژوند کاوه، توپير درلوده؛ همدا چې انسان د ښار له درې او ډنډ نه تېرېده، بلې نړې ته ورتللو او په حقيقت کې د بېلو حقونو سيمې کې يې پښه کېښودله. بورژواګان د لويو کورنيو او روحانيانو په شان په عمومی حقونو کې ګډ نه وو.

د ښار زمکې هم ښېګڼې درلودلې او د پناه وړلو ځای شمېرل کېده، که هر څا هلته کډه کړې وای، د دې په شان چې کليسا ته پناه يوسي، په امان کې ؤ. لنډه دا چې پورژوازي له هره پلوه ځانګړې طبقه ګڼل کېدله او بورژواګانو د کليو خلکو ته د زبېښاک په سترګه کتل او په بشپړه کست (حسادت) سره

حاضر نه وو، له خپلو ښېګڼو څخه هغو ته څه شی ورکړي.

دلته دا ټکې هم باید یاد کړو، چې د ۱۲مې پېړۍ نه تر ۱۵مې پېړۍ پورې په ټولې اروپا کې د ښارونو نفوس د ټول نفوس یو پر لسمې برخې نه ډېر نه ؤ.

د سوداګرۍ اغېزه په فیوډالي جوړښت باندې:

۱ – کله چې سوداګرۍ رونق وموند، سینیورانو او د هغو چاپېروالو غوښتل، خپل ژوند ته د هغو شیانو په وزله، چې د سوداګرۍ له لارې د دوی لاس ته رسېدل، لوینت یا لږ تر لږه هوساینه ورکړي. که چېرې په ۱۱مې او ۱۲مې پېړۍ کې د ټولنې د لوړو طبقاتو د یوه وګړي ژوند وڅېړو، وینو، چې د خوړو، کالیو او د کور او نورو شیانو له پلوه یې لګښت خورا پورته تللی دی.

په دې توګه د زمکو د لویو خانانو اړتیاوې زیاتېدې او د جنسونو نرخونه هم پورته تلل، خو د یاد شوو خانانو عاید په هغه اندازه نه ډېرېدو، ولې چې دوی خپل عواید د هغو دودونو پر بنسټ لاس ته راوړل، چې مقدس شمېرل کېدل او هغو ته ډېره

ګرانه وه، چې له دې دودونو تېرى وکړي، نوى عايد خلکو نه واخلي. له دې کبله ډېرې اسيلې کورنۍ (ياني د زمکولوى خاوندان) پوروړي او يا ديوالي شول، د بېلګې په توګه کېسه کوي، چې د ۱۳مې پېړۍ په نيمايي کې، په يوه سيمه کې د خانانو شمېر له ۶۰ کسانو نه ۱ يا ۲ کسانو ته راټيټ شو.

۲ – البته ځينې خانان د دې بحران په وړاندې ودرېدل، په دې مانا چې پخواني دودونه يې مات نکړل، خو ويې کولاى شول چې د جنسونو د ګرانېدو څخه تر ډېره هانده پورې مخنيوى وکړي، د بېلګې په توګه پخوا په هر «کور» کې ځېنو مهمې کارګاوو شتون لاره او څو لس کسه سرفان يې بوختول، چې ټوکر او يا د کار افزار جوړ کړي او په دې حال کې چې همدغه لوښي د ګاونډي ښار د کسبيانو لخوا جوړېدل. ځينې خانان په هڅه کې شول، چې دا راز کارګاوې منع کړي او په ۱۲مې پېړۍ کې دا کارګاوې نږدې ټولو ځايونو کې مخ په زوال شوې.

۳ – ډېرو لويو خانانو، چې ځينې لږ موندل کېدونکي جنسونه لکه مالګه، شراب او نور چې د دوی په املاکو کې نه موندل کېدل، لېرې پرتې زمکې يې خپلې کړې وې او دا جنسونه يې له هغه ځايه چمتو کول، نور لوی خانان دې ته اړ نه وو، چې دا لېرې پرتې زمکې وساتي او د هغو په پلورلو يې پيل وکړ.

۴ – د سوداګرۍ له نورو اغېزو څخه يوه دا وه، چې له هغه ځايه چې جنسونه ورو ورو له بهر نه پېرودل کېدل، کورنې په هڅه کې شوې، چې د خپلو روپيو عايد ډېر کړي، دې خبرې دوی اړ کول، چې سرواژ له منځه يوسي او يا يې شدت لږ کړي. ولې يو سرف به يې چې ازاد کړ، دوې ګټې يې لرلې: يو دا چې سرف د ځان ازادۍ لپاره پيسې پرې کولې، بله دا چې له ازادېدو وروسته هم له خپلې زمکې څخه نه تېرېدو او د هغې اجاره اخيستونکی به شو. په همدې موکه کې وو، چې سرفانو کولای شول خپل هوډونه، د بيلګې په توګه د بېګار دنده يې د پيسو په بدل له

خپله سره لېرې کوله. ورو ورو په پیسو کېدلای شول هر څه وشي.

۵ – د سوداګرۍ نفوذ بیا دا اغېزه لرله، چې د کرهنې ډول ته د ځمکې، اوبو او هوا سره سمون ورکول کېدو. تر هغه دمه چې د شیانو ورل راوړل لږ پلي کېدل او د هېڅ په حکم کې وو، اړتیا پیدا کېده، چې سینیوران په هره توګه چې کېږي، د حبوباتو راز راز ډولونه په خپلو ځمکو کې وکري، ولې چې له بله ځایه یې چمتو کولای نشول. خو له دولسمې پېړۍ څخه وروسته، چې سوداګري دود شوه او جنسونه یې له یوې سیمې نه بلې ته وړل راوړل، سینیوران په هڅه کې شول، چې هغه شیان په خپلو ځمکو کې وکري، چې له ځمکې، اوبو او هوا سره اړوند ولري او په لږ لګښت سره وکرل شي.

۶ – د سوداګرۍ له اغېزو څخه دا هم وو، چې ځمکې خوځېدونکې شوې، یانې په لاس پر لاس کېدو یې پیل وکړ – په دې توګه، چې بزګرانو په دې موکه کې په ګاونډي ښار کې یو بازار لرلو او له دې کبله د

پیسو لرلو او ذخیره کولو ذوق په ده کې پیدا شو. په همدې موکه کې هم د ښارونو شتمن بورژواګان په هڅه کې شول، چې زمکې واخلي، ولې چې غوښتل یې هغه ګټې یې، چې د سوداګرۍ نه لاس ته راوړلې، په دې زمکو کې په کار واچوي. په دې توګه ورو ورو ځینې زمکې د لمړنیو خاوندانو له لاسه وتلې او د نویو خاوندانو لاسو کې لوېدلې.

ترانسپورتي ستونزې: په منځنیو پېړیو کې د انسان او شیانو په وړو راوړو کې خورا ستونزو شتون لاره. پخوانیو رومیانو د خپلو یرغلونو لپاره په ځانګړې توګه واټونو ته خورا اهمیت ورکولو او هڅه یې کوله، چې هغه ښې وساتي.

خو دا واټونه په فیوډالي دور کې د هغو ګډوډیو له امله، چې پېښې شوې، د مرکزي ځواک د لېږ کېدلو له امله او د سوداګریزو اړتیاؤ د کمښت له امله ویجاړې شوې او د بیلګې په توګه په نهمې پېړۍ کې یې د خواخوږۍ وړ وضعه لرله.

په فیوډالي دور کې ښه واټونه له منځه تلې وې. خو د لارساتلو حقونه، چې پخوا د واټونو د ساتلو او

ودانولو لپاره اخیستل کېدل، هماغسې پاتې وو، ان نوي حقونه هم منځ ته راغلي وو او له دغو حقونو څخه هیڅ یو یې اصلي موخې ته نه رسېدلو. د لارساتلو حقونه په حقیقت کې یو ډول مالیې وې، چې د سینیورانو له خوا اخیستل کېدلې او حمل او نقل یې په کلکه توګه فلجول. د لارساتلو له دې حقونو څخه یوې پیسې هم په لار جوړلو لګښت نه موندلو او یادشوي حقونه یو بار ؤ، چې په سوداګرۍ باندې تحمیلېدو او تر پایه پورې یې هغه د سینیورانو د زورچلولو او ناوړې ګټې پورته کولو له مادو څخه یوه شمېرله.

له دې کبله لمړنی حق، چې ازداد شویو ښارونو غوښتلو، دا ؤ، چې د لارساتلو حقونه دې د بورژواګانو په ګټه له منځه لاړ شي. تر دولسمې پېړۍ وروسته د ښارونو سوداګران بریالي شول، چې د لارساتلو له پرېکولو څخه په پردیو هېوادونو کې هم، چې ترې تېرېدل، تر یوه هانده پورې وبخښل شي، برسېره پر دې د سوداګرو د لارې په سر د لارساتلو د حقونو د اخیستلو لپاره ډېرو بارونو شتون

لاره. د بېلګې په توګه د ثوارلسمې پېړۍ په پای کې د الپ سیند په سر ۳۵ او د دانوب سیند (یوازې په بنکته اطریش کې) په سر ۷۷ ځایونو د لارساتلو د حقونو اخیستلو لپاره شتون لاره.

د واټونو وضعې د جنسونو د ځنډېدو سره مرسته کوله. په ژمي کې نږدې ناشونې وه له هغو واټونو څخه، چې له اوبو او ختو به ډکېدلې، تېر شي. د واټونو ساتل او ودانول د هغه چا په غاړه وو، چې د هغو په ساتلو کې یې ګټه لرله او عمومي ځواکونو نږدې هېڅ راز لاسوهنه نه کوله. له دې کبله د واټونو د وضعې ښه کېدل یوازې د مساپرو او هغو کسانو د ابتکارونو له امله وو، چې د مقدسو ځایونو زیارت ته تلل.

څرګنده ده، چې ترانسپورتي وسایل باید له واټونو سره سمون ولري. په پایله کې یې عمومن د دوه ټېره ګاډیو څخه کار اخیستلو، خو د تجارت خورا لویه برخه په اس باندې سرته رسېدله او په ندرت سره یې درندې او څلور ټېره ګاډې هم په ډېرینو واټونو کې کارولې.

د واټونو دا وضعه لامل شوه، چې د سيندونو په فکر کې ولوېدل او له هغو څخه يې، که څه هم چې په ژمي کې به يخ وهلي او په اوړي کې به بنکته کېناستلې، په ډېرو سيمو کې ګټه پورته کوله.

سوداګري د دې ټولو لارساتلو د حقونو له امله، چې د هېوادونو په منځ کې ورپورې تړل کېدل، د مخنيويو سره مخ وه. خو د هغه په بدل کې په سياسي سرحدونو کې د سوداګرۍ لپاره هېڅ ممانعت شتون نه لاره او يوازې په ۱۴مې پېړۍ کې وو، چې «د داخلي سوداګرۍ د ساتنې» چلند رامنځ ته شو. له دې تاريخ نه مخکې هېڅکله لېدل شوي نه وو، چې د داخلي سوداګرۍ لپاره کوم پورته والی قايل شي او له هغې نه د بهرنۍ سيالۍ لپاره ملاتړ وکړي.

د سينورانو خپل منځي اړيکو په اقتصادي وضعې باندې ډېره اغېزه لرله، ولې همدا چې دوه سينيوره به په خپلو کې په جګړه شول، د يو بل سوداګر يې بندي او د دوی مالونه به يې ضبطول او د هغو بېړۍ يې اخيستلې، په بله توګه د غليم له

سوداګرۍ څخه مخنیوی له هغو وسایلو څخه ؤ، چې د هغه اړباسلو لپاره، چې نښته خوشې کړي، کارېدلو.

خو همدا چې سوله به ببرته ټینګه شوه، له دې تګلارې څخه به کومه نښه هم نه پاتې کېدله او نور د هغو وسایلو څخه د ګټې پورته کولو فکر، چې د مخامخ لوري د ماتولو لپاره په کار شي، د دې فکر، چې د مخامخ لوري بازارونه له هغه نه ونیسي او د هغه صنایع ضبط کړي، په هېڅ ځای کې نه کتل کېده.

*****

۲۵

د ۱۳مې پېړۍ تر پایه پورې فیودالي دور ته بشپړه کتنه

پانګه (کاپیټال) له سوداګرۍ څخه رامنځ ته شوه: هېڅ شک نشته، چې د پانګوالۍ نطفه له هماغه ۱۲مې پېړۍ څخه وتړلی شوه او سوداګري یانې هغه سوداګري، چې له اوږدې مودې څخه پلې کېدله، شتمني یې تولید کړه. له **ګودریک دوفنګال** په نامه یوه کس نه کېسه کوي، چې د همدې دلیل دی، چې سوداګري او پانګه سره یوځای پیدا شول او تر څنګه یې دا کېسه د ټولو دورونو د پانګه والو روحیه ځانګړې کوي:

ګودریک دوفنګال د ۱۱مې پېړۍ په پای کې په یوې کلیوالې بې وزلې کورنۍ کې نړې ته راغی او له هغه ځایه چې اړ شو خپله پلرینه زمکه خوشې کړي، ناچاره شو، خپل ټول فکر د مزد لپاره په کار واچوي

او د ډېرو بېوزلو په توګه د سیند په غاړه ګرځېدلو او د هغه شیانو له ټولولو څخه یې، چې سیند څنډو ته راوړل، ژوند کاوه. په هغه موکه کې هم ډېر پېښېدل، چې ببړې ډوبې شي، توپان هم د هغو پاتې شیان څنډو ته راوړل. د پېښې له مخې یوه ورځ هغه څه چې له سینده د ګودریک دوفنګال لاس ته ورغلل، هغه ته یې موکه ورکړه، چې یوه پنډه وتړي او د ګرځندویو په شان په ګرځېدو روان شي او له دې لارې لږشانې روپې ترلاسه کړي. په همدې وخت کې یوه موکه لاس ته ورغله، چې د سوداګرو له یوې ډلې سره همسفره شي او په دې سفر کې یې وکولای شول ډېره ګټه لاس ته راوړي او د تجارانو سره په کمپنیو کې شرکت وکړي. یادشوی شرکت بنه بریالی شو او ګودریک او همچارو ته یې لویه پانګه ورکړه.

د ګودریک دا برخه لیک په حقیقت کې د نورو ډېرو کسانو برخه لیک دی. په هغه دور کې چې سیمه ایزې قحطۍ ډېرې پېښېدلې، په اسانۍ سره شونې وه، چې څوک ډېره کمه اندازه غنم، په هغه ځای کې چې پرېمانه وو، واخلي، د قحطۍ سیمې ته

يې يوسي او په ډېره لويه بيه يې وپلوري، ډېره ګټه ترلاسه کړي او دا عمل تکرار کړي. له دې کبله احتکار چې د دې ډول کارونو سرچينه ده، د لمړنيو سوداګريزو شتمنيو په منځ ته راوړلو کې دخيل ؤ.

په دې توګه د پانګه وال کس روحيه په خورا ښه توګه پېژندلې شو.

د يو پانګه وال کس ځانګړي صفتونه دادي، چې د حساب له مخې کار کوي او يوازينۍ موخه يې دا ده، چې ګټې سر په سر ډېرې کړي.

سوداګريزه ګټه د زمکو پېرودونکي ته پکار ورځي: هغه سوداګرو، چې په دې توګه ډېرې ګټې لاس ته راوړلې، له دې ګټې څخه د ګټې پورته کولو ځای په توګه يې زمکې ته تر ټولو څخه د ښې سيمې په توګه کتل. له دې کبله يې د ۱۲مې او ۱۳مې پېړۍ په ترخ کې د ښارونو عمده برخه زمکه واخيستله او له هغه ځايه چې د ښارونو نفوس ډېرېدلو او د دوی زمکو پر سر به کورونه جوړېدل، له دې لارې يې هومره ګټې يوووړې، چې له دوی څخه ډېرو د ۱۳مې پېړۍ له نيمايې نه له سوداګرۍ څخه

تېر شول او يوازې د خپلو زمکو له عايد څخه يې ژوند تېرولو. په دې توګه وينو، چې که څه هم زمکه د خوځنده پانګې سرچينه ده، خو دا خوځنده پانګه وه، چې بورژواګان يې د زمکو خاوندان وګرځول.

په دې دورکې طبيعي ابرې ډېر سوداګريزه کالي وې:

که هغه کالي، چې په دې دورکې يې وربانده سوداګري کوله، په پام کې ونيسو، وينو، چې طبيعي ابرې لکه درمل، شراب، غنم، مالګه، کبان او ورېښم له صنعتي ابرو څخه خورا ډېرې دي.

نږدې د صنعت ټول ډولونه لکه بوټان، کالي او افزار د ښارونو په چاپېريال کې پاتې وو، په دې مانا چې د دې لوښو جوړوونکو هغه يې انحصار کړي وو او يوازې په سيمه ايزو بازارونو کې يې پلورل. له دې کبله هغه کالي، چې په سوداګرۍ کې دود وو، غالبن طبيعي ابرې وې – البته په همدې دورکې د ماهوتو (کشميرې) سوداګري د لويو سوداګريو څخه وه، خو د دې ډول صنعتي ابرو سوداګري بايد استثنايي وشمېرو.

د پښې توب او معدنونو صنعت: په ځينو ځايونو کې د پښې توب سوداګرۍ پراختيا وموندله، په سوداګرۍ کې شامله شوه، خو په بشپړه توګه بايد ووايو، چې د دې ډول صنعت پراختيا په منځنيو پېړيو کې لږه او ناقصه وه او همدا موضوع ده، چې د منځنيو پېړيو اقتصاد د نوي دور له اقتصاد څخه جلا کوي. د ډبرينو سکرو وېستل هم په همدې درجې ناقصه وو.

د کسبونو انحصار - کارپورېشن: له يوولسمې پېړۍ څخه وروسته هر کسب يوه ځانګړې ډله جوړوله، چې کارپورېشن نومېده. هرې ډلې حق لاره، چې خپل کسب هغو کسانو ته ځانګړی کړي، چې د هغې غړيتوب يې درلوده. دې ډلو هسې حقونه لرل، چې د صنعت له ازادۍ سره يې بشپړه تضاد لرلو او د هغو بنسټ له انحصار څخه پرته دا ؤ، چې له خپل صنعت څخه ملاتړ وکړي او هغه له هر راز داخلي او بهرنې سيالۍ څخه وژغوري.

دې کارپورېشنونو د ښار بازار د بهرنيو ابرو پر مخ تړلو او په څنګ کې يې څارنه کوله، چې د

کارپوربشن هېڅ غړی د نورو غړو پر ضد شتمن نشي. له دې کبله کارپوربشنونو د خپلو غړو لپاره پربکړې لرلې، د بېلګې په توګه د بيې او لاسمزد کچه، د کار ګنټې، د هغو افزارونو، او کارګرانو شمېر، چې هره کارګاه يې بايد ولري، ټاکلې. هر ډول رکلام (تبليغات يې منعه کول)، تر څو په دې توګه د کارپوربشن هېڅ غړی له بل څخه مخکې نه شي او د امکان تر هانده برابرتيا په دوی کې حاکمه وي.

د هر کارپوربشن حقونه او باندېوالتياوې، چې هغه يې له سيالۍ څخه ژغورل، لامل شول، چې د ابتکار ځواک له منځه لاړ شي، ولې چې هيچ چا حق نلرلو، خپل جنس له نورو ژر يا ارزانه چمتو کړي او په دې توګه هغو ته ضرر ورسوي. د دې کارپوربشنونو اصلي موخه دا وه، چې صنعت په هماغې وضعې کې چې وه، وساتي، تر څو د وګړو وضعه هم ثابته پاتې شي.

د کارپوربشن مقرراتو يوه بله بڼه هم لرله او هغه د مصرفوونکي ژغورل وو، په دې مانا چې د ابرو ډول

د کارپورېشن له خوا بیا کتل کېده، تر څو له ښکلا و نه لوېږي، د دوکو او جعل لپاره یې ګرانې سزاګانې ټاکلې وې.

دې کارپورېشنونو، چې کسبیانو د ۱۱مې پېړۍ په پای کې پیل کړې، لمړی هېڅ قانوني بڼه نلرله او هغه کسبیان یې، چې د کارپورېشن غړي نه وو، یوازې د بایکوټ کولو (د هغو د مصنوعاتو د منع کولو) له لارې کولای شول، کارپورېشن کې غړیتوب ته اړ کړي، خو ورو ورو کارپورېشنونو ځواک موند او په پای کې قانون اړ شو، د هغو واکونه په رسمیت وپېژني.

د کارګرانو او پاترنونو وضعیت: د هغه کارګرانو ژوند، چې په صنعتي ښارونو کې په کارګاوو کې بوخت وو (دوی نباید د کسبیانو سره اشتباه و نه نیسو)، پرله پسې د بحران او وزګارتیا سره مخ ؤ. همدا به چې توکي د جګړې له امله او د هغو د واردولو له امله بند شول، کارګاوې به له کاره ودرېدې او د وزګارو کارګرانو ډلې به په کوڅو کې

خوشې شوې او یا په کلیو کې به په سوالګرۍ لګیا شوې.

په هغو دورونو کې به چې دا بحرانونه نه وو، د کارګاوو د خاوندانو او یا اجاره لرونکو وضعیت به د منلو وړ ؤ، خو کارګرانو په خپله غالبن په تنګو او ناولو کوڅو کې په هغو کوټو کې، چې په اونیزه توګه به یې کرا کولې، ژوند کاوه او پرته له خپلو کالیو یې هېڅ مال نلرلو. دا کارګران به له یوه ښار نه بل ته تلل او اربابانو (پاترنانو) سره به اجیر کېدل. د دوه نۍ (دوشنبه) سهار به چې شو، دا بېوزلي به تر کلیسا چاپېره عمومي میدانونو کې کوم ارباب ته سترګې په لار وو، چې دوی د اتو ورځو په موده اجیر کړي.

د کار ورځ د سهار له سره پیل کېده او پای یې د ورځې پای ؤ. د پیسو پرې کول به د خالي (شنبه) په ورځ پلي کېدل او سره د هغه چې د ښار مقرراتو به امر کولو، چې پیسې باید په سپینو زرو پرې شي، اربابانو د پرې کولو په موکه خورا ناوړه ګټه پورته کوله.

په دې توګه د لویو صنایعو کارګرانو د نورو کسبیانو په منځ کې هغه طبقه تشکیلوله، چې تر یوه هانده پورې د نن ورځې پرولتاریا ته ورته وه. دا کارګران د «شنو نوکانو»، د کالیو او د تریخوالي له امله، چې په چلند او خبرو کې یې درلوده، پېژندل کېدل؛ هېڅ چا له دې نه، چې له دې بېوزلو سره سم چلند ونکړي، حزر نه کولو، ولې چې پوهېدل، چې که چېرې د دوی څخه یو وشړي، د هغه ځای به د اوږدې مودې لپاره تش پاتې نه شي. له دې کبله د اریانتیا ځای نه دی، که وینو، چې کارګرانو د هماغه دیارلسمې پېړۍ له منځ نه د اعتصابونو په جوړولو لاس پورې ګړ. تر ټولو پخوانی اعتصاب، چې موږ ته څرګند دی، په ۱۲۴۶م کال کې د دویې په ښار کې (د فرانسې له شمال لویدیزو ښارونو څخه) پېښ شو. په کال ۱۲۷۴م کې د ګان د ښار (د بلژیک په شمال لویدیز کې پروت دی) د ټوکراوبدلو کارګران له اعتصاب څخه هم پورته لاړل، په ډله ایزه توګه له ښار نه ووتل او د بلژیک د پایتخت په لور روان

شول، خو د ښارونو خلک د دوی له عمل نه خبر شول، لار یې د دوی پر مخ وتړله. له دې کبله په هالنډ او بلژیک کې له ۱۲۴۲م څخه ځیني تړونونه د ځینو ښارونو تر منځ وتړل شول، پر دې بنسټ چې شکمن او توطیه ګر کارګران یو بل ته ورستانه کړي او هرکله به چې کارګران د امر نه د سرغړونو په هڅه کې شول، هغوی یې تبعیدول او یا یې وژل.

هغو کارګرانو چې د دې دور په کارګاوو کې کار کولو، زموږ د عصر له مزدورانو سره یې څو بنسټیز توپیرونه لرل:

۱ – دغه کارګران د دې پر ځای چې په لویو فابریکو کې په خپلو کې څنګ تر څنګه کار وکړي، په وړو کارګاوو کې خواره وو.

۲ – پاترن (ارباب) چې د کار د افزارو څښتن او یا – هسې چې غالبن پېښېدل – د هغو اجاره لرونکی ؤ، اصولن په خپله هم کارګر ؤ او د یوه کس پانګه وال سوداګر په حساب یې کار کولو او حال دا چې د نن ورځې فابریکه لرونکي پخپله په هېڅ وجه کارګر نه دي او په کار کې برخه نه اخلي.

له هغه ځايه چې د ښار مشران د بورژواګانو له منځه ټاکل کېدل، په حقيقت کې داسې ډاډه مرجع، چې د کارګرانو حقونه وژغوري، شتون نه لاره. د هغو سندونو پر بنسټ، چې په لاس کې دي، په بشپړه توګه څرګندوي، چې د لويو صنايعو د کارګرانو زبېښناک کومې درجې ته رسېدلو، کاروركونكو په پاترنانو او پاترنانو په خپل وار سره په بېوزلو کارګرانو فشار راوړلو.

*****

۲۶

۱۴مې و ۱۵مې پېړۍ ته بشپړه کتنه

د بزګرانو وضعیت: د ۱۴مې پېړۍ په پیل کې د اروپا اقتصادی وضعه داسې وه، چې نه د ښارونو خلک او نه د کلیو خلک هېڅ یو هم خوښ نه وو.

ومو ویل، چې له ۱۱مې پېړۍ وروسته د سرفانو ازادول پیل شول، خو د سرواژ دور ډېرې پاى پاتې (باقی مانده) برخې لا ټینګې وې، په ډېرو هېوادونو کې لا درانه بیګارونه په سرفانو باندې تحمیلېدل، په دې حال کې چې د سرواژ ښېګڼې له دوی څخه اخیستل شوې وې. په دې مانا چې سینیورانو په ۱۲مې او ۱۳مې پېړۍ کې – هماغه شان مو چې څرګنده کړه – د خپلو زمکو یوه برخه ازاده کړه او په اجاره یې ورکوله او له دې کبله یې غالبن خپلې پخوانې بنې له لاسه ورکړې وې او د ببلګې په توګه ځانونه یې د خپلو زمکو اوسېدونکو څخه ملاتړ ته موظف نه ګڼلو. سینیوران په هغه دورکې د هغه

زمکو لرونکو په حکم کې وو، چې د ماليو او ارزي حقونو د اخيستلو له لارې يې ژوند کاوه.

پخوا سرفان له اربابی زمکو نه تښتول او نورو سيمو ته تلل او د بل ارباب په شنډو زمکو کې په کرهڼه بوختېدل او سينيوران د دې لپاره، چې د هغو له تېښتې نه مخنيوی وکړي، ناهوبله دوی ته يې ازادي ورکوله او هغوی يې اجاره اخيستلو ته اړباسل. خو په دې دورکې له هغه ځايه چې د سينيورانو ډېرې زمکې ودانې شوې وې، سرفان که له خپلې زمکې څخه تښتول، عومن کوم ارباب يې نه موندلو، چې هغو ته زمکه ورکړي. له دې کبله په دې دورکې کوم مهم لامل شتون نه لاره، چې سينيوران سرفانو ته ازادي ورکړي. سره د دې له دې کبله چې سينيورانو د تجارت د پيدا کېدو له امله پيسو ته اړتيا پيدا کړې وه، داسې پېښېدل، چې خپل سرفان او کله د يوه کلي ټول اوسېدونکي يې د لږې وجې په بدل کې ازادول، خو له هغه ځايه – هماغه شان چې وموويل – د سينيورانو د شنډو زمکو پراخوالي لږ شوی ؤ. سرفان هيله مند نه وو،

چې که د خپل ارباب لـه زمکـو څخـه ووځـي، تـر دې بـه وضعه وموسي.

له بله پلوه له هغه ځایه چې سرواژ د بزګرو لپـاره یو عمومي وضعیت نـه ؤ او ګـڼ شـمېر ازاد شـوي وو، هغه شمېر چې په دې وضعیت کې پـاتې وو، ځانونـه یې له یوه حق څخه بې برخې ګڼل او ناراضه کېدل.

ازاد بزګر هم له سینیورانو څخه، چې هغـوی تـه یې زور ویلو، ناراضـه وو او د سـینیورانو خپـل منځـي جګړې په دې ناخوښیو ورزیاتېدلې.

دا وضـعه پـه فرانسـې کـې رامـنځ تـه شـوې وه او نـورو هېوادونـو هـم هغـه تـه ورتـه وضـعیت لرلـو. د پېښې له مخې له ۱۳۱۵ کال نه تر ۱۳۱۷م کاله پـورې په اروپا کې لویه قحطي پېښه شوه، چې ورانـونې یـې لـه پخوانیـو قحطیـو خـورا ډېـرې وې او ۳۰ کالـه وروسته له دې تاریخه یو طاعون راغی، چې تـر ټولـو خطرناکه طاعون ؤ، چې تاریخ یې په یاد لري، هسې چې د اروپا یو پر دریمه نفوس یې له منځه یووړ.

دا ټـول لاملونـه د پـاخونونو لامـل شـول، چې د هغو ببلګه (په ۱۳۵۸م کې د ژاکري خوځښت) مـو د

کتاب په ۱۳م څپرکي کې څرګند کړ. دا پاڅونونه موخې ته ونه رسېدل، بزګرو که څه هم د ټولنې ډېرکی جوړولو، خو د هغو ټولنیز وضعیت داسې نه ؤ، چې د ګډو عملیاتو لپاره یو شي او له فکري پلوه هم نه پوهېدل، چې که اوسنۍ ټولنه ورانه کړي، د سبا ټولنه څرنګه ودانه کړي. د هغه بزګر، چې زمکه یې کرله او هغه خان تر منځ، چې د ده د لاسرنځه څخه یې ژوند کولو، ډېر توپیر او تضاد شتون لرلو، خو د هغه توپیر په کچه، چې نن دښارونو د کارګر او پانګه وال تر منځ شتون لري، نه محسوسېده، ولې چې د بزګر وضعیت هسې ؤ، چې لمړی هغه په زمکې پورې تړلی ؤ او حال دا چې کارګر په فابریکې پورې هېڅ راز تړون نلري او دوهم دا چې د دوی خپلواکې تر یوه هانده پورې د کارګرانو په پرتله ډېره ساتل شوې وه.

د بورژواګانو او کارګرانو وضعه: له هغه ځایه چې د ښارونو ژوند په صنعت او سوداګرۍ باندې تکیه لرله، څرګنده ده، چې بورژواګانو (سوداګرو او د کارګاؤ خاوندانو) په ښارونو کې ډېر اهمیت لرلو او

مهم پوړونه د دوی په لاس کې وو او هغوی وو، چې دولت یې جوړاوه. دې دولت په بشپړه توګه طبقاتی بڼه لرله، له هغه ځایه چې له عمومي ګټو سره یې غبرګون درلوده، تر څه مودې پورې یې لیاقت او کفایت له ځان څخه څرګند کړ او ښاري ادارې یې منځ ته راوړې، مالیه یې رامنځ ته کړه. بازارونه یې سم کړل، ښوونځي یې پرانیستل. خو څرګنده ده، چېرته چې د صنایعو د اقتصادیاتو ادره د هغو کسانو په لاس کې وي، چې د هغو له ګټو څخه ژوند کوي، د هغو هڅه به په دې کې وي، چې ترڅو کولای شي د کارګرانو برخه کمه کړي.

موږ پخوا څرګنده کړه، چې کارګرانو څنګه په تدریج سره د فابریکو له خاوندانو سره مخالفت پیل کړ. اوس یو ټکې پر تېرو خبرو ورزیاتوو، چې ورو ورو ګڼ شمېر بورژواګان هم دې کارګرانو سره یوځای شول، ولې چې اقتصادي ځواک یوازې د لږو شمېرو په لاس کې لوېدلی ؤ، چې نورو ته یې د ګډون حق نه ورکولو. په دې توګه دوه بهیره د اداره کوونکو پر ضد رامنځ شول.

په دې پاڅونو باندې، چې د کارپورېشنونو له خوا د پاترنانو پرضد پلي کېدل او موږ له هغو څخه ځينې د کتاب په تېرو څپرکو کې څرګند کړل، غالبن د «ديموکراتيک انقلاب» نوم کېږدي. که دېموکراسي، په هغه مانا سره چې نن يې لري، په نظر کې ونيسو، دا نوم اېښودل چنداني سم نه دي، ولې چې ناراضيان او ياغيان د ملي حکومت د رامنځ ته کولو په هڅه کې نه وو، بلکه يوازې د ولسواليو په حدودو کې يې فکر کاوه او هر کارپورېشن يوازې د خپل کسب په فکر کې ؤ او له دې کبله هرکله څو کارپورېشنونه د مبارزې په موکه له يوبل سره يو کېدل، مازې همدا به چې هله ګوله وېده شوه، هغه وخت به په خپلو کې په نښته بوخت شول.

له بله پلوه نبايد هېر کړو، چې همدا انقلابيان، چې په ځانونو يې دېموکرات نوم ايښې ؤ، د هغو ډلو غړي وو، چې د ښار ټولو خلکو په پرتله د ډېرو باندېوالتياوو خاوندان وو او د بېلګې په توګه د صنعت او سوداګرۍ انحصار يې په لاس کې لرلو.

دا دېموکراسي، چې دا کسان يې پلوي وو، په حقيقت کې د باندېوالتياوو خاوندانو لپاره د دېموکراسۍ څخه عبارت وه.

*****

د کارپورېشن په بنسټ کې تزلزل

دکارګرانو او پانګه والو نښتو ته چمتو کېدل:

ومو ويل، چې د ښارونو چارې لويو بورژواګانو اداره کولې او له هغه ځايه چې دغو مهمې دندې ځانونو ته ځانګړې کړې وې او ناوړه ګټه يې پورته کوله، د ۱۳مې پېړۍ له نيمايې راهيسې د وړو سوداګرو او کارګرانو له خوا ځينې خوځښتونه د لويو بورژواګانو پر ضد راپورته شول او له هغه ځايه چې د نفوس ډېرکی په کارپورېشنونو کې ؤ، ناچاره شول، چې کارپورېشنونو ته د ښار د چارو په ادارې کې برخه ورکړي او د هغو استاذي ومني.

له بله پلوه دهغو کارګرانو وضعې، چې په لويو صنايعو کې يې کار کولو، د بازار د سيمه ايزو کسبيانو سره خورا توپير درلوده. دا کارګران نور د خپلو اربابانو سره په يوه کربښه کې نه وو او خپله اقتصادي خپلواکي يې له لاسه ورکړې وه. له دې

کبله په هغه کې وو، چې له اقتصادي بدې وضعې څخه راووځي او د کار د شرایطو او د لاسمزد بیې ټاکل د دوی خپل لاس ته ولوېږي او ناروښانه افکار د برابرتیا په هکله له هغوی څخه د ډېرو په سر کې لوېدلي وو. همدغه وو، چې د ۱۳مې پېړۍ په پای کې یې په ټولو ښارونو کې د پاڅون بیراغ اوچت کړ، خو په چټکتیا سره د بورژوازۍ نورو وګړو، یانې سوداګرو او کسبیانو د دوی پر ضد لاس په پاڅون پورې کړ او د هغوی خوځښتونه یې کرار کړل.

د دې ورځ مزده کارګرانو او دې پرولترانو په وړاندې د لویې سوداګرۍ پانګه وال، دلالان او د جنسونو صادرونکي د سیمه ایزو صنایعو له خاوندانو سره یو شول او د دې لپاره چې ټول وګړي راضی وساتي، په هغه کې شول، چې هرې مهمې ډلې ته، یانې د وړو کارګاوو بورژواګانو او د ټوکر اوبدلو فابریکو کارګرانو ته د ښار په چارو کې د مداخلې حق ورکړي. خو نوموړي کارګران پوهېدل، چې دا عمل له یوه نیرنګ څخه پرته ډېرڅه نه دي، ولې چې په دې توګه به دوی د ښار نورو غړو په پرتله لږکی وي

او د دې لپاره چې خپل حق واخلي، زورته لاس اچلو ځخه پرته بله لار نلري. له دې کبله يې د ټولې ۱۴مې پېړۍ په موده کې لاس په خوځښتونو پورې کړ او حکومت يې په لاس کې ونيوه، خو عمومن د دوی غليمانو ښارونه کلابند کول او د دوی لار يې له بهر سره تړله او کارګران يې تسليمېدوته اړ کول او په پای کې خوځښتونو په عام وژنې سره پای مونده او کارګران اړ شول له خپلو غليمانو سره بېرته جوړښت وکړي.

د ۱۴مې پېړۍ په پای کې په کوچنيو کارپورېشنونو کې هم پرولترو شتون موند، ولې چې هغو هم کولای نشول، چې د خپلو غړو اقتصادی خپلواکي خوندي وساتي. تر هغه وخته پورې چې کسبيانو هيله لرله، چې په اسانۍ سره د ښوونکي درجې ته ورسېږي، له خپلو ښوونکو سره يې په سوله او اسيلتيا کې ژوند کولو، خو د کسبونو پراختيا هغه هاند ته رسېدلې وه، چې د مصرفوونکو شمېر اجازه نه ورکوله، چې نوې کارګاوې منځ ته راوړي او د توليد کچه پورته يوسي، نو د ښوونکي پوړ ته

رسېدل ورځ په ورځ لا ګران شول او راز راز مقررات رامنځ ته شول، تر څو د ښوونکي پوړ د ښوونکو په کورنیو کې پاتې شي، د زده کړې موده یې اوږده کړه، د هغه پیسو کچه یې، چې د ښوونکي مقام ته رسېدو لپاره باید پرې شي، پورته یووړه. د یوه شاهکار ښودل یې، چې د کسبي د لیاقت ښېلګه واوسي، د ښوونکي پوړ ته رسېدلو لپاره لازمي وګڼله. لنډه دا چې د کسبیانو کارپورېشنونه د یو شمېر کبرجنو ښوونکو درلودونکي شول، چې غوښتل یې چې کارپورېشن یوازې خپلو زامنو او یا زومانو ته وسپاري.

له دې کبله د هماغه ۱۴مې پېړۍ له نیمایې نه زده کوونکو او کارګرانو، چې د خپل وضعیت د ښه کېدو لپاره کومه هیله نلرله، په اعتصابونو لاس پورې کړ او غوښتنه یې وکړه، چې لاسمزدونه پورته شي او تر څنګه یې دوی هم وکولای شي د ښوونکو په توګه د کارګاوو په ادارې کې ګډون ولري.

په دې دور کې کارګر، چې پخوا د خپل ښوونکي مرستیال ؤ او د هغه په ژوندانه کې یې ګډون لرلو او غالبن له هغه سر یې خپلوي کوله او په کورنۍ کې یې ورګډېده او د هغه ځای ناستی کېدو، ورو ورو په ورځ مزده کارګر باندې بدل شو او په دې توګه په وړو کارګاوو کې هم کار او پانګه د یوبل مخې ته ودرېدل. هغه کورنۍ وضعه چې په کارګاوو کې حاکمه وه، له منځه ولاړه او د کارګر او پانګه وال نښتې د هغه پر ځای کېناستې.

له هغه ځایه چې کارګران ټول د ګډو ګټو خاوندان وو او یو ډول غوښتنې یې لرلې، یو بل سره د مرستې او د خپلو ګټو څخه دفاع لپاره یې ځینې ټولنې جوړې کړې، چې لمنه یې تر ډېرو ښارونو پورې غزېدله. د دې سازمانونو بنسټیزه موخه دا وه، چې خپلو غړو له کار پیدا کړي او هغوی د اربابانو له زبېښناک څخه وژغوري.

اربابان هم د دې سازمانونو په وړاندې په خپلو کې نږدې شول او په خپلو کې یې د یووالي تړون وکړ.

په دې توګه په ښارونو کې اقتصادي او ټولنيز تضاد ثرګند شو. خو دا تضاد که څومره هم ځواکمن ؤ، کولای يې نشول چې د دې ځواکمن تشکيل بنسټ دړې وړې کړي، په ځانګړې توګه، چې د فکر او اړتياوو او ګټو له کبله د کارګرانو او کسبيانو يوې خوا ته په خپلو کې او له بزګرو سره بلې خوا ته توپير لرلو. هغو کولای نشول، بزګر هغسې چې لازمه وه، له ځان سره هملاسي کړي او حال داچې لويې کورنې، اسيلې کورنې او د زمکو لوی خاوندان په چټکتيا سره د سوداګرو او شتمنو او د صنايعو اربابانو مرستې ته راغلل. په پايله کې يې د پاڅون څپې، چې له هر څنډې نه راپورته شوې وې، د پيسو او زور دغه بند په وړاندې ماتېدلې.

د ښارونو داخلي صنايعو نه ملاتړ: البته راز راز صنعتي ډلې، چې په يو ښار کې وې، په خپلو کې يې د ګټو اختلاف درلودلو، خو د هغو ټولو ګټو غوښتنه کوله، چې ځانو نه د بهرنې سيالۍ څخه وژغوري. له دې کبله ټول سره يو وو، چې په هره وزله چې لاس

ته راتلی شي، انحصار ځواکمن کړي. د صادراتي صنايعو کارګران (لوی صنايع، چې د هغوابره له يوه هېواد څخه بل هېواد ته صادرېده، لکه ټوکراوبدل او داسې نور) او د سيمه ايزو بازارونو کسبيان له دې انحصارونو سره موافق وو، ولې چې د صادراتي صنايعو کارګران په دې باور وو، چې د دوی مزد به د صنايعو له امله پورته لاړ شي. او د سيمه ايزو بازارونو کسبيان هيله مند وو، چې د دې سيستم له کبله به د دوی د کاليو بيې پورته ولاړې شي او يا لږ تر لږه ثابته پاتې شي. له دې کبله صنايعو ځانګړې بڼه وموندله او هر کسب يوې ځانګړې ډلې ته ځانګړی شو.

د هغو په نظر ازادي له هغو باندېوالتياوو څخه عبارت وه، چې د دوی ځای تېنګ کړي. د هغو په نظر هېڅ کوم حق شتون نه لاره، مګر هغه حق، چې لاس ته يې راوړی ؤ.

د دې ځانګړتيا او انحصار ببلګې په دې کې وينو، چې د بورژوازۍ پوړ ته رسېدلو لپاره ګرانې مقررات پيدا شوي وو او هر ښار هغه باندېوالتياوې،

چې خپلو بورژواګانو ته ورکړې وي، هغو ته منحصرې ساتلې. له دې کبله د ښار اوسېدونکو ته د باندېوالتياوو لاس ته راوړل ورځ په ورځ لا ګرانېدل.

د همدغو انحصارونو له کبله وو، چې ورو ورو يې هڅه وکړه، د ښارونو خواوې له صنايعو څخه تشې کړي او په تدريج سره يې په بېلابېلو پلمو منع کړله، چې څوک دې د ښار نه بهر کومه هټۍ او يا کارګاه خلاصه کړي او يوازې د بازار په ورځو هغه جنسونه، چې د ښار په منځ کې چمتو شوي نه دي، په هغه ځای کې وپلوري.

دا ډول انحصارونه، په هغه توګه چې صنعت يې فلجولو، لامل شول، چې سوداګري هم د مزاحمت سره مخ شي او له هغه ځايه چې کسبيانو د هغه باور لـه امله، چې د انحصار ځواکمنولو او د کسبونو ځانګړتيا ته يې لرلو، خپلې ابرې به يې د بازار په ورځو هم پېرودلو او پلورلو ته نه ايښودلې. بازارونه هم په څوارلسمې پېړۍ کې مخ په ډوبېدو شول. له بله پلوه ځينې مقررات پيدا شول، چې سوداګران به

چې کله کوم ښار ته ورسېدل، باید خپل بازارونه یې خلاص کړي وای، مخکې له دې چې لېرې ځای ته ولاړ شي، خپل جنسونه د هماغه ښار په بورژوازۍ وپلوري. البته دا مقررات د سوداګرۍ له روح سره بشپړ مخالف وو او زیات بندونه یې سوداګرۍ ته په لاس او پښو ورتړل.

خو برسېره پر دې ښارونو کولای نشول ځانونه سوداګرۍ ته نا اړ وبولي او هر څه شتمن کېدل، د دوی اړتیا سوداګرۍ ته ډېرېدله او دوی یوازې کولای شول سوداګري تر هغه هانده پورې، چې د ښار د دېوالونو په منځ کې وه، د خپلو مقرراتو لاندې راولي. له دې کبله د پانګې لاسبری د هغه ښارونو په منځ کې، چې د سوداګرۍ موخه ګرځېدل، لکه د سمندر څپې، چې د وړو جزیرو په منځ کې خپرېږي، ځای پر ځای کېده.

د لویو سوداګریزو شرکتونو منځ ته راتلل او بانکونه:

د ۱۴مې او ۱۵مې پېړۍ د پام وړ پېښو نه یوه د لویو شرکتونو او د هغو د استاذو چټکه وده ده، په

همدې زمانه کې وه، چې سوداګرو په تدریج سره، د پانګې په کار اچولو لار، د دفترونو ساتل او د اعتبار د خلاصولو مقررات زده کړل. په ۱۴۰۷م کال کې هم د نوې زمانې لمړنی بانک د «ژن» په ښار کې منځ ته راغی.

د سینیورانو او پاچایانو په دستګاه کې د بورژواګانو نفوذ:

له همدې کبله چې د اعتبار پرانیستل دود شول، احتکار خپور شو. وړل راوړل اسان شول. د سوداګرۍ نمایندګیو او د هغو استاذو او ان هغو کسانو ته، چې لړشانې اقتصادي ځواک یې لاره، د سوداګرۍ او ګټې لاس ته راوړلو لار پرانیستل شوه. له هغه ځایه چې د ښارونو مقررات مخ په وده وو، د چوپړو پوځونو ساتلو لګښتونه او د ګرمې وسلې کارول ورځ په ورځ زیاتېدل، پاچا او سینیوران اړ شول، چې ځان نه چاپېره یو شمېر مشاوران او راز راز چارواکي ولري، چې هغه کارونه، چې د اسیلانو له توانه بهر وو او اسیلانو هغه د خپل لویوالي سره وړ نه ګڼل، سرته ورسوي. دې کسانو دنده لرله، چې

مالي چارې اداره کړي او د خپلو اربابانو خزانه تشه پرې نږدي او په دې لار کې د هغو له هر راز دوکې او غلطیو څخه سترګې پټې کړي. په دې توګه یوه نوې طبقه رامنځ ته شوه، چې د پانګې په کار اچولو او د ګټې لاس ته راوړلو په لار کې هېڅ قید او بند باندې تړلي نه وو او د ښارونو پخوانیو اربابانو په شان یې هېڅ راز مقررات سپېڅلي نه ګڼل. دا طبقه، هغسې چې وړاندې مو وویل، عمومن د سوداګرۍ استاذو او دلالانو، چې وروسته پانګه وال شول، جوړوله.

د ۱۴مې او ۱۵مې پېړۍ ټول پانګه وال اړ وو، چې ځانونه شاهزویانو او سینیورانو پورې وتړي او له دې کبله د هغو تر منځ د ګټو د جوړښت له پلوه ټینګې اړیکې پیدا شوې. له یوه پلوه سینورانو کولای نشول، چې پرته له دغې طبقې خپل عمومي او ځانګړي لګښتونه اداره کړي او له بله پلوه لوی سوداګر او بانک لروونکي په سینیورانو باندې یې تکیه کوله، ترڅو هغوی د ښارونو کلکو مقراراتو په هکله خپل ملاتړ وګرځوي، د هغو په لاس د ځان مخالف پاڅونونه کرار کړي او د خپلو پیسو او کالیو

بهير تضمين کړي. ټولنيزو او انقلابي خوځښتونو چې ګومره ډېره وده کوله، هغه کسان يې، چې دا خوځښتونه د دوی پر ضد وو، لا زيات د يوه لوی ځواک په لور، چې د دوی پناه ځای وي، جلبول.

د هېوادونو د سوداګرۍ او صنعت نه ملاتړ: د ښارونو انحصاري مقررات له سياسي پلوه سينيورانو ته او له اقتصادي پلوه ټولو هغو کسانو ته، چې ياد شوي مقررات د هغوی لپاره خنډ ګرځېدل، زيان راوړونکي وو.

له دې کبله د بېلګې په توګه په فلاندر (د بلژيک په شمال لويديز) کې کوچنيو ښارونو له سينيورانو څخه غوښتنه وکړه، چې هغوی ته د لويو ښارونو له استبداد څخه خلاصون ورکړي. د هغه ملاتړ له امله، چې د کليو له صنايعو څخه پلی شو، د ۱۴مې پېړۍ په نيمايي کې يو شمېر کليو ته اجازه ورکړل شوه، چې په ټوکر اوبدلو بوخت شي. په دې توګه د ټوکر اوبدلو کارګاوې منځ ته راغلې، چې هم يې له فني پلوه او هم يې د کار د شرايطو له پلوه د پخوانيو کارګاوو سره توپير لرلو، په دې مانا چې نه يوازې

لوکس توکرونه یې تولیدول، بلکه کم ارزښته توکرې یې هم جوړولې او د کار په رژیم کې ازادي د صنعتي باندیوالتیاوو ځای ناستې شوه. په دې دور کې کارپورېشنونه له منځه ولاړل او په هغه حال کې چې پاتې شول، په هغو کې نفوذ د وګړو لپاره اسان شو او دې نوي صنعت د پانګه وال صنعت بڼه ځان ته ونیوه، په دې مانا چې کارګر له کاروړکوونکي سره مخامخ کېده او له هغه سره یې تړون تړلو او خپل مزد یې له هغه سره ټاکلو. په پای کې د کلیو صنعت د پانګه والۍ سرلیکه جوړه شوه.

تر دې دمه پاچایانو او سینیورانو له سوداګرو نه ملاتړ کولو او له سوداګرۍ څخه یې د لارساتلو د حقونو اخیستلو له لارې ګټه پورته کوله او د جګړې په موکه کې یې سوداګریزې اړیکې شلولې، خو د خپلو اېلانو اقتصادی فعالیت یې ازاد پرېښودلی ؤ.

له یوه پلوه د سینیورانو واکونه د دوی په سېمې پورې محدود وو او له بله پلوه د بېلابېلو سیمو مقررات لامل کېدل، چې هغوی په خپلو کې جوړښت ونلري او ونکولای شي د عمومي ګټو سره سم او ځانګړو ګټو سره ضد مقررات وضعه کړي. خو

په تدریج سره د ۱۴مې پېړۍ په پای او د ۱۵مې پېړۍ په پیل کې دولتونو هڅه وکړه، چې د خپلو اېلانو صنعت او سوداګرۍ څخه د بهرني صنعت او سوداګرۍ په وړاندې ملاتړ وکړي او د دې کار لپاره یې ښارونه سرمشق وګرځول او د هغو سیاست په حقیقت کې هماغه د ښارونو سیاست ؤ، چې د دولتونو تر هانده وغزول شو.

تر هغې موکې پورې دولتونو د بهر سره سوداګرۍ لپاره هېڅ راز بندیزونه قایل نه وو، خو تر هغه وروسته یې د ښارونو په دود ځانونو لپاره باندېوالتیاوې او انحصارونه جوړ کړل او دا امر لمړی ځل په انګلستان کې، چې له نورو هېوادونو ډېر د دولت د یووالي څښتن ؤ، رابرسېره شو.

*****

۲۷

۱۶مه پېړۍ په صنعت او سوداګرۍ کې لوی بدلونونه

د افریقې له سهېل څخه د هندوستان د لارې موندل کېدل: سلیبې جګړو په پای کې د مسیحیانو په بري پای ونه موند، په دې مانا، چې فلسطین د مسلمانو ترکانو په لاس کې پاتې شو او قسطنطنیه یې هم په ۱۴۵۷م کال کې فتح کړله.

ترکانو د مدیترانې د شمال سوداګریزه لار، یانې هغه لار چې د ژن (د ایتالیا له بندرونو) راتلله او له تور سمندرګې نه تېرېدله، وتړله. خو له هغه ځایه چې په کال ۱۵۱۶م کې یې مصر هم فتحه کړ (د فاتح سلطان محمد په لاس) د مدیترانې د سهېل سوداګرۍ بېرته رونق وموند او د سره سمندرګي او سکندریې لار بېرته پرانیستل شوه.

له هغه ځایه چې د مدیترانې د شمال سوداګري له رونقه ولوېده او ایټالیا، چې مهم سوداګریز ښارېې

«**ونیز**» ؤ لـه نـږدې ختیـز سـره یـې تقـریبن اړیکـې وشلولې، هغه هېوادونو چې لـه ونیـز او د ختیـز نـورو ښارونو سره سوداګري کوله، په هڅه کې شـول، چې ګواکې د قسطنطنیې څخه پرته بله لار د هندوستان په لور ومومندي. ولې چې د هغـوی عمـده سـوداګري مرچ، سونډی (زنجبیل) او نور لږموندونکي درملونـه وو، چې له هندوستان څخه لاس ته راتلل.

پرتګالیــان پــه دې خیــال چــې د مــراکش پــه مسلمانانو له سهېل لـوري یرغـل وکـړي او ځانونـه د ختیز هېوادونو ته ورسوي، د ۱۵مې پېړۍ په لمـړۍ نیمـایې کـې یـې د افریقـې لـه لویـدیزو څنـډو نـه پـه ښکته راتلو پیل وکړ. په لمړي سر کې، لـه هغـه ځایـه چې سمندر یې نه پېژانده، سرعت یې خورا سـوکه ؤ، خو ورو ورو یې چټکتیا ومومندله، هسې چې پـه کـال ۱۴۶۰م کې شنه جغ (دماغې) ته ورسېدل او له هغـه ځایه چې پوه شول، چې په دې سیمو کـې هـم پرګنـې شته او له هغو ځایوو نه کولای شي، مریان او د سـرو زرو دوړه لاس ته راوړي، تشـویق شـول او د دوی یـو

سمندر وهونکی په ۱۴۸۵م کال کې د هیلې لـه جـغ ثخه، چې د افریقې جزیرې پـه سـر کې پرتـه ده، تېـر شو او خبر یې راوړ، چې د افریقې ثنـډه د شـمال پـه لور پورته راځي.

دې خبر د بري هیله زیاتـه کـړه او پرتګالیـان پـه پـای کـې پـه ۱۴۹۸م کـال کـې بریـالي شـول، چـې هندوسـتان، چـې افریقـې تـه مخـامخ پـروت دی، د سهېل له لارې ومونډي.

ژر تـول پـوه شـول، چـې د هندوسـتان نـوې لاره ډېـرې بنــېګنې لــري. پخــوا د دې لپــاره چــې د ســوداګری مــال ختیــز تــه ورســوي، بایــد لــه ســره ســمندرګي ثخــه، چــې تنــګ او پــه ســتونزو ســره د تېرېدو وړ ؤ، تېر شي. د سـوداګری مـال پـه عـدن او جدې کې بلې بېړی ته منتقل کړي، موافقو بادونو ته تم شي، په زمکنیو واټونو کې هـم د لارسـاتلو حقونـه پرې کړي، په سپکو بېړیو سره د نیل لـه سـینده تېـر شي او په سکندریې کې کالي بلې بېـړی کـې کېـږدي او حال دا چې په نوې لار کې دې ټولو زیارونو تـه اړه نه وه.

پرتګالیانو د هرمز جزیره د ایران په سهېل کې په ۱۵۰۷م کال کې ونېوله او سور سمندرګی او د فارس خلیج یې، چې د مصر او سورېې دوه سوداګریز بنسټونه وو، خان ته ځانګړي کړل. وروسته یې هم عدن ونیوه او مصري بېړۍ یې تر یرغل لاندې ونېولې.

کله چې پرتګالیان په سمندریزو لارو مسلط شول، مسلمانو سوداګرو سره یې په نښتو پیل وکړ او د هغو جګړې په حقیقت کې د مرچو او سونډي د سوداګرو صلیبي جنګ ؤ.

په دې جنګونو کې عجیبې ځناورتیاوې پلې شوې او هر راز کړنه د مسلمانانو پر ضد جایزه وشمېرل شوه. **اور لګول، عام وژنه، کلابندي، د ودانو ښارونو ورانونه، د بېړیو سوزول سره د کارکوونکو، د بندیانو د سرونو پرې کول او «بربرو» پاچایانو ته د هغو د پزو او غوږونو لېږل، دا وو د هغو کسانو کړنې، چې پر ځانونو یې د مسیح سپارو نوم ایښې ؤ.**

د امریکې کشف: شپږ کاله مخکې له دې چې دا لار ومونډل شي، یانې کریستوفر کلمبوس، چې هغه هم د هندوستان مونډلو لپاره په سمندر وهلو بوخت ؤ، امریکا یې کشف کړله.

دا سړی د «ژن» د بندرګي اوسېدونکی ؤ او څېړنه یې کوله، تر څو د هندوستان لار د ختیز له لوري ومونډي او د دې لپاره چې د دې کار وزلې چمتو کړي، پرتګال ته ولاړ.خو په هغه ځای کې بريالی نشو او اسپانیې ته یې سفر وکړ. د اسپانیې پاچا له هغه سره دا ومنل او درې بېړې یې ده ته ورکړې. کلمبوس د اسپانیې سهېل لویدیز لوري ته روان شو او په هماغه کال کې د امریکې جزیرو ته ورسېدو. کلمبوس څلور ځلې نور هم امریکې ته سفر وکړ او تر ۱۵۰۶م کال پورې چې مړ شو، فکر یې کاوه، چې هندوستان یې کشف کړی او نه پوهېدو، چې هلته نوې سیمه ده.

کله چې کلمبوس د امریکې لمړنې جزیرې کشف کړې، ټولو دی وښکنه، چې د هند د هېواد د مونډلو لپاره یې بده لار ټاکلې او حال دا چې

پرتګالیانو بنه لار موندلې ده. دی یې ملامت کړ، چې د ده زمکې لږ سره زر لري، له دې کبله د سرو زرو حرص د کلمبوس ځای ناستي اړباسل، چې د لویدیز خواته مخکې لاړ شي.

امریکا د کلمبوس له کشفه وړاندې: پراخې وچې، چې د هند لار یې په سمندر وهونکو بندوله، واقعن نوې نړۍ وه او له عجایبو ډکه. په بشپړه توګه د کریستف کلمبوس نه مخکې امریکه د تمدن له پلوه د زمکې د کرې له نورو سیمو څخه وروسته پاتې وه. ډېر ولسونو هلته د تاریخ نه وړاندې ژوندانه په دود یې ژوند کولو، په هغه توګه چې که وغواړو د امریکې د هغه وخت تر ټولو ځلاند تمدنونه له نورو تمدنونو سره پرتله کړو، باید هغوی د کلدې، مصر او چین له پخواني تمدن ته ورته وګڼو.

په دې سیمه کې هغه څه چې د اروپائیانو پام تر هر څه ډېر جلب کړ، د امریکې بې شمېره سره زر، سپین زر، مرغلرې او مرجان وو، چې د هند د درملونه یې له یادونو څخه وایستل. بلې سوداګرۍ چې خورا ډېره ګټه لرله، هغه د دې خاورې د خلکو

سوداګري وه، چې هغو يې ښکارول او په اروپاکې يې د مريه په نامه پلورل. اصولن وروسته له دې چې امريکه کشف شوه، روحانيانو تر مودو پورې بحث کولو، چې آيا د دې خاروې خلک روح لري او که نه!

د امريکې له بوميانو سره د اروپائيانو د چلند بېلګه: هماغه شان مو چې وويل، هغه څه چې اروپائيان يې امريکې ته جلب کړل، د هغې سره او سپين زر وو. له دې کبله ورځ په ورځ د هغو پېښې لټو شمېر، چې په سرو زرو پسې يې ځغستل، ډېر شو او دغو سره د دې چې ځانونو ته يې د مذهب رنګ هم ورکولو او ويل يې، د ځناورو مسيحې کولو او د خدای رضا لپاره هغې خاورې ته ځي، له هېڅ ډول ځبرنې نه يې ډډه نه کوله. دا دي د هغو د چلند څو بېلګې:

اسپانويانو مکسيکو فتحه کړله. د مکسيکو وروستني پاچا چې ډېر مقاومت وښوده، په پای کې ونېول شو او هغه يې په دار وځړاوه، خو وړاندې له دې چې دار ته وخېږول شي، دی يې په سره اور

څملاوه، تر څو خپل ګنجونه ښکاره کړي! نـامتو ده، چې وزیر یې هم په همدې شکنجې اختـه کـړی ؤ او هغه تر زاریو ډکو کتلـو سـره لـه پاچـا څخـه غوښـتنه وکړه، چې دومره پـه شـکنجې کې پـاتې نشـي او ګـنج څرګند کـړي. پاچـا ده تـه مـخ راواړولـو او ویـې ویـل: «آیا زه څه د ګلو په پاڼو وېده یم؟»

په همـدې موکـه کـې د دو کسـو اسـپانویانو وژل کېدلو اسپانویانو ته پلمه په لاس کې ورکـړه او هغـو قاتل کس او نور ۱۵ کسـه بومیـان ونیـول او ژونـدي یې په اور وسوزول!

هسې چې مؤرخـانو لیکلي دي: د مکسـیکو پـه نېولو کې ۶۷،۰۰۰ کسه له بومیانو څخه په جګړه کې او ۵۰،۰۰۰ کسه له هغوی څخـه د نـاروغیو لـه کبلـه مړه شول! که دا رقمونه که څه هم مبالغه جـن وي، څرګندوي، چې د بومیـانو پـه وژلـو کـې څـومره هڅـه سرته رسېدله.

د «پیـرو» پـه نېولـو کې هـم اسـپانویانو پـه یـوه خبـــره ۲،۰۰۰ او پـــه بلـــه خبـــره ۱۰،۰۰۰ کســـه اوسېدونکي ووژل، په دې حال کې چې دوی خپله یو

کس زخمي هم نلرلو، ولې چې دوی په ګرمې وسلې سمبال له هغو کسانو سره، چې د دفاع لپاره یې هیڅ ځواکمنه وسله نلرله، مخامخ کېدل.

د امریکې د سرو زرو کچه: ونزویلا د سرو زرو خاوره وه او په هغه کچه سر زر یې درلودل، چې کورني لوښې یې هم له سرو زرو څخه جوړول. د هغو کسانو ځناورتوب، چې دې خاروې ته ورغلل، هومره وه، چې هغه ځای یې له نفوس ځینې تش کړ د مریانو په یوه بازار یې بدل کړ.

لیکي، چې له ۱۵۳۳م کال څخه وروسته له «پیرو» څخه یې له سلو میلیونو فرانکو څخه پورته سره زر او د هغه دوه ځله یې سپین زر بهر کړل.

د امریکې او اسپانیا ابرې یې د ۱۵۴۱م – ۱۵۴۴م کلونو په منځ کې نږدې ۱۷میلیونه فرانکه اټکل کړې دي.

انګلستان څنګه شتمن شو: داسې بنکارېده، چې د اسپانیې او پرتګال سوداګریز او مالي ځواک نه ماتېدونکی دی او د امریکې سره زر په ځانګړې توګه د دوی دي او د نورو هېوادونو سوداګر او د هغو له

ډلې نه انګلستان باید لـه لېرې ځخـه دا دسـترخوان یوازې بوی کړي. د هغو یوازېنې هیله دا وه، چې لـه هغــه ځایــه چــې اســپانویان لــه ســهېل لویــدیز او پرتګالیان له سهېل ختیز ځخـه هندوسـتان تـه روان شوي دي، کېدای شي لـه شـمال ختیـز او یـا شـمال لوېدیز ځخـه کومـه لار شـتون ولـري، لـه دې کبلـه انګرېـز سـیلانیان لـه دوو خـواوو ځخـه پـه هڅـو کـې شول، خو کوم ځای ته ونه رسېدل.

البته د انګریز پاچایانو جرئت کولای نشو، چې له اسپانیې سره ووهي، خـو د انګلسـتان سـوداګرو پـه دې کـې هـېڅ کومـه ګټـه نلرلـه، چـې دا تـړون درون وشـمېرې او د نـړۍ شـتمنو سـیمو تـه ولاړ نشـي. د انګلستان سمندریزه غلا په ۱۵مې پېړۍ کې مشهوره وه او په ۱۶مې پېړۍ کې د وطن پرسـتۍ هانـدونو تـه ورسـېده. د سـمندریزې سـوداګرۍ او غـلا تـر مـنځ کومه ټاکلې جلا کوونکې کرښه نه وه او د غلا ځینـې ډولونـه اصـولن قـانوني شـمېرل کېـدل، د بېلګـې پـه توګه که کوم بېړۍ چلونکی د بهرنې بېړې لخوا لـوټ شوی وای، حق یـې لاره، چـې د هغـه بـدل لـه هـرې

بېړۍ ښخه، چې د هغه هېواد ښخه وي، واخلي. انګرېز بېړۍ چلوونکي، چې په توپو سنبالې بېړۍ يې لرلې، خپله دنده يې رسمن د پرتګالي بېړيو په لوټ، چې له هندوستان نه راستنېدې، بدله کړې وه.

جان هاوګينس لمړنی کس ؤ، چې هڅه يې وکړه، تر څو د اسپانيې له مستعمرو سره منظمه سوداګري روانه کړي او له هغه ځايه چې سوداګر او بېړۍ چلوونکی هم ؤ، په ۱۵۶۲م کې يې يو شمېر مريان د ګينې له جزايرو ښخه اوچت کړل، هغوی يې د اسپانيې په مستعمرو کې په سونډي او قند باندې بدل کړل، دا لمړنی سفر لامل شو، چې جان هاوګينس د انګلستان تر ټولو شمن سړی شي او نور د ده نه په تقليد بوخت شي.

«فرانسيس دراګ» د انګلستان يو زړور بېړۍ چلوونکی ؤ. دې سړی په بشپړه توګه په غير قانوني کارونو لاس پورې کړ او دبېلګې په توګه له دوو بېړيو او پنځوسو کسانو سره د «پيرو» د سمندر په څنډو کې پلی شو، د کچرو کاروان يې، چې بار يې سره زر وو، لوټ کړ او سره زر يې په بېړۍ کې واچول او

انګلستان ته يې راوړل او اليزابت د انګلستان ملکه په باطن کې له دې غلا نه خوښه شوه.

«دراګ» په ۱۵۷۷م کال کې په اوږدې پردېسۍ روان شو او غوښتل يې چې له نړۍ نه چاپېره وګرځي. دا سفر د څو کسو شريکانو په پيسو، چې له هغو څخه يوه د انګلستان ملکه اليزابت وه، پلې شو. د انګلستان ملکې دا کړنې رسمن د غندلو وړ ګرځولې، خو په باطن کې دا خپله په هغو کې شريکه وه.

دا ځل د «دراګ» بېړۍ، چې په توپونو سمبال وه، څو سوه سړي پکې وو. په هر ځای کې چې د «دراګ» بېړۍ لنګر اچولو، د ښار حاکم ډارېدلو او که حاضر نه وای، چې تحفې ورکړي، هغه ښار يې د توپونو تر اور لاندې نېولو. خو دراګ په دې تحفو قناعت نه لرلو او د ده اصلي ولجه دا وه، چې د سرو زرو وړوونکې بېړۍ ونېسي. اتفاقن «پانامې» ته نژدې يو بومي کس، چې د انګريزانو او اسپانويانو تر منځ يې توپير کولای نشو، خيال يې وکړ، چې دراګ د ده د اربابانو له ډلې څخه دی. هغه يې هغه خليج

خواته بوتلو، چې له سرو زرو ډکې بېړۍ هلته لنګر اچولې ؤ. دراک هم ماتل نشو، صندکونه یې خلاص کړل او په ۱۵۸۰م کال کې د انګلستان ملکه الیزابت له دې ولجې نه لویه برخه یووړه و وایې، چې نورو شریکانو هم د خپلې برخې ۴۷۰۰ په سلو کې ګټه پورته کړه.

کله چې دا خبر اسپانیې ته ورسېده، خورا غوسه او غضب یې راوپاراوه، د اسپانیې سفیر په لندن کې دنده واخیسته، چې دې کار پر ضد اعتراض وکړي. الیزابت وویل، چې له دې کار نه هېڅ خبر نلري او قول یې ورکړ، چې دا به وروستنی یرغل وي، چې د اسپانیې جاګیرونو باندې کېږي. خو برسېره پر دې د سمندریزو ځواکونو په تجهیز لګیا شوه او وسله یې وپېروده او دراک ته یې د لویانو لقب ورکړ. له دې کبله څرګنده وه، چې د انګلستان او اسپانیې تر منځ باید جګړه پیل شوې وای او دا یو اړوند دی، چې رسوي، چې **جنګ د دولتونو تر منځه عمومن اقتصادی لامل لري او هغه څوک یې په لار اچوي،**

چې غـواړي خپلې نامشـروع ګټـې وسـاتي، خـو لـه هغه ځايه چې کولای نشي خپل دغـه ټيـټ نيتونـه څرګنـد کـړي، د وطـن پـالنو احساسـاتو پـړتمين او ځلانـد رنګونـه پـرې وهـي، تـر څـو وکـولای شـي، د ولـس وګـړي، چـې هـېڅ راز ګټـه پـه دې حريصـيزه جګړو کې نه لري، په لا ساده توګه وژلو ته وڅکوي.

سـر فرانسـيس دراګ، د انګلسـتان د جنګـي جازونو په سر کې ودرېدو او د اسـپانيې د مسـتعمرو پـه ورانولـو يـې پيـل وکـړ او ښـکاره يـې کـړه، چـې انګريـزي ببـړې حـق لـري، پـه هغـو ځـايونو کـې تـګ راتګ وکړي.

کارپورېشن خپلې بنې له لاسه ورکوي:

پانګه وال اقتصاد پرمختګ کولو. هماغسـې مـو چـې وويـل، سـيمه ايـزه سـوداګري د کارپوريشـن پـه دقيقو مقرراتو او د ښارونو په اقتصـادي ملاتـړ پـورې تړلې وه، خو دا بنديزونه پـه لـويې سـوداګرۍ کـې نـه وې او لويـه سـوداګري يـوازې د سـوداګر شخصـي ارادې ته اېل وه، چې نه يـې غوښـتل پـه هـېڅ بنـديز پـورې تړلـي وي، د دې دور سـوداګرو د ببلګـې لپـاره

کولای شو له فرانسوي ژاک کور (۱۳۹۵ – ۱۴۵۶) څخه نوم واخلو. له دې سړي څخه، چې خپله شتمني یې د دوکې، جعل او احتکار له لارې لاس ته راوړې وه او سم چاري سوداګر یې ماتې سره مخ کړي وو، کله چې په سکې که د جعل په جرم د قبرس جزیرې ته تبعید شو، د ۲۲ میلیونو فرانکو سرو زرو سره برابره شتمني، یوه لویه ماڼۍ او څو هوټلونه په پاریس او نورو ښارونو کې او نږدې دیرش ټوټې زمکه ترې پاتې شوې وه.

د ژاک کور برخه لیک د نورو ډېرو سوداګرو برخه لیک ؤ. د ۱۵مې پېړۍ تاریخ له نویو سړیو څخه، چې د ده په شان یې خپله شتمني د احتکار، انحصار، او د اعتبار څخه د ناوړې ګټې پورته کولو له لارې لاس ته راوړله، ډک دی.

البته هغه کسان، چې دومره یې په شتمنۍ پسې ځغستل، په هېڅ وجه په مقرراتو پورې تړلي نه وو. د دغو او وړو پورژواګانو تر منځ، چې په کارپورېشنونو کې ټول شوي وو او زړو عقایدو باندې یې باور لاره او غوښتل یې چې سیالي منعه کړي او د بَیو له

پورتــه تللــو او د لمړنيــو مــوادو لــه ګــرم تــه تېرولــو مخنيوی وکـړي، هـېڅ د ورتـه والـي وجـې شـتون نـه لاره. خو نـور چـا کـولای نشـول ځـان لـه هغـو لومـو ځخـه، چـې پـانګې غـوړولي وې، وژغـوري، نـور چـا کـولای نشـول د پـانګې د کړنـو مخنيـوی وکـړي. پـه هغې ټولنې کې، چې هلتـه ترانسـپورتي وسـايل ډېـر دي او هلتـه چـې د پيسـو ځـواک پراختيـا مـومي، د ښاري اقتصاد ملاتړ غوښـتنې نشـي کـولای د بهرنـې سوداګری د يرغل په وړاندې کوم بند جوړ کړي.

د وړو کارګاوو کسبيانو بله هېڅ درملنه نه لېدله، پرته له دې چې ځان نه چاپېره ديـوال وکـاږي او چـا ته په کارپورېشن کې د ننوتلو اجازه ورنکړي. لـه دې کبله ورځ په ورځ په کارپورېشن کې د ننوتلو شـرايط لا ستونزمن شـول او کارپورېشـنونو هـر يـو کسـب يـو شمېر ښوونکو تـه محـدود کـړ، چـې هغـه کسـب يـې خپلو ماشومانو ته په ميراث ورانتقالولو. پـه هـر ښـار کې سيمه ايز صنعت د پاترنانو شرکت ته منحصـر يـو باندې والـی جـوړ شـوی ؤ. نـور کـارګر کـولای نشـول هيله مند واوسي، چې د ښوونکي پوړ تـه ورسـېږي او

ورو ورو د پرولتاریا وضعیت ته نږدې شو او په پای کې بورژوازي د څو کسو کسبیانو د زېښاک په منګلو کې، چې هغو ته پر کارګرو پرګنو برسېره باندې والی ورکړ شوی ؤ، ولوېده.

د ملي اقتصاد منځ ته راتلل: پخوا مو څرګنده کړه، چې له ښاري صنایعو څخه ملاتړ څنګه د هېوادونو د صنایعو څخه په ملاتړ بدل شو. ورو ورو د ښارونو اقتصاد په ملي اقتصاد بدل شو او بازارونو نوی نقش وموندہ. دا بازارونه که څه هم کله نا کله یوځل جوړېدل، خو نور د هېوادونو د سوداګرو د لنډمهاله پناه ځای په توګه نه شمېرل کېدل، بلکه ملي بڼه یې ځان ته نېولې وه. په دې مانا چې بازارونه داسې یوه وسیله وه، چې دولتونه وکولای شي هغه تجارتي معاملې، چې عمومن د دوی د ګاونډیو په ضرر ترسره کېدلې، په خپل هېواد کې سرته ورسوي. ورو ورو د سیالۍ فکر نه یوازې د سوداګرو تر منځ، بلکه د ولسونو په منځ کې هم رامنځ ته شو او د بېلګې په توګه د لیون بازارونه د فرانسې د اقتصادي چارو استاذي شول. د لیون دا

بازارونه د فرانسي سلطنت منځ ته راوړې او پراختيا يې ورکړې وه، تر څو د ژنيو د بازارونو سيال واوسي.

په دې توګه د دولتونو تجارتي چارې پيل شوې او هڅه يې وکړه، چې ملي اقتصاد ته ورځ په ورځ لا ډېر رونق ورکړي. خو ملي اقتصاد، چې تازه رامنځ ته شوی ؤ، کولای يې نشول په خپله هېواد پورې محدود پاتې شي، ولې چې لږ داسې هېواد شته، چې خپل ضرورتونه ګرد د هېواد له منځه بشپړ کړي، په ځانګړې توګه چې دوو کاليو په دې دورکې عمده نقش لرلو: يو حبوبات، چې په ځينو سيمو لکه د سيسلي په جزيرې کې خورا ډېر لاس ته راتلل؛ بل مالګه، چې يوازې په ځينو سيمو کې موندل کېدله او په هماغې سيمې پورې منحصره وه، د بېلګې په توګه په سويس او د هغه په خوا او شا سيمو کې د مالګې توليد د سويسيانو په لاس کې د سياسي نفوذ او سيالۍ لپاره يوه وزله وه. نو وينو چې، په ځانګړې توګه د دوو کاليو د شتون له امله، چې ځينو هېوادونو ته يې ځانګړتيا لرله، هېڅ هېواد کولای

نشول په ځان باندې سبړه (اکتفا) وکړي او نورو ولسونو سره مبادلې او سوداګرۍ ته اړ نه وي.

دولتونو هماغسې چې ملي اقتصاد یې رامنځ ته کړ، غوښتل یې چې د سمندرونو چاپېریال اړیکې د ځان لپاره منحصرې کړي او په بل عبارت سره غوښتل یې چې هغه اړیکې هم «ملي» کړي، د بېلګې په توګه د انګلستان سمندري سیاست د اووم هانري (۱۴۸۵ ـ ۱۵۰۹) په وخت کې پیل شو.

اووم هانري د دې لپاره چې انګرېز بېړۍ چلوونکي وزګار پاتې نه شي، امر یې ورکړ، چې د فرانسې شرابونه نباید انګلستان ته حمل شي، مګر دا چې په انګلیسي او آیرلندي بېړیو پر سر – بیا یې دا دود د نورو هېوداونو د شرابو په هکله هم پلې کړ. برسېره پر دې یې پرېکړه وکړه، چې انګرېزان په انګلیسي بندرونو کې نشي کولای خپل مال د پردیو بېړیو پر سر کېږدي، مګر په هغه حال کې چې په هغه بندرونو کې تشه انګرېزې بېړۍ نه وي.

په هغه دوره کې وضعه هسې وه، چې یوازې ګران بیه ابرو او لوړبیه فلزونو کولای شول، چې د

سمندر هغې غاړې لوی تجارت وړ وګرځي او درمل د ګرانو ابرو په سر کې پروت ؤ.

له هغه ځایه چې دا کالي له ځانګړو سیمو څخه لاس ته راځي، له هغه ځایه چې لازمه وه، چې اوډلې (مرتبې) او په وسلو سمبالې بېړې د دې جنسونو د حمل او نقل لپاره پکار واچول شي، له هغه ځایه هغه کالي، چې بېې یې د ناڅاپه تغییراتو سره مخ وې، باید ګدام او وساتل شي، دا ټول عوامل لامل کېدل، چې سوداګري د یوه عمومي خدمت بڼه ځان ته ونیسي او له دې کبله باید یو انحصاري او ان دولتي انحصار شتون ومومي.

په دې شان د بېلګې په توګه د مرچو سوداګري د پرتګال پادشاه په انحصار کې وه او هغه نورو ته ترونونه ورکول.

د هندوستان ټول تجارت د لیزابون (پرتګال) په بندر کې ګدام کېدل. ټاپه شوي صندکونه هلته راتلل او یوازې ټاکل شویو کسانو د درملونو خرڅولو حق لرلو، صادراتي کالي هم دوی ټاکل.

ان هغو کسانو چې مجاز لرلو، خپل جنسونه يې بايد د پادشاه د چوپړو له لارې وارد کړي او خپل نيمايي مرچ پادشاه ته ورکړي.

د سوداګرۍ دا انحصار په نورو هېوادونو کې هم دود شو، خو له دغو سوداګرو پاچايانو څخه يوه هم د بېړيو په وسلو سمبالولو او د صادراتي کاليو د بارولو لپاره ضروري پانګه نلرله او په همدې توګه يې کولای نشول، چې درملونه او ګران فلزات اروپا ته چمتو کړي او له دې کبله غالبن د بارچلولو دنده لرونکو سره يې اړيکه نېوله. د بېلګې په توګه د ليزابون ښار، چې سل زره نفوس يې درلوده (د هغه نفوس د يوې پېړۍ په ترڅ کې درې برابره شوی ؤ)، سره د دې چې د هغه بندر تل ډک ؤ، سره د دې چې پادشاه د ګمرکي تعرفو، انحصاري ابرو او د هند د پادشاه د باجونو له کبله لويې ګټې پورته کولې، هغو ملتونو ته، چې د سوداګرۍ له پلوه د ډېرو ښو تشکيلاتو خاوندان وو، د معاملو مرکز شوی ؤ او د بلژيک او هالند بارچلونکو او د جرمني بانک لرونکو هلته لاسوهنه کوله.

د غربي اروپا د اقتصاد ځانګړتیاوې د ۱۵مې پېړۍ په پای کې:

په لنډه توګه څلور ټکي مهم دي، چې د لوېديزې اروپا اقتصاد د ۱۵مې پېړۍ په وروستیو او د ۱۶مې پېړۍ په پیل کې ځانګړی کوي:

۱ – د اقتصادي ځواک ملي کول.

۲ – د ملي اقتصادونو پراختیا او د هغو مبادلاتي چارې له یو بل سره.

۳ – د معاملو بې سارې ډېرښت او د بازارونو پراختیا.

۴ – دهغو دولتونو ترمنځ، چې هر یو یې په یوه اقتصادي واحد باندې بدل شوي ؤ، د سوداګریزو تړونونو تړل کېدل.

فلزاتو ته اړتیا: له هغه ځایه چې کالیو ته اړتیا ډېره شوه، د سکو ضربولو ته یې هم اړتیا ومونده او له دې کبله ګرانو فلزونو پسې شول او دا مسئله د هغو لاملونو څخه یوه وه، چې جغرافیایي اکتشافات یې رامنځ ته کړل.

اروپایـان وړانـدې لـه دې چې اټکـل وکـړي، چې سره زر او سپین زر د سمندر هغې غاړې تـه مونـدل کېږي، د هغو معدنونو په ابستلو یې پیل وکړ، چې په خپله اروپا کې د رومیانو په دور کې ابستل کېدل، خو وروسته د ګټې پورته کولـو څخـه پاتې شـوي وو. پـه دې توګه د سرو او سـپینو زرو د معـدنونو ابسـتل لـه ۱۵مې پېړۍ راهیسې په تودښت سره پیل شول.

البته یوازې ګران فلزات نه وو، چې د دولتونـو د اړتیاوو لپاره په سوداګرۍ کې کارېدل، بلکه معمـولي فلزات هـم، چې پـه جګړې کـې کـارول کېـدل او پـه ځانګړې توګه مـس، چې د توپخـانې پـه جوړولـو کې کارېدل، د لټولو وړ وه او د هغې د مونـدلو لپـاره یـې هم د اروپا ځمکه په هر ځای کې وکنله.

د ۱۵مې پېړۍ په پای او د ۱۶مـې پېـړۍ پـه پیـل کې د فلزاتو د حمل او نقل لپاره اړتیا لـه هـره وختـه زیاته حس شوه او د پیسو د پېرودلو ځـواک پـه لـوړه توګه پورته لاړو، خو وروسـته لـه هغـه چې د امریکې سره او سپین زر اروپا ته رانتوتل، د جنسـونو بیـو پـه

کلکه سره پرمختګ وکړ او عمومن ۱۵۲۴م کال د دې پرمختګ پیل ټاکي.

د بیه لرونکو پانګو سوداګري – د اعتبار رامنځ ته کېدل:

د ۱۶مې پېړۍ حکومتونه، هغسې مو چې وویل، د مرکزیت سیستم ته نږدې کېدل، خو د هغو د مالیاتو اخیستلو سیستم لا هم هغه فیوډالي سیستم ؤ. دې دولتونو، کله به چې جګړه پېښېدله، پیسو ته یې چټکه اړتیا موندله او حال دا چې د دوی عواید په ټاکلو کشتونو (اقساط) او په ټاکلو برخو کې لاس ته راتلل او دې ټکي دوی ته ستونزي جوړولې. له دې کبله د دې لپاره چې وکولای شي په هره موکه کې، چې اړتیا یې ځي، له هغې شتمنۍ څخه، چې په راتلونکې کې دوی پورې اړه مومي، ګټه پورته کړي، د سلطنت عواید او په همدې توګه مالیات به یې له وړاندې پلورل او ان کله نا کله یې دولتې غلې په ګروۍ کې اېښودلې او لنډه دا چې اعتبار ته اړ کېدل.

په دې توګه د پانګه والۍ یوه ځانګړتیا، یانې د بیه لرونکو پانګو سوداګرۍ څخه د کالیو د سوداګرۍ

جلا کېدل را منځ ته شول. اعتبار، چې تر هغه زمانې پورې یوازې د معاملو د تنظیمولو یوه وزله وه، خپل په خپله په یوه ارزښت، د مبادلې وړ په یوه شي، چې د معاملې او انتقال وړ ؤ، بدل شو.

د اعتبار معاملې دغه توپیر د کالیو له معاملې سره په بازار کې څرګند شو او د بېلګې په توګه د لیون ښار د لمړي فرانسوا (۱۴۹۴ – ۱۵۴۶) د حکومت له وخته په دې لور بدلون وموند.

دا بازارونه په هر کال کې څلور ځله د کالیو د مبادلې عمده مرکزونه ګرځېدل او ایټالوي، سویسي، جرمني او نورو سوداګرو په هغو ځایونو کې د اسپانوي سوداګرو سره معاملې کولې، خو د ۱۵ ورځو په موده، چې بازار پایښه لرله، پېرودونکو او پلورونکو په کومه توګه هم په کالیو سره معاملې سرته نه رسولې، بلکه د هغو معاملو د بیه لرونکو پاڼو له پېرودلو او پلورلو سره اړه لرله. په دې توګه بازارونه ورو ورو په بورس بدل شول او له دې وروسته حوالې، برات او د هغو په شان نور شیان دود شول.

د پیسو سوداګري ورځ په ورځ د کالیو مستقیمې سوداګرۍ په پرتله ډېرښت وموندہ او بانک لرونکي په همدې موکه کې، د دې لپاره چې لوی مبلغونه ترلاسه کړي، په خپلې موکې سره شاهزویانو ته پور ورکړي او یا د درملونو او فلزاتو معاملې سرته ورسوي، د بېلابېلو کسانو سرمایو ته متوسل شول او ان هغو شیانو ته، چې موږ یې زېرمه او پاسره (پس انداز) بولو، د تمې لاس اوږد کړ، په دې مانا چې د وګړو زېرمې یې په پور واخیستې او پور ورکوونکو ته یې په ټاکلو مودو کې ثابته ګټه ورکوله. دا پاسرې په ځانګړې توګه له ۱۵۲۶م کال څخه راهیسې د یوه جرمني بانک لرونکي له خوا دود شوې. دا سړی د دې پرځای، چې د پور اخیستلو په موکو کې یوازې خپلوانو او دوستانو ته متوسل شي، هر چا ته متوسل شو او له ګردو خلکو څخه یې وغوښتل، چې خپلې زېرمې د ټاکل شوي سود په بدل کې ده ته په پور ورکړي.

دې سړي د همدې پورونو له لارې په لویو احتکارونو لاس پورې کړ او هڅه یې وکړه، چې د

لرګيو، شرابو او غنمو سوداګري په لاس کې ونيسي.
دې سړي په ډېرو مبارزو سره د مسو، جيوې او ځينو نورو معدنونو انحصار تر لاسه کړ او کله چې په ۱۵۲۸م کال کې په خورا شورماشور سره دېوالی شو، ټوله موجوده جيوه يې هر کنتال (سل کيلوګرامه) ۸ فلورنه (د پيسو واحد) پېرودلې وه، تر څو په ۱۴ فلورنه يې وپلوري او وايي، په دې کار کې يې ۲۰۰،۰۰۰ فلورنه اچولې وې، چې د اسپانوي معدنونو سيالي لامل شوه، چې يو پر دريمې ضرر وکړي. شاهزويانو، کنتانو، اسيلو، بورژواګانو او ان چوپړانو او کورچوپړو خپلې پيسې له دې سړي سره ايښې وې او د هر فلورن په بدل کې يې ۵ فلورنه تنزيل اخيستلو. له دې ځايه اټکل وکړی، چې دې کس په خپلو معاملو کې څومره ډېره ګټه لرله او د ده کړنو د لګښت کوونکو پرګنو لپاره څومره ګرانه پايله لرله.

سره د دې په پام کې ونيسی، چې د دې سړي (دجيوې پادشاه) دېوالي کېدلو د جرمني په بېلابېلو

طبقو کې څومره تزلزل رامنځ ته کړ. دا د اعتبار لمړنی بحران ؤ.

د دې قضيو له امله نه يوازې لويې شتمنې، چې پنځوس کال د مخه يې چا فکر نه کولو، منځ ته راغلې، بلکه د پانګه والو يوې نوې طبقې شتون وموند.

د بيه لرونکو پاڼو معامله د خلکو له نظره:

عام خلکو د دې «تازه دوران ته رسېدلو» کورنيو په اړوند ښه نظر نه لرلو. د هغو کسانو لپاره، چې د کوچني حجم په کارونو، د سوداګرئ په وړو ګټو او د شتمنۍ د کچې په نسبي ثابته پاتې کېدلو روږدي وو، د معاملو او لويو ګټو پراختيا، د وګړو او کورنيو چټکه پرمختګ د اريانتيا او مخالفت لامل ؤ، په ځانګړې توګه هغه معاملې، چې په هغو کې يوه ټوټه کاغذ د معاملو وړ ابرو ځای ناستی کېدو. نېټه ايزې معاملې، چې ټوله بيه او يا يوه برخه يې وروسته له ټاکلې مودې پرې کېدله او د معاملې په موکه څرګنده نه وه، دا ډول معاملې، چې ته به وايې، پر

هېڅ بنسټ شوې وې، د هغو کسانو په پام کې، چې ذهنونه يې له دې ډول معاملې نه تش وو، پردې راتللې. له بله پلوه دوی لېدل، چې پيسې څنګه د ځينو ټاکل شويو شمېر سره غونډې کېږي، څرنګه بيې پورته ځي، له دې کبله عمومن د دې نويو اوډنو سره وران وو.

خو ورو ورو لازمه شوه، چې پخواني قاعدې او قانونونه د سوداګريزو انقلابونو د فشار په وړاندې، يانې د قرض او تنزيل د اغېزو په وړاندې سر ټيټ کړي او خلک ناهوبله شول، چې د نوې اقتصادي وضعې غوښتنې ومني. دلته هم د دې ټکي د زبات له اړوندونو څخه يو دی، چې اقتصادي اړتياوې له تيوريو څخه خورا ځواکمنې دي.

ارسطو ويلي وو، مسيحي روحانيونو هم تصديق کړی ؤ، چې پيسې ماشومان نه زېږوي. ان «لوتر» د مسيحيت معروف سموونکی هم له هر ډول اعتبار سره وران ؤ. خو په تدريج سره، چې سوداګری پراختيا موندله، دا زوړ اصل يې باطللو او ناچار د

دې لپاره چې سوداګریزو کړنو ته، چې پخپله روحانیت هم په هغه کې برخه ولرلای شي، د مذهب له ظاهر سره سمون ورکړي، شرعي خوله یې ورپرسر کړه و ویې ویل، چې ګټه په غنمو پرې کړی شي، تر څو دا اصل چې پیسې ماشوم نه زېږوي، غلط نه شي، ولې چې غنم د پیسو برخلاف کولای شي، بور ورکړي او ډېر شي. ویې ویل، پور ورکوونکی له دې کبله ګټه اخلي، چې ځان او خپلې پیسې په خطر کې اچوي.

صنعتي پانګه والي: آیا د دې سوداګریزې پانګه والۍ په څنګ کې صنعتي پانګه والۍ هم شتون لاره؟

د پخوانیو صنایعو په منځ کې یو صنعت ؤ، چې د افزارونو او تشکیلاتو په وجه یې د پانګه والۍ بڼه لرله او هغه د ټوکر اوبدلو صنعت ؤ. کله چې په تدریج سره تجارتي فعالیت ډېر شو او بازارونو پراختیا ومونده او د ټوکراوبدونکو سیالي په خپلو کې کلکه شوه، د ټوکراوبدلو کارخانو پانګه والۍ بڼه هم زیاته شوه. نور دې کارخانو باید د هغو ګاکانو

اړتیاوې پوره کړې وای، چې د دوی د اړتیـاوو انـدازه د پخوا په شـان لـه وړانـدې معلومـه نـه وه او لـه دې کبله هغه پخوانۍ قاعدې د ستونزو لامل ګرځېـدلې. د صنایعو خاوندان د دې لپاره، چې له د غو مقرراتـو څخه، چې په ښارونو کې رامنځ ته شـوي وو، وتښـتي، په هغه تدبیر، چې لـه ۱۳مـې پیـړۍ څخـه پیـل شـو، لاس پورې کړ، یانې د کارخانو د ماهیو یوه برخـه یـې د ښار شـا او خـوا تـه او هغـه نـه بهـر یووړلـه. پـه دې توګه په کلیـو کې یـوه ډلـه رامـنځ تـه شـوه، چې یـوه نیمایي کارګر او یوه نیمایي بزګر وه، بزګر په هم هغـه حـال کـې، چې پـه کرهڼیـزو کـارونو بوخـت وو، پـه کارګاوو کې یې کارګري هم کوله.

د ټوکراوبدلو دا صنعت څرګنـده ده، چې پـه یـوه هېواد کې کلابنده پاتې نـه شـو او د هغـه سـوداګرۍ بهر ته هم سرایت وکړ. هر څـومره چې د ټوکراوبـدلو صنعت د بهر لپـاره کـار وکـړ، لا ډېـره د بحـران سـره مخ شوه، ولې چې د «تولید مـازاد» یـې ومونـده. پـه دې مانا چې نور یې له هغه ځایه چې د ابـرې کچـه،

چې په بهرنیو هېوادونو کې به د اړتیا وړ وه، وړاند وینه وکړي او له هغه ځایه چې دا کچه ثابته نه وه، داسې پېښېدل، چې د کارخانو جوړې شوې ابرې بې ګاکه پاتې کېدلې او د هغو بیه ټیټه راتلله او کارخانه اړ کېدله، تر څو د هغو مصرفېدو په موکه د کالیو له چمتو کولو څخه ډډه وکړي. د بېلګې په توګه په ۱۵۲۷م کال کې، کله چې انګلستان د اسپانیې پاچا پنځم چارل سره ووهل، دا خبره لامل شوه، چې ټول پراخ بازارونه، چې د چارل اېل وو، د انګریزو سوداګرو په مخ وتړل شي. له دې کبله د انګلیس ټوکراوبدلو کارخانو خاوندانو ګاکان و نه موندل او اړ شول، د خپلو کارګرانو یو شمېر وزګار کړي او په دې توګه د خلکو د ناخوښۍ چیغې پورته شوې.

د ټوکراوبدلو صنعت تر څنګه، چې څه پخوا منځ ته راغلی ؤ، د لوکسو اشیاؤ او جنګي شیانو لپاره نوې کارګاه رامنځ ته شوه. دا صنعتونه د نوښت له امله او د ډول له امله د کارپوریشن د قانونونو له هاندونو څخه بهر وو او کېدای نشول، چې پخواني قانونونه د

هغه په وړاندې پورته کړي. دې صنعتونو باید له فني پلوه ازادي لرلای.

په دې توګه، که ونه وایو د واقعي صنعتي پانګه والۍ لپاره، لږ تر لږه د نوې سوداګریزه پانګه والۍ لپاره مساعده زمینه رامنځ ته شوه.

د چاپ صنعت رامنځ ته کېدلو هم په دې موضوع کې ژوره اغېزه لرله. جان ګوتنبرګ (په جرمني کې زېږېدلی ۱۳۹۷ – ۱۳۶۸) د چاپ صنعت، چې له ده نه پخوا منځ ته راغلی ؤ، د دوو نورو کسانو په ګډه بشپړ کړ. کله چې د چاپ صنعت بشپړ شو، د چاپ لوازم او ټکي، هغه فلزات چې د ټکو شیندلو لپاره لازم وو، د کاغذونو شتون او رنګ، چاپ شوي کتابونه او مجلې، دا ټول هغه شتمني وه، چې د زمکې په دود د پېرودلو، پلورلو او اجارې وړ ګرځېدله او د شریکانو تر منځ ویشیدله.

له هغه ځایه چې چاپخې د ماشینونو او ادواتو سره، چې اړتیا یې لرله، ډېرو پیسو ته اړتیا لرله، دا صنعت هم د سوداګرو په لاس کې ولوېده او د هغه لپاره یې شرکتونه جوړ کړل. د کتابونو چمتو کولو،

ګودامولو او بازار ته وړلو، د دغو هر یو ځانګړو سوداګریزو سازمانونو ته اړتیا لرله.

د چاپ صنعت له امله، د کاغذ جوړولو صنعت هم له نوې وضعې سره، چې له لسمې پېړۍ څخه پیل شوې وه، پرمختګ وموندہ. د توپخانې صنایعو هم، چې له ۱۴مې پېړۍ څخه یې د باروتو د کارولو له امله دود موندلی ؤ، په دې دورکې پراختیا وموندله او د پانګې پنډېدل یې ډېر کړ.

ټولنیزې وضعې ته بشپړه کتنه: بیې چې په تدریج سره پورته لاړې، د کارګر مادي وضعیت لا بد شو، ولې چې د دوی مزد د بیو د لوړېدلو په اندازه پرمختګ ونکړ.

پر صنعت باندې حاکمیت او امرچلول محدود شمېر خلکو ته ځانګړتیا وموندله، چې خپلې بنسګنې یې په ارث پرېښودلې. ټولنیز واټن د کارګر او ارباب تر منځ په کارګاوو کې ډېر شو، ولې چې د ښوونکي پوړۍ ته رسېدل ورځ په ورځ لا درون، لا ګران او لا ستونزمن کېدلو او کارګران د ښار د چارو له اداري

ځخه لېرې کېدل. په دې توګه د پرولتاریا طبقه منځ ته راغله او د اریستوکراسۍ د تمایلاتو پر ضد متشکله شوه او د پاڅون بنسټ یې کېښود. د بېلګې په توګه په ۱۵۳۹م کال کې د لیون په ښار کې په یوه صنعت کې، چې له ټولو صنایعو «لاکاپیټالیسته» ؤ، یانې د چاپ په صنعت کې یو معروف اعتصاب پېښ شو، چې د پاریس صنایعو ته یې هم سرایت وکړ او د هغه نېونو او بندي کونو تر ۱۵۷۱ کاله پورې پایښه موندله. د پاچا ځواک نه یوازې په بشپړه بې رحمۍ سره په دې اعتصابونو کې لاسوهنه وکړه، بلکه موکه یې غنیمت وشمېرله، د کارګرانو هر ډول غونډېدل یې له کوچنیو نېولې تر لویو پورې د ۱۵۳۹ فرمان له امله ممنوع کړل.

په همدې ۱۵۳۹ کال کې په بشپړه توګه ځانګړې کېږي، چې پانګه والي وروسته له دې چې د سوداګرۍ په برخه کې رامنځ ته شوه، هڅه یې کوله، چې د کار بازار هم تسخیر کړي. په همدې دور کې پرولتر، یانې هغه کارګران چې د افزارو خاوندان

کېدلای نشول، منځ ته راغلل او له پانګه والې طبقې سره په مبارزې بوختېږي.

خو د کرهڼې پرمختګ د صنعت په خلاف ټولو ځایونو کې په یوه ډول پلی نشو. په فرانسې کې له هغه ځایه چې د کارخانو لپاره ورځ په ورځ د «لاس» اړتیا ډېرېدله، د سرفانو ازادول لا ډېر پلي شول، د بېلګې په توګه لمړي فرانسوا په کال ۱۵۴۴م کې د خپلې سیمې سرفان ازاد کړل او سینیورانو ته یې توصیه وکړه، چې خپل سرفان ازاد کړي.

*****

۲۸

د صنايعو لنډ تاريخ

د افزارو بدلون ماشين ته: هم هغسې مو چې پخوا څرګنده کړه، له ۱۲مې پېړۍ څخه وروسته سوداګرۍ او صنعت په اروپاکې رونق وموندلو او په تدريج سره يې د پانګه والۍ سيستم لپاره زمينه منځ ته راوړه. خو ياد شوي سيستم تر ۱۸مې پېړۍ پورې، چې لوی صنعتي انقلاب رامنځ ته شو، لا ډېره سوداګريزه بڼه لرله. دا دی د دې لپاره چې په صنعتي انقلاب ښه پوه شو، بايد وګورو، چې د توليد ساده افزارو تر منځ څه توپير شتون لري. البته د دې دواړو تر منځ جوته کرښه وېستلې نشو، خو په بشپړه توګه د دوی د توپير وجه بيانولای شو:

ځيني وايي، افزار له ساده ماشين او ماشين له مرکبو افزارو څخه عبارت دی – د هغو په نظر د افزار او ماشين تر منځ بنسټيز توپير شتون نلري کونټی (اهرم) هم د ماشين يو ډول شمېرل کېږي.

دا لید د اقتصاد له پلوه کوم ارزښت نلري، ولې چې تاریخي لامل ته یې په هغه کې تړاو ندی ورکړی.

ځیني نور وایي، د افزار او ماشین توپیر په دې کې دی، چې افزار د انسان د ځواک په وسیلې کار کوي، خو ماشین د طبیعي ځواک په وسیلې د بشر له ځواکه پرته او د بېلګې په توګه د حیوان، اوبو یا باد د ځواک په وسیلې ځرخېږي. د دې باور پر بنسټ، آس ګادی، چې په بېلابېلو اقتصادی دورونو کې یې شتون لرلو، ماشین دی، خو یوه کارګاه، چې د یوه انسان په لاس ځرخېږي، خو بشپړه ابره لري، افزار دی او که هماغه کارګاه د حیوان په وسیلې په خوځښت راشي، ماشین دی.

د دې لپاره چې د ماشین او افزار په توپیر سم پوه شو، باید لاندې بنسټیزه موضوع په نظر کې ونیسو.

هر پرمختللی میکانیسم له درو برخو څخه جوړ شوی: موتور، د نقالې برخه، «ماشین – افزار».

موتـور د خوځـوونکي ځـواک پـه توګـه دی. دا خوځوونکی ځواک یا پخپلـه موتـور تولیـدوي، لکـه د بخار ماشین او یا له یوه طبیعی ځواک څخـه، چې د هغه نه بهر شتون لـري، سـرچینه اخلي، لکـه د اوبـو لویدل یا د باد چلېدل، چې ژرنده ګرځوي.

د نقالۍ برخـه هغـه برخـه ده، چې خوځښت تـه نظم ورکوي او د هغه شکل تـه پـه لازمې مـوکې کې توپیر ورکوي او د هغه حرکت «ماشـین – افـزار» تـه رسوي.

خو «ماشین – افزار» پـه حقیقـت کې د هماغـه دستګاوو او افزارونـو څخـه عبـارت دی، چې پخـوا د کارګر او کسبي په لاس کې ؤ، په دې توپیر سره، چې نن یادشوې دستګاوې او افزارونه د یوه میکانیزم پـه لاس کې دي.

«ماشین – افزار» هغه دستګاه ده، چې وروسـته له هغه چې هغه ته لازم خوځښت ورکړ شو، هغه کار کوي، چې پخوا کارګر پـه هغـه تـه ورتـه افـزارو سـرته رساوه.

د ماشین او افزار تر منځ توپیر دا دی، چې یاد شوې دستګاه د کارګر له لاسه د میکانیزم لاس ته ورکول کېږي او مازې دا چې دا عمل سر ته ورسېده، په تولید کې جوت توپیر څرګندېږي، که څه هم د هغه میکانیزم د خوځښت ځواک په خپله انسان وي.

د خوځښت ځواک هر څه چې وي، تر څو چې «ماشین افزارِ» منځ ته رانشي، په صنعت کې لوی بدلون راتلای نشي، د بېلګې په توګه د مانوفکتور (لاسي صنایعو) څخه خورا مخکې د ماشین خوځوونکی ځواک رامنځ ته شوی ؤ، خو په صنعت کې یې کوم انقلاب رامنځ ته نکړ او ان د بخار ماشین، چې د ۱۷مې پېړۍ په پای کې اختراع شو، د ۱۸مې پېړۍ تر پایه یې خپل پخپله ونکولای شول صنعت منقلب کړي او یوازې د «ماشین – افزار» اختراع وه، چې د بخار ماشین یې بشپړ کړ او د ګټې پورته کولو وړ وګرځاوه. ښکاره ده، چې خوځوونکی ځواک په خپل ځای خورا اهمیت لري او پرته له هغه هم صنعتي انقلاب د بشپړېدو درجې ته نه

رسېږي، خو باید په پام کې ونیسو، چې د صنعتي انقلاب اصلي لامل د کار د افزارو په میکانیزه کېدو کې دی، په دې کې چې د کار افزار په ماشین باندې بدل کړي. دا انقلاب په ۱۸مې پېړۍ کې پېښ شوی دی.

موږ د دې لپاره چې د صنعتونو بدلون او د هغو انتقال اروپا ته، چې د فیوډالي دور د بدلون او د پانګه والۍ د رامنځ ته کېدو لامل شو، ښکاره کړو او هغه څه مو چې په تېرو څپرکو کې بیان کړل، لا مجسم کړو، د مهمو صنایعو یو لنډ تاریخ یادوو.

تارسکنل او ټوکراوبدل: د تارسکنلو فن د بشري فنونو تر ټولو پخوانی فن دی او د ټولنو له رامنځ ته کېدو سره پیل کېږي.

نتهک (دوک) د دې فن تر ټولو پخوانی افزار دی، چې په ټولو ولسونوکې دود او سېدلی دی. یوازې په ۱۶مې او د ځینو په خبره په ۱۷مې پېړۍ کې وو، چې د تار تاوولو څرخ اختراع شو، چې په پښو یې حرکت کاوه.

د اتلسمې پېړۍ په پیل کې لا تارسکڼل د کلیوالو ښځو یوه بوختیا وه، چې په نتهک او یا د تارسکڼلو په څرخ سره په دې کار اخته کېدلې.

په دې موکې کې وو، چې میکانیکي تارسکڼل لمړی ځل په انګلستان کې رامنځ ته شول. د اتلسمې پېړۍ په منځ کې په انګلستان کې د هغه زیاتې اړتیا له امله چې ټوکر او تار لپاره رامنځ ته شوه، د داسې ماشین د اختراع په لټه کې شول، چې وکولای شي د څو کسو کارګرانو په کچه ابره تولید کړي. د همدې پېړۍ په پای کې د تارسکڼلو ماشین، چې په ډېر ځواک سره یې حرکت کړی وای، اختراع شو.

د ټوکراوبدلو صنعت میکانیزه کول هم د اتلسمې پېړۍ په پای کې پلې شول. د دې خبرې فکر لمړی په فرانسې کې په ۱۷۶۸م کال کې رامنځ ته شو، خو لمړیو کسانو، چې هغه یې عملي کړ، انګریزان وو.

ماهوت (کشمیرې) جوړول: د پسونو وړیو څخه ګټه پورته کول د لمړي ځل لپاره په شپنو قبیلو کې پلې شول او په تدریج سره یې د ماهوت

جوړولو صنعت منځ ته راوړ، چې د روم امپراطورۍ په زمانه کې یې خورا رونق وموندو.

وروسته له دې چې جرمنانو په روم یرغل وکړ، د ماهوت جوړولو صنعت هم د نورو صنایعو په دود مخ په انحطاط شو او یوازې وروسته له ۱۳مې پېړۍ ؤ، چې په هالنډ او بلژیک کې د دې صنعت په ببرته راژوندي کېدو پیل وشو. هالنډیانو او بلژیکیانو د ماهوت جوړولو لپاره د فرانسې، انګلستان، اسپانیې او جرمني له وړیو ګټه پورته کوله او نږدې تر ۱۵مې پېړۍ پورې یې د دې صنعت انحصار لرلو. خو انګرېزان ژر پام شول او د وړیو صدور یې له انګلستان څخه منعه کړ او د هالنډي او بلژیکي کارپوهو په مرسته یې په خپل هېواد کې د ماهوت جوړولو فابریکې جوړې کړې.

په فرانسې کې لمړنې ګامونه چې د ماهوت جوړولو لپاره واخیستل شول، د ۱۶مې پېړۍ په دوهمې نیمایې کې وو، خو بنسټیز ګامونه د ۱۷مې پېړۍ په منځ کې د ځوارلسم لویي وزیر، «کلبر»، په زمانې کې پورته شول.

ښیښـې جـوړول: ورسـته لـه هغـه چـې د روم امپراطوري راوپرځېـده، ښیښـې جـوړول هـم مـخ پـه پرېوتـو شـول او یـوازې د فرانسې او ایټالیـا پـه ځینـو ښارونو کې یې معمولې ښیښې جوړولې. خو وروسـته له څه مودې دا صنعت پـه انګلسـتان کـې هـم خپـور شو.

لوکسـه ښیښـې یـوازې پـه اسـپانیې کـې د عربـو لخوا او په ختیز کې د یونانیـانو لخـوا جوړېدې او تـر ۱۳مې پېړۍ پـورې همـدا ولسـونه وو، چـې د اروپـا د اړتیا وړ ښیښې یې چمتو کولې.

لمړی ځل د ونیز اوسېدونکو په ۱۳مې پېړۍ کې وکـولای شـول لوکسـه ښیښـې جـوړول پـه لویـدیزې اروپاکې هم دود کړي او پـه ۱۴مـې پیـړۍ کـې یـې دا صنعت پایلیز رونق ته ورساوه. ورو ورو نـورو ولسـونو له دوی سـره سـیالي پیـل کـړه او د ۱۷مـې پیـړۍ پـه پـای کـې پـه فرانسـې، انګلسـتان او جرمنـي کـې د ښیښې جوړولو لویې فابریکې جوړې شوې او پـه دې فن کې نوي اختراعات پلي شول.

کاغذ جوړول: پخوانیو مصریانو د لیکلو لپـاره د پاپیروس بوټو له پاڼو څخه ګټه اخیستله. د پاپیروس

ثخه ګټه پورته کولو ورو ورو ګاونډیو سیمو ته سرایت وکړ او له زېږیز څخه وړاندې پنځمې پېړۍ کې اروپا ته ورسېده.

له پنځمې زېږیزې پېړۍ څخه راهیسې، چې د پارشمن کاغذ دود شو، د پاپیروس رونق لږ شو او د هغه له کارولو څخه اصولن له ۱۲مې پېړۍ وروسته په فرانسې او د اروپا په نورو هېوادونو کې لاس واخیستل شو.

د پارشمن کاغذ د پسه، خوسي، مېږې او وزې له پوټکو جوړېده او د هغه اختراع ډېره پخوانۍ ده، خو د هغه ظریف صنعت تاریخ باید دوې پېړۍ مخکې له زېږیزه وګڼو. له پارشمن څخه ګټه پورته کول ژر په بېلابېلو هېوادونو کې دود شول او د منځنیو پېړیو په دور کې هم د نوي کاغذ تر دودېدلو پورې معمول وو او ان د هغه له دودېدو وروسته هم تر څو پېړیو پورې د ګټې اخیستلو وړ ګرځېده.

خو کاغذ د نن ورځې په سبک په لمړي سر کې له مالوچو جوړېده او د هغه مخترع چینایان وو، چې دوې پېړۍ مخکې له زېږیز نه د هغه په اختراع بریالي شول. په ۸مې پېړۍ کې چې عرب په بخارا

برلاسي شول، د بخارا په کتابتون کې دې ډول کاغذ سره مخ شول او هغه یې په لویدیزې ایشـیا کـې دود کړ. یاد شوی کاغذ یوه پېړۍ وروسته، یـانې پـه ۹مـې پېړۍ کې اروپا ته هم ورسېده.

د زړو او ټوټو څخه د کاغذ جوړول سم څرګند نه دي، چې په کوم تاریخ کې اختراع شوي، خـو د هغـه بشپړېدل په ۱۲مې پېړۍ کې پلې شوي او په همـدې پېړۍ کې وو، چې د کاغذ جوړولو دستګاوې پـه اروپـا کې ترسره شوې.

د کاغذ جوړولو کړنې په لمړي سر کې پـه لاس او په وړو افزارو سره پلې کېدلې. د دې صنعت میکانیزه کول د اولسمې پېړې (۱۶۹۹) په پای کـې د فرانسـې پـه توسـي کـې اختـراع شـول، خـو انګرېزانـو لـه نـورو څخه ژر وکولای شول دا اختراع پلې کړي.

شـکرې جـوړول: هغـه شـکره چـې عمـومن پـه صـنعت کـې پېـرودل او پلـورل کېـږي او «تجـارتي شکره» نـومېږي، د هغـې اصل لـه ګني یـا چوغنـدر څخه اخلي او وروسته له تصفیې څخه یې د تجـارتي شکرې په ډول راګرځوي.

۱ – د ګني شکره: د سهېلي ایشیا په سیمو کې ډېره ده او شکرې جوړولو له هماغه سیمې څخه ولې اخیستې ده.

د لوی سکندر له وخته یونانیانو له هندوستان څخه شکره واردوله، خو کچه یې هومره لږه وه، چې عمومن له درملتونونو څخه پېرودل کېدله.

د روم امپراطورۍ په زمانه کې یې شکره له هندوستان او عربستان څخه راوړله او په لویدیزې اروپا کې یوازې وروسته له سلیبي جنګونو وو، چې شکرې جوړول ډېر شول.

له ۱۳مې پېړۍ څخه وروسته، چې د اروپا سوداګري مخ په رونق شوه، د ګنیو کشف په سوریې، مصر او د مدیترانې په عمده جزایرو کې دود شو او د اسپانویانو په لاس د امریکې زمکو ته یې هم سرایت وکړ. برسېره پر دې په څوارلسمې پېړۍ کې تصفیه شوې شکره په اوروپا کې لږه وه.

د ۱۶مې پېړۍ په لمړنیو کلونو کې د شکرې جوړولو صنعت په امریکا کې په پښو شو او تر مودو پورې د امریکې شکره د اسپانویانو په لاس د اروپا هېوادونو ته رسېدله. په ۱۷مې پېړۍ کې د امریکا

شکره په پرېمانه کچه ارو پا ته راورسېده، چې ډېرې اړتیاوې یې لېرې کولې او له هغه ځایه چې په دې دورکې یې د اروپا نورو مستعمراتو کې هم د شکرې په چمتو کولو پیل وکړ، د هغې پرېماني خورا ډېره شوه او بیه یې خورا ښکته راغله.

۲- د چوغندرو شکره: د شکرې کشف په چوغندر کې لمړی ځل د یوه جرمني کیمیاپوه لخوا د اتلسمې پېړۍ په دوهمې نیمایې کې پلی شو، خو هغه وخت عملن د ګټې پورته کولو وړ وګرځېده، چې له امریکې سره جګړه پېښه شوه او د امریکې شکره اروپا ته ونرسېده، هغه وخت په لټه شول او یاد شوی کشف د پام وړ وګرځېده او د نونسمې پېړی په لمړۍ نیمایې کې په فرانسې او د اروپا په نورو ټکو کې د چوغندرو کرنه او د شکرې جوړولو مهمو کارخونو بنسټ اېښودل پیل شول.

د چاپ صنعت: تر ۱۵مې پېړۍ پورې ټول کتابونه په لاس لیکل کېدل. د چاپ صنعت د یاد شوې پېړۍ په منځ کې اختراع شو.

فلزات: فلزات له خورا ډېرې پخوانۍ زمانې څخه د بشر د پام وړ ګرځېدل، ښکاره ده، چې بشر په لمړي سر کې هغه فلزات وپېژندل، چې په سپېڅلې توګه په طبیعت کې موندل کېږي، لکه سره او سپین زر– وروسته د هغو فلزاتو په کشف بریالی شو، چې هغه کېدای شي له نورو توکو جلا کړو، لکه مس، قلعي او نور. یوازې په ۹مې پېړۍ کې وو، چې د هغه اسیدونو کشف نښې وموندلې شوې، چې وکولای شي، فلزات په ځان کې حل کړي او د هغو د سپېڅلتیا لامل شي او له ۱۵مې پېړۍ وروسته د فلزاتو شمېر ورځ په ورځ ډېر شو.

معدنونه: پخوا یې یوازې مریان په معدنونو کې کار ته اړباسل، ولې چې د معدن کار خورا ګران ؤ او غالبن د مریه په مرګ پای ته رسېده. په هغه موکه کې یې په دیلم سره په معدن کې سوری ایستلو او د اړتیا په اړوندونو کې یې د معدن ټوټې تودولې، د هغو په سر یې سرکه شېندله، تر څو هغه چاودې کړي. په منځنیو پېړیو کې نه یوازې د معدنونو پر

اېستلو څه زيات نشول، بلکه اصولن ځينې معدنونه وځنډول شول. يوازې د ۱۷مې پېړۍ سر کې وو، چې د نويو ابتکارونو له امله د معدنونو لپاره نوى وضعيت رامنځ ته شو او په چټکيا سره يې د هغو په اېستلو پيل وکړ.

د بخار ماشين: د بخار ماشين د بشرى هنر له اثرونو څخه يو دى، چې د صنعت به وده کې يې تر ټولو لويې اغېزې لرلې.

پېړۍ کېدې، چې بشر د بخار ځواک پېژانده، خو لمړي کس، چې له دې ځواک څخه يې ګټه پورته کول کشف کړل، فرانسوى دني پاپن ؤ، چې د ۱۷مې پېړۍ په دوهمې نيمايې کې يې ژوند کاوه. د دني پاپن کشف په هماغه پېړۍ کې پلى شو او په صنعت کې د لويو بدلونونو لامل وګرځېده.

*****

۲۹

د ۱۷مې پېړۍ ځانګړتیاوې

ګمرکی سازمان: د فرانسې ګمرکی سازمان هغه شان ؤ، چې د سوداګریزو سمو آمارو ځای پر ځای کېدل یې ستونزمن کول. د فرانسې خاوره نظر هغه ویش ته، چې پخوا یې لرلو، څلور برخې شوې وه او د هرې برخې د ادارې ډول یې له بلې برخې سره توپیر درلوده.

۱ – د پنځو ولایتونو ګېرچاپېره یې یو پوستي او ګمرکي خط ایستلی ؤ او د سوداګرو له هغو مالونو څخه یې، چې د دوی حدودو ته ننوتل او یا له هغو نه وتل، ګمرک اخیستلو، خو د کالیو حمل او نقل په دې پنځو ولایتونو کې دننه ګمرک نلرولو او یوازې د لارساتلو حقونه له دوی څخه اخیستل کېدل.

۲ – ځینې نور ولایتونه یې بهرني ولایتونه نومول. په دې ولایتونو کې غالبن د لارساتلو پخواني حقونه او په همدې توګه داخلي تعرفې، چې حمل او

نقل ته ستونزمنې وې، اخیستل کېدې او هر کالی، چې له دې ولایتونو څخه یاد شوو پنځګونو ولایتونو ته صادرېدو او یا له هغو ولایتونو څخه راوارېدېدو، د ګمرک حق یې پرې کولو.

۳ – یوه بله ډله هغه ولایتونه وو، چې له فرانسې نه بهر یې کولای شول په ازاده توګه سوداګري وکړي، خو په هغه موکه کې، چې خپل کالي یې د فرانسې له نورو ولایتونه څخه تېرول، باید ګمرکي حقونه یې پرې کړي وای.

۴ – پنځه ازاد بندرونه هم وو، چې له بهر سره یې په ازاده توګه سوداګري کوله او د هغو سوداګریز مال یوازې هغه وخت تر کنترول لاندې راتللو، چې د دوی له ازادې زمکې څخه بهر وتلو.

لمړی ځل د ۱۵م لویي په زمانه کې د دې ویش، چې د ازادې سوداګری خنډ ګرځېده، د لغو کولو په هڅه کې شول؛ د ۱۴م لویي وزیرانو هم په دې لار کې ډېرې هڅې وکړې، خو له هغه ځایه چې دا ویشونه د فیوډالي دور د غوښتنو له امله او د

سینیورانو د ګټو پر بنسټ منځ ته راغلي وو، یاد شوو هڅو اغېزمنه پایله ونه موندله.

د لارساتلو حقوق او نور سینیوري عوارض: په تېرو څپرکو کې مو وویل، چې د رومیانو په زمانه کې د لارساتلو حقوق د واټونو د جوړولو لپاره اخیستل کېدل. په فیوډالي دور کې د لارساتلو د حقوقو اخیستل پاتې شول، خو د مصرف موخه یې له منځه ولاړه، په دې مانا چې سینیورانو هر یوه په خپله سیمه کې د لارساتلو حقوق اخیستل، خو د دې پر ځای چې هغه له واټونو څخه پاملرنې په موخه وکاروي، د خپل تجمل لپاره یې لګول. د فرانسې پاچایان څو ځله په هڅه کې شول، چې د لارساتلو دا حقوق له منځه یوسي او ان څو فرمانونه یې په دې هکله صادر کړل، خو په سینیورانو بریالي نشول او دبېلګې په توګه د ۱۶مې پېړۍ په لمړۍ نیمایې کې د لوارد سیند په سر، چې د فرانسې لویه مرکزي لار ګڼل کېدله، لا د باج اخیستلو ۱۲۰،۱۰۰ مرکزونو شتون لاره او د بېلګې په توګه د مالګې یوې بېړۍ،

چې له «نانت» څخه «لور» ته تلله، باید د خپل ارزښت څلور څله یې د لارساتلو د حقوقو په نامه پرې کړې وای.

د فرانسې پاچایانو د دې لپاره چې د سینیورانو له عوارضو څخه یې مخنیوی کړی وي، اصولن په دې لټه کې شول، چې ځینې ښارونه له سینیورانو څخه وپېرودي، په دې اړوندونو کې سینیورانو هومره لوړې پیسې غوښتلې، چې غالبن د پاچا خزانې د هغو د پرې کولو وس نه لرلو، لکه څنګه چې د سینیورانو څخه یوه یوازې د یوه ښار لپاره ۶۰،۰۰۰ لیوره غوښتل.

د فرانسې پاچایانو د دې لپاره چې هغه هېواد ته اقتصادي یوالی ورکړي، د ۱۷مې پېړی له پیله د څو ګامونو د اوچتولو په لټه کې شول:

۱ – د سوداګریزو اړیکو اسانول په دې توګه، چې داخلي بندونه، چې د فیوډالي رژیم پاتې شوني وو او فرانسه یې ویشله، له منځه یووړي.

۲ – د ملي صنايعو ملاتړ په دې توګه، چې د فرانسې په سرحدونو کې بندونه جوړ کړي او له بهرنې سيالۍ څخه مخنيوی وکړي.

۳ – د هېواد د سرو او سپينو زرو ډېرول په دې توګه، چې د صادراتو کچه د وارداتو له کچې څخه پورته بوځي.

خو په لمړۍ برخه کې يې ډېرې برياوې ونه مونده‌لې او سره د دې چې کلبر د ۱۴م لويي وزير ډېر داخلي ګمرکونه او د لارساتلو حقوق يې له منځه يووړل، خو له ده څخه وروسته لويو خانانو د ده مقررات، چې د ځان په ضرر يې تشخيصول، له منځه يووړل.

د خلکو او د دوی له بدمرغيو څخه يوه وړه احصايه: د دې په پاملرنې سره چې د صنعت او سوداګرۍ پرمختګ لامل کېده، چې د هېوادونو سياسي سازمان ته تمرکز ورکړی شي، د اروپا دولتونه تمرکز ته نږدې کېدل او د خپل ملي اقتصاد پراختيا لپاره د تازه بازارونو نيولو او نويو سرحدونو ټاکلو ته اړ وو. له دې کبله پرله پسې او خونړې

جګړې د فرانسې، جرمني، اسپانيې او نورو ترمنځ پېښې شوې. د دې جګړو لګښتونه پر بېوزلې پرګنې تحميلېدل او د هغو تلفات هم بېوزلې پرګنې وې. غير قانوني تحميلونه او نور عوارض هم چې سينيورانو اخيستل، پر دغو ورزياتېدل. د سرفانو ازادېدل، چې د کارخونو په هيله آواره کېدل او په لاروکې يې په سوال غوښتلو او لاروهلو لاس پورې کولو، پر لاملونو ورډېرېده. دې ټولو لاملونو لاس سره ورکړ، يو بېوزلی ولس يې منځ ته راوړ، چې د ۱۷مې پېړۍ په دوهمه نيمايې کې يې ۸۰۵،۳۱ کسه سوالګر لرل.

د دې لپاره چې څرګند شي، چې د دولت ماليې د لويي په زمانه کې څومره ملاماتوونکي شوې وې، يادونه کوو، چې د دولت لګښتونه، چې په ۱۷۰۰م کال کې تر ۱۱۶ ميليونو ډېر وو، په ۱۷۱۱م کې له ۱۶۴ ميليونو لېرو ډېر شول، يانې له دوه څلو زيات شول.

پر نورو بدمرغیو برسېره په ۱۷۱۵م کال کې په ځناورو کې یو طاعون هم خپور شو، چې خورا درانه تلفات یې رامنځ ته کړل.

دا ټولې بلاګانې لامل شوې، چې د هېواد نفوس خورا لږ شو او هسې چې لیکلي یې دي، د فرانسې ولس له ۱۷۰۰م څخه تر ۱۷۰۷م پورې له ۴۰۰ زرو څخه تر ۵۰۰ زرو پورې تلفات ورکړل او د ده تلفات باید له یاد شوي تاریخ څخه تر ۱۷۱۵م پورې په بنسټیزه توګه تر دې څخه خورا ډېر وي.

*****

۳۰

د ۱۸مې پېړۍ له ځانګړتیاوو څخه

د لارساتلو حقوق او بېګار: ۱۴م لويي د خپل سلطنت په وروستي کال کې د واټونو د ساتلو او رغونو لپاره يو فرمان صادر کړ او د هغو ساتل يې لويو خانانو ته ورپه غاړه کړ، خو عمومي بېوزلۍ اجازه ورنکړه، چې دا نقشه پلې شي. د ۱۵م لويي په زمانه کې يې دا کار د بېګار له لارې سرته ورسولو. هغه کسانو چې له واټونو څخه تر ټولو ډېره ګټه پورته کوله، سوداګر وو، چې غوښتل يې خپل کالي حمل او نقل کړي او له دې کبله په بنسټيزه توګه بايد د واټونو لګښتونه د دوی لخوا پرې شي، خو د هغې زمانې د حاکمې ډلې زورويلو حکم کولو، چې دا بار هم د بېوزلو خلکو په مټ کېښودل شي.

بېګار يوازې په ماليې ورکوونکو کسانو، چې له ۱۶ څخه يې تر ۶۰ کلونو پورې عمر لرلو او په نا

ازادو ښارونو او یا په کلیو کې اوسېدل، تحمیلېده. د کلیسا غړي، اسیلان، د هغو چوپړ، د ازادو ښارونو بورژواګان، هغه کسان، چې په کوم نوم سره یې د ښار له حاکم سره تړاو لرلو، له بېګار څخه بخښل شوي وو. د بېګارۍ موده په کال کې ۳۰ ورځې وه. بېګار ورکوونکو باید د کار افزارونه، بار وړونکي څناور او خپلې ګاډې او په حقیقت کې خپل ټول شته له ځانه سره راوړي. له دې څخه اټکل وکړی، چې څومره فشار په دوی راتللو او څنګه بې کوره او اوره کېدل. د زور زیاتي کار هغه ځای ته ورسېدو، چې بورژواګانو د ښار سړکونو جوړولو لپاره هم له کلیوالو څخه ګټه پورته کوله.

له هغه ځایه چې مامورینو حق لرلو، چې که کار د موکې په سر پای ته ونه رسېږي، هغه د هغو پیسو په وسیله، چې له څنډ راتلونکو څخه یې اخیستلې، سر ته ورسوي. ورو ورو یاد شوي بېګار د مالیې بڼه ځان ته ونیوله، چې پر مالیه ورکوونکو تحمیلېدله.

دا بېګار په ۱۷۷۶م کال کې له منځه لاړو او د هغه پر ځای د مالیې يوه تعرفه کېښودل شوه، چې د زمکې ټولو خاوندانو پورې يې تړاو موندلو، خو دا تعرفه د خانانو د مخالفت له کبله هېڅکله پلې نشوه. په هغه وخت کې که څه هم د عمومي ګټو د فشار او يا نورو لاملونو له امله ځيني قانونونه د ډېرکي په ګټه وضع کېدل، له هغه ځایه چې هغه کسانو، چې هغه قانونونه د دوی په ضرر وو، د هېواد چارې يې په لاس کې لرلې، هېڅکله نه پلي کېدل او سم زموږ هېواد په شان ؤ، چې د قانونونو او د هغو د پلي کېدو تر منځ خورا ډېر توپير شتون لري.

له دې کبله سره د دې چې کلبر د ۱۴م لويي وزير د لارساتلو حقوق، چې د سوداګرۍ مخنیوی يې کاوه، له منځه يووړل او د هغو پر ضد نور قانونونه هم وضع شول، په هماغه توګه په خپل حال پاتې شول.

د صنعت او سوداګرۍ د ازادۍ په لور: کلبر د ۱۴م لويي صدراعظم د دې لپاره چې د فرانسې داخلي صنايع د بهرنيو صنايعو له سيالۍ څخه

وژغوري، ځینې مقررات وضع کړل. دا صنعتي او سوداګریز مقررات ورځ په ورځ ګرانېدل او د هغو شمېر هومره ډېر ؤ، چې هر کوچني تولید کوونکي د خپلو تکلیفونو اوحقوقو د پوهېدلو لپاره باید یو دور قانون زده کړی وای.

دولت په دې توګه غوښتل چې د لمړنیو توکو ډول او سرچینه او په همدې توګه د توکرو د جوړولو طرز او کچه کنترول کړي او تر یوه هانده پورې د درغلیو مخنیوی وکړي. خو دا مقررات د ۱۸مې پېړۍ له صنعت سره، چې پراختیا یې موندلې وه او ځواکمن شوی ؤ او نور یې بیې نه غوښتلې، نه جوړېدل. په دې دور کې هرې کارګاه غوښتل، چې د بلې کارګاه ابره هم تولیده کړي، خو هغې بلې ته یې نه غوښتل اجازه ورکړي، چې د دې د انحصاري ابرې په تولید بوخت شي. په دې دور کې د خلکو په پام کې عجیبه ښکارېده، چې داسې بندونه د سوداګرۍ او صنعت په لاس او پښو وتړي.

له دې کبله ځینو د دې محدودیتونو پر ضد ګامونه اوچت کړل او په صنعت کې د «ملاتړ

غوښتنې» سيستم يې تر نيوكې لاندې ونيوه، دغه فورمول يې جوړ كړ: «پرېږدې چې وشي، پرېږدې پرېږدی».

د دې لپاره چې موضوع سمه روښانه شي، د صنعت او سوداګرۍ ځيني محدوديتونه په ۱۸مې پېړۍ کې يادوو:

د سوداګريزو بازارونو شمېر محدود ؤ او د هغو زياتول د مقرراتو پر ضد وو او يوازې ځيني کالي بايد هلته پلورل شوي وای. هر فرانسوي بندر ځانګړتياوې او باندېوالتياوې لرلې، په دې مانا چې ځانګړي كالي ورلـه واردېدل او ځانګړي كالي ورڅخه صادرېدل، د بېلګې په توګه د ځينو هېوادونو شراب بايد هرومرو **بردو** ته وارد شوي وای. هغه شرابونه چې مستعمراتو ته تلل، بايد هرورمرو په «بردو» يا «نانت» کې په بېړيو کې اېښودل شوي وای. د فرانسې سوداګريزې اړيکې له ختيز سره بايد د مارسي بندر له لارې پلې شوې وای... او داسې نور. څو کمپنيو هم دځينو هېوادونو لکه هندوستان سوداګري ځانونو ته ځانګړې کړې وه او دا خبره د

بورژواګانو د کلک اعتراض وړ وه او په پای کې یې د هند کمپنۍ باندېوالتیاوې په ۱۷۶۹م کال کې له منځه یووړې.

ګورې، چې د هغه انقلاب له امله چې په صنعت او تجارت کې منځ ته راغلی ؤ، نور هغه پخوانیو مقرراتو سمون نه لرلو. اوس غوښتنه وه، چې صنعت او تجارت ډګر ومونديږ، سیالي د نړۍ ټولو سیمو ته یوسي او ځانونه ګواکې د «مریه توب» له بنده خلاص کړي. اوس وضعیت ایجابول، چې صنعت او سوداګري «ازاده» واوسي.

ټولنیزې طبقې: د فرانسې ولس په ۱۷مې او ۱۸مې پېړۍ کې هم نردې د فیوډالي دور هماغه ټولنیز سازمان ساتلی ؤ.

د صنعت او سوداګرۍ د رونق له امله د بورژوا طبقه منځ ته راغله او د اقتصاد له پلوه یې خورا اهمیت لرلو. خو دې اقتصادي اهمیت ده ته لا ټولنیز پوړ ورکړی نه ؤ، یانې دا چې دی د یوې ځانګړې طبقې په توګه وپېژني. د فرانسې ولس په ۱۸مې پېړۍ کې په درو طبقو ویشل کېدلو:

۱- روحانیان: دغه کسان، چې کار یې یوازې دعا لوستل وو، د دې لپاره چې هم د مادي نفوذ او هم د معنوي نفوذ خاوندان وو، تر ټولو ځواکمنه طبقه ګڼل کېدله.

د روحانیانو طبقې پرېمانه زمکې او موقوفات لرل، چې د فرانسې ټولو زمکو یو په پنځمه برخه یې جوړوله او د دوی عواید له سل میلیونو لیورو تېرېدل. برسېره پر دې د خلکو له ځمکو یې عشریه هم اخیستله، چې د هغو کچه هم له سلو میلیونو لیورو تېرې کوله، هسې چې د دې طبقې کلني عواید له ۳۰۰ میلیونو لیورو په کال کې (په ۱۷مې پېړۍ کې) تېرېدل.

پخپله د روحانیانو په منځ کې هم طبقه بندې پلې شوې وې او دا عواید په حقیقت کې ټول د لویوو روحانیانو په مرۍ کې ورتویېدل او واړه روحانیان هومره بېوزلي وو، چې د فرانسې په انقلاب کې ځیني له انقلاب سره هملاسي شول.

د روحانیانو طبقې تل دو کسه د خپلو استاذو په توګه ټاکل او هغو دوو کسانو د پاچا سره د وزیرانو

حکم لرلو او په دولتي چارو کې یې مداخله کوله. نو وینو، چې روحانیانو له لویانو او اسیلانو سره هېڅ توپیر نلرولو، پرته له دې چې روحاني نفوذ یې لرلو.

غالبن مالیو او عوارضو دې دوو طبقو پورې اړه نه لرله.

۲- اسیلان (نجبا): دوی هماغه پخواني سینیوران او شاهزویان وو، چې لویې زمکې یې په لاس کې لرلې او له هغو څخه یې ګذاره کوله او د مالیو له پرې کولو بخښلي ګڼل کېدل.

د بورژوا طبقې رامنځ ته کېدل او د صنعت او سوداګرۍ پراختیا اړتیا رامنځ ته کوله، چې د دې طبقې څواک لربنت وومي. خو دغو مقاومت کولو او خپلې ګټې یې د چاپېریال پر غوبستنو تحمیلولې، د بېلګې په توګه لا یې د لارساتلو حقوق او ځانګړي عوارض اخیستل او پر رعیتونو یې بېګار تحمیلولو.

دغو هېڅ کار نلرلو او له هغه ځایه چې صنعت او سوداګري د فیوډالي دور د نظریاتو پر بنسټ سپک ګڼل کېدل، نو کولای یې نشول، چې په صنعت او سوداګرۍ بوخت شي او که بوخت شوي وای، د

دوی اسیلتیا له منځه تلله. خو په بدل کې دولتي مهمې چارې لکه د پوځ قومانده، وزارت، سفارت، حکومت او داسې نور د دوی برخه لیک وو. ځواکمن اسیلان ان د پاچا تر امر لاندې نه راتلل او لکه چې ومو لېدل، دولتي مقررات یې په هېڅ نېول او د دوی د پاچا سره د اختلاف کار هغه ځای ته ورسېده، چې ۱۴م لویي اړ شو، چې له دوی سره جدن په جګړه لاس پورې کړي او د دوی ۳۵۰ کسه ووژني.

۳ – دریمه طبقه: دریمه طبقه د خلکو پرګنو ته ویل کېدل، یانې هر څوک چې د اسیلانو او روحانیانو په ډله کې نه وو او هر چا چې کارکاوه.

په هماغه ډول مو چې ویلي دي، د صنعت او سوداګرۍ تر رونق موندلو وروسته د کارخونو لرونکو او سوداګرو څخه یوه ځواکمنه طبقه منځ ته راغلې وه، چې په ټولنه کې یې لویه اغېزه لرله او په حقیقت کې د اسیلې طبقې مخې ته پراته وو، خو ټولنه لا چمتو نه وه، هغوی په رسمیت وپېژني او په خپل سازمان کې هغو ته ځانګړی ځای قایل شي، بلکه

هغوی یې د دریمې طبقې خلکو په ډله کې او پرته له حقوقو ګڼل.

ادیبان، شاعران، طبیبان، روښانفکران او د ادارو غړي عمومن د دې طبقې برخه وو، کارګران او بزګر د دریمې طبقې په ښکته برخې کې پراته وو.

ټولې مالیې او عوارض له دریمې طبقې څخه اخیستل کېدل او بزګرو چې د ټولنې ډېرکې برخه یې جوړوله، پر درنو مالیو برسېره اړ وو بېګار هم وزغمي.

په نړدې توګه ویلای شو، چې د بزګر د معمولي عاید ۷۵ په سلو کې برخه په بېلابېلو نومونو باندې د زمکې خاوند، کلیسا او دولت ته پرې کېدله. خو د یاد شویو طبقو نږدې شمېر په لاندې توګه ؤ:

۱۳۰،۰۰۰	د روحانیانو شمېر
۱۴۰،۰۰۰	د اسیلانو شمېر
۲۵،۰۰۰،۰۰۰	د دریمې طبقې شمېر

*****

۳۱

پاچا او لويان

هغه ملتونه چې د پرله پسې مودې لپاره تر فشار لاندې پيښېږي، بت پرسته روزل کېږي او په بېلابېلو نومونو لرګين خدايان جوړوي او هغو ته مخ راوړي او زارۍ کوي چې : «مور وساتی، زمور ژغورونکي واوسی ... طبيعت نارې وهي، چې بدمرغه بشره ځان پخپله وژغوره، خو د دې بشر پر سر يې دومره د ستم سوکان ټکولي، چې د هغه غور غالبن اورېدونکی نه دی.

د فرانسې په هېواد کې په ځانګړې توګه په ۱۷مې او ۱۸مې پېړۍ کې د صنعت او سوداګرۍ رونق لامل شو، چې د لويانو او اسيلانو د ژوندانه پر تجمل نور ورډېر شي او په هغه کې د مرکزيت منځ ته راتلل لامل شي، چې د پاچايانو استبداد د سينيورانو پر ستم وراضافه شي.

دا د لویښت مانې، چې د ولس پر تېر جوړه شوې وه، هره ورځ لا لوړه او لا مجلله ګرځېدله او د ولس ساه یې لا شدیده اېستله.

د ۱۴م لویي د سلطنت دور د دې لویښت منځنی دور او د فرانسې د ولس د بدمرغۍ او شدید ساه اېستلو دور ؤ. غټ لویان او خانان په مرکز کې راټول شوي وو او د مېلمستیاوو چمتو کولو، ښکار او درباري معشوقو او غوره مالانو له راغونډولو پرته یې کوم مهم کار نه لرلو او د هېواد ټوله شتمني یې په دې بوختیاوو لګوله، هسې چې دا عیشونه او معشوقو سره لوبې د جلا کتابونو موضوع ګانې ګرځېدلي دي.

مور د بېلګې په توګه وایو، چې مېرمن دوپمپادور د ۱۵م لویي معشوقې نږدې ۷ یا ۸ میلیونه لیوره د خپلو ماڼیو لپاره، ۴ میلیونه لیوره د تیاتر او خپلو جشنونو لپاره، یو میلیون لیوره یې یوازې د خپل یوه سفر لپاره ولګول.

د دې ښځې یوه مانې، چې پاچا دې ته جوړه کړې وه، د شګو په سر جوړه شوې وه او ۱۲۰ فوټه

یې د بنسټ اېښودلو لپاره کنلي وو. د دې ماڼۍ جوړول ۵،۲ میلیونه لیوره تمام شول او خلکو ان تر ۶ میلیونو پورې هم ویلي.

هرې لویې کورنۍ به چې تاوان کولو او یا وادہ یې کولو، له پاچا څخه یې بې کچې روپۍ اخیستلې، ولې چې ویل یې، چې لویې کورنۍ د سلطنت د پت او رونق لامل دي. پاچا دا پیسې د بېلګې په توګه پلاني وزیر ته حواله کولې. د حوالې خاوند وزیر ته ورتللو. وزیر به ویل، چې خزانه تشه ده او حق به هم له هغه سره ؤ. د حوالې خاوند ټینګار او تهدید کاوه، تر څو وزیر په پای کې اړ کېدلو له هره ځایه چې کېږیی، پیسې وموندي یا د پور ورکوونکو کشتونه (قسطونه) شا ته واچوي.

د دې بې ځایه لګښتونو او هغو پیسو له امله، چې ۱۴م لویي په جګړو کې ولګولې، کله چې دی مړ شو، دفرانسې دولت ۲ میلیارده پوروړی ؤ او د ده ځای ناستي د شلو کلونو په ترخ کې، سره د دې چې

کوم جنګ یې ونکړ، ۷۵۰ میلیونه نور هم په دې پور ورډېر کړل.

د لویانو او پاچایانو وینو ښبنل هغې پولې ته ورسېدل، چې د خلکو په منځ کې خپاره شول، چې ۱۵م لویي د دې لپاره چې وینه یې ځوانه پاتې شي، د بشر په وینو ځان پرېمينځي او په ځانګړې توګه د ښکلو نجونو وینو ته ترجېح ورکوي. یوه ورځ، چې پولیس وزګاران راټولول، خلک د دې اند له امله غونډ شول او خوځښت یې په لار واچولو. له هغه نه وروسته ۱۵م لویي جرأت ونکړ پاریس ته راشي او په **ورسای** کې تم شي.

۱۵م لویي د ورسای د خوا او شا په ځنګلونو کې وخت تېراوه او ان خپلې مینې یې د ځنګل په سیمه کې پټولې.

د قحطۍ په یوه کال کې، چې ۱۵م لویي په دودیزه توګه په ځنګله کې په ښکار بوخت ؤ، یوه بزګر سره، چې تابوت یې په مټه نبولی ؤ، مخ شو او له هغه یې وپوښتل: «دا تابوت چېرې وړی؟» ځواب

يې ورکړ، پلاني ځای ته – سړي او که ښځې لـه؟ سړي له – له کومې ناروغۍ څخه مړ دی؟ له لوږې.

د ۱۵م لـويي تـر مړينـې وروسـته فرانسـه پـه حقيقت کې د مطلقه سلطنت تابوت جوړ شوی ؤ.

*****

۳۲

باستیل

د فرانسې يو ليکوال وايي، «کله چې پاچايان د بشري رزالت څخه پرته په بل څه تکيه کوي، دوی ته ګرانه ده، چې ځانونه وساتي»، ولې چې پاچايان د ولس په ارادې او خوښې تکيه نه دي، د ولس د اېل (رام) کولو لپاره پرته له زوره بله هوبله نلري او په زور باندې تکيه به يوازې د سپکو کسانو او هغه کسانو له لارې، چې سپېڅلي احساسونه يې وژل شوي وي، شونې وي. **که د مستبده پاچايانو دربار له ګوډاګيو، غوړه مالانو، زندان ساتونکو، ميرغضبانو او نور چوپړانو له خوا، چې د ښکاري سپي په شان خوله په هر ښکار ککړوي، احاطه شوی نه وي، هېڅکله به د دوی سلطنت استوار پاتې نه شي.**

د فرانسې دربار مخکې له انقلاب څخه هم د دا ډول عناصرو ټولنه وه او د فرانسې زندانونه د دوی د استبداد او رزالت ښکارندوی ګڼل کېدل. يوه ورځ د باستيل، چې د دغو زندانونو تر ټولو مشهور زندان ؤ، د ورانېدو خبر ۱۶م لويي ته ورسېدو، څو شېبې په سوچ کې ډوب شو او دا پېښه يې ستونزمنه او خورا بدخونده وګڼله، ولې چې پوهېدو، چې د ده لويښت او د ده د سلطنت ځواک په دې زندان پورې تړلی دی او له همدې کبله د دې پېښې د پېښېدو تر موکې پورې هېڅکله حاضر نشو، د زندان عمليات شنډ کړي، تر څو چې داسې نه چې اهميت يې لړ شي او د خلکو ډار والوزي.

برسېره پر دې چې سينيورانو د خپلو ماڼيو په لاندنيو پوړونو کې د بېوزلو خلکو لپاره تور تياره بندونه لرل، د ۱۸مې پېړۍ په فرانسې کې نږدې ۲۰ زندانونو شتون لاره، چې شونې وو، چې کسان پرته له محاکمې نه هلته زنداني کړي. دا زندانونه يې د ۱۴م لويي په وروستيو وختونو کې تر ټولو متعصبه کشيشانو ته ورپرېښودل او هغو د ربړولو ډول ډول

وسایل په دې زندانونو کې راغونډ کړي وو او هر کس يې، چې د ازادۍ تر ټولو لږ فکر څرګند کړی وای، په مذهبي تورونو د زندانونو په تورو تيارو بندونو کې شکنجه کول. دې متعصبه کشيشانو بنديان په هغه کچه ربړول، چې د هغو شرح افسانو ته ورته کېږي. تور تياره بندونه هسې له حشراتو او ځورونکو ځناورو څخه ډک وو، چې کله کوم بندي له هغو څخه راوتلو، غوږ او يا پوزه به يې موږکو خوړلې وه. دې «ديندار» کشيشانو به ښځې دغو زندانونو ته کارلې او کله به يې هغوی امېندوارې کړې! دې «سمکارو» کشيشانو به مړي په غلطو نومونو په خپلو هډېرو کې ښخول؟، تر څو هم خپل جنايات پټ کړي او هم د خپلو سړيو شمېر ګڼ کړي.

د زندان څارل د څارندوی د نايب دنده وه، چې کله کله به د ډوډۍ خوړلو لپاره زندان ته راتللو. دې شخص د زندان له وضعې څخه هېڅ خبر نلرلو او د ده دا عمل يوازې د ظاهر ساتلو لپاره ؤ. د يوې پېړۍ په موده وه، چې د زندانونو مديريت يې د لويانو يوې کورنۍ ته سپارلی ؤ او د دې لپاره چې د

دې کورنۍ اسیلتیا ته ضرر پېښ نه شي، اړتیا وه، چې زندانونه پاتې شي. له دې کبله هره ورځ په یوې نوې ډلې ورلوېدل، تر څو زندانونه ډک وساتي.

د هغې زمانې له دودونو څخه یو د سپینو پاڼو صدور ؤ، په دې مانا چې سپینې پاڼې د وزیر او یا پاچا په ټاپې سره اشخاصو ته ورکول کېدل او دوی کولای شول د دې پاڼو پر بنسټ هر څوک چې وغواړي، زندان ته واچوي. دا سپین ټاپیزې عمومن حاکمانو او لوړپوړه کشیشانو، هغو پلرونو ته، چې غوښتل یې خپل زامن بندیان کړي او ښایسته ښځو ته، چې غوښتل یې چې د مېړونو ستونزه له خپله سره لېرې کړي، ورکول کېدې او کله پلورل کېدې او دا عمل د پیسو لاس ته راوړلو یوه لار ګرځېدلې وه، هسې چې د ۱۵م لویي یو وزیر په یوازې توګه ۵۰،۰۰۰ سپین ټاپې صادرې کړې. یو مورخ لیکي: «هېڅ کله د بشر تر ټولو ګران ګنج، یانې ازادۍ، کې دومره اسراف نه ؤ شوی.

د لاتـود کېسـه: یـوې موضـوع، چې پـه ۱۸مې پېړۍ کې د فرانسې ولـس افکـار ځـان تـه راواړول، د «ژان هـانري لاتـود» (۱۷۰۵ – ۱۷۲۵) پېښـه وه. دا شـخص لـه هغـه ځایـه چې د مېـرمن دوپمپـادور، د ۱۵م لویي معشوقې، له بې مینۍ سره مخ شـو، د ۳۵ کلو موده یې په بېلابېلـو زنـدانونو کې تېـره کـړه. دا شخص یو تود او وحشتناکه سړی ؤ، چې هـېڅ څـه کولای نشول دی اېل کړي. غبر یې دېوالونه لـړزول، زړه او جرأت یې نه ماتېدونکي وو، ځان یـې تـا ویـل، چې له اوسپنې جـوړ او نـه ورانېـدونکی دی، چې پـه دې ټولو زندانونو کې یې مقاومت وکـړ او وروسـت نـه شـو. پـه یـوه زنـدان کـې سـپړو د دې شـخص ځـان خوړلی ؤ – د کلمې په واقعي مانا سره یې خوړلی ؤ – دې شخص غالبن له لوړې زوېرګي ابسـتل، خـو غـبر یې له هغو هېرخونو څخه د چا غوږ ته نه رسېده.

هغـه څـه، چې د مېـرمن دوپمپـادور او هغـې استبدادي دستګاه په ګرمتوب (جـرم) ورزیـاتوي، دا دي، چې دا عجیب شخص دوه ځله لـه زنـدان څخـه

وتښتېدو او هر ځل يې ځان ښرګند کړ. لمړی ځل يې له هغه ځايه، چې پکې پټ شوی ؤ، مېرمن دوپمپادور ته يو کاغذ وليکه او دې امر وکړ، چې هغه دوهم ځل ونيسي او زندان ته يې وغورځوي. دوهم ځل ورسای ته لاړو او ويې غوښتل له پاچا سره خبرې وکړي، دهلېز ته هم ورسېدو، خو مېرمن دوپمپادور بيا هم د ده د نېولو امر صادر کړ او په دې عمل سره يې ثابته کړه، چې د اسيلو له طبقې څخه ده!

اتفاقن لاتود په دوهم ځل، چې زندان ته ولوېده، يو چا ته يې يو يادډښت ولېکه او د زندان د کونجۍ لرونکي په لاس يې بهر ته ولېږه. کونجۍ لرونکی مست ؤ، هغه يې ورک کړ. کاغذ د يوې ښځې په لاس کې ولوېدو. هغه يې ولوستلو، ولړزېده، خو ونه ژړېدله او د ژړا پر ځای يې لاس په کړنو پورې کړ. دا ښځه «مېرمن لوګرو» وه. بېوزلې ښځه، چې له خياطۍ څخه يې ګذاره کوله.

مېرمن لوګرو پرېکړه وکړه، چې په هره بيه چې کېږي، دا سړی وژغوري. د درې کلو په موده پرله

پسې په دې پرېکړې پسې وګرځېده، هر چا ته چې لازمه وه، لاړله، پلار یې مړ شو، وړوکی کار یې له لاسه ووتلو، خپلوانو یې ملامته کړه او په زبونه توګه د شک وړ وګرځېده، څو ځله نږدې وو، چې زندان ته ولوېږي، خو دا له پښو ونه لوېده او بیا یې هم د بندي د خلاصون لپاره هڅه وکړه او خپل کړه یې، چې له دریمې طبقې څخه وه، په تاریخ کې د مېرمن دوپمپادور د کړو مخې ته، چې د لمړۍ طبقې د ګلو سر وه، کېښودل.

په پای کې د دې هڅو له امله له درباریانو څخه یوه کس درې ځله په دې برخه کې له ۱۶م لویي سره خبرې وکړې، خو هغه درې ځلې د لاتود د خلاصون څخه ډډه وکړه، ولې چې غوښتل یې، چې د باستیل پت خوندي شي! په پای کې په ۱۷۸۴م کال کې لویي ناهوبله شو، چې د لاتود د خلاصون امر امضا کړي او څو هفتې وروسته یې یو فرمان صادر کړ، چې نور هېڅ څوک بندي نکړي، مګر د دلیل په یادولو او د مودې په ښکاره ټاکلو سره او په

ځانګړې توګه دې وروستني فرمان لا ښه وښودل، چې د فرانسې د خلکو ازادي تر کومې درجې پورې د دې او هغه د هوا او هوس لاسلوبې وه.

د لاتود د حال شرحه د باستيل د زندانيانو د ژوندانه يوازې يوه بېلګه ده. د باستيل نوم نه يوازې په فرانسې کې، بلکه په اروپا کې مشهور ؤ او د استبداد ښکارندويه بلل کېده. له دې کبله کله چې د انقلاب بيراغ پورته شو، سره د دې چې د باستيل د زندانيانو شمېر هلته دومره ډېر نه ؤ، لمړى يې د باستيل په لور مخ راوړ او د استبداد د لويښت دا پناهځاى يې له پښو وغورځولو.

*****

۳۳

د فرانسې ولس د پرګنو ژوند مخکې له انقلابه

ځيني تنکي زړي اشخاص د فرانسې په انقلاب نېوکه کوي، چې د ډېرو وينو توييدو لامل شو. يو تاريخ ليکونکی داسې اشخاصو ته په خطاب کې وايي: «**اې حساسو سړيو، چې د انقلاب ناخوالو له ژړا کوی، څو څاڅي اوښکې هم هغو ناخوالو له توېې کړی، چې انقلاب يې منځ ته راوړی.**»

هغه کسان، چې تل غواړي ولس محکوم کړي، دا ناخوالې نالېدلې نيسي او حال دا چې د هغو په منلو سره دي، چې کولای شو د انقلاب لاملونه کشف کړو.

دريمه طبقه: د فرانسې بزګر د فيوډالي حاکم رژيم له امله له ځمکې څخه بې برخې وو او له انقلاب څخه مخکې دورکې يوازې د کرهنيزو ځمکو څخه يو په دريمه د دوی په لاس کې وې. د دې ملکيت پرتلې هم په بېلابېلو سيمو کې توپير موندلو

او په بعضې سیمو کې له یو پر لسمې هم لا لږه کېدله.

نظر دې ته چې د کلیو نفوس ډېر ؤ، یو شمېر کورنیو اصولن کوم مالکیت نلرلو او ان د دوی جونګړه د دوی نه وه. هغه بزګر هم چې د زمکې خاوند وو، خورا لږه برخه یې لرله، هسې چې د دوی د کورنیو د لګښت لپاره یې کفایت نکولو.

له بله پلوه له هغه ځایه چې کرهڼه لا په صنعتي اصولو سره سر ته نه رسېده، یوازې ابرې نه ډکو سیمو کې وو، چې د خلکو عمده برخه په عادي وختونو کې بریالې کېدله، چې په یوه ډول، ښه یا بد، خپل خواړه چمتو کړي. دا نیکمرغي په نورو سیمو کې د خلکو نه په برخه کېدله، په ځانګړې توګه چې بحرانونه او د ابرې ټکه وهلو کلونه ډېر وو.

بزګرو یوازې له وچکالۍ څخه هېره نه لرله، بلکه هر کله به چې جګړه پېښېدله، مالیې پورته تللې او د سرحدونو خلکو مالونه به د لوټېدو وړ ګرځېدل او دوی یې پخپله بېګار ته بوول.

په همدې ترخ کې د فرانسې صنعت په پرمختګ کې ؤ او سوداګرو د بزګرو له بېوزلۍ نه ګټه پورته کوله، د هغو د کار ځواک يې ارزانه پېرودلو او په همدې موخه يې د تارسکڼلو او ټوکراوبدلو ډېرې کارخونې کليو ته منتقلې کړلې. دغو لمړني توکي بزګرو ته چمتو کول او غالبن د کار افزار يې هم هغه ته ورکول. بزګر په خپلو جونګړو کې په اوبدلو بوختېدل، په دې حال کې چې ښځه او ماشومان يې په سکڼلو بوخت وو. کله به چې په کرونده کې د کار وخت رارسېدلو، کارګاه به يې خوشې کړه، کروندو ته ستنېدل.

له بله پلوه د صنايعو پرمختګ د بيو د جګېدو او ټيټېدو لامل ګرځېده او له هغه ځايه چې فرانسه صادرونکی هېواد شوی ؤ، همدا چې جګړه او قحطي، که څه هم په لبرې سيمو کې پېښېدله او يا ګمرکي حقوق ډېرېدل او يا د جنسونو پېرودل يې په نورو هېوادونو کې منعه کول، د فرانسې کارخونې په وزګارتيا محکومېدلې.

اتفاقن له انقلاب څخه وړاندې کلونو کې دا ټولې ټکې سره يوځل پېښې شوې. په ۱۷۸۸م کال کې ابره بښه نه وه، ترکيه د روسيې او اتريش پر ضد په جګړې اخته شوې وه، سويدن د ترکيې په ملاتړ ودرېدو، پروس غوښتل د انګلستان او هالند څخه تقليد وکړي، پولنډ غوښتل د تزاري روسيې استبداد سپاره له خپله سره اوچته کړي؛ له دې کبله د بالتيک او د ختيز سمندرونه چندانې امن نه وو او د مرکزي او ختيزې اروپا بازارونه وتړل شول. برسېره پر دې اسپانيې د فرانسې په ټوکرو بنديز ولګاوه.

هغه سياست، چې د فرانسې مستبد دولت په مخه کړ، د وضعيت د تشديد لامل وګرځېدو، د بېلګې په توګه دولت په ۱۷۸۶م کې يو فرمان صادر کړ، د حبوباتو سوداګري يې له هر راز مقرراتو څخه ځانګړې کړه.

په دې توګه بزګرو، چې تر هغه وخته يې حبوبات بايد بازار ته وړي وای، اوس يې کولای شول هغه په بازار کې وپلوري.

حمل او نقل د زمکې، سمندرونو او سیندونو له لارې بشپړه ازاد شول او ان د حبوباتو صدور پرته له هېڅ بندیزه مجاز ؤ. له دې کبله د فرانسې حبوبات بهر ته حمل او یا احتکار شول. تر هغه هانده، چې د ۱۷۸۹م په جنورۍ کې د هر لیور (نیم کیلو) غنمو بیه په پاریس کې ۹ شاهیو ته ورسېده او په ځینو سیمو کې لا ګران هم شو او حال دا چې ډېرو کارګرانو په ورځ کې له ۲۰، ۱۵، ۱۲ یا ۸ شاهیو څخه ډېر اجرت نه اخیستلو.

یوې بلې غلطۍ کړنې هم له دولت څخه سر ووهلو. د هغې بښکارندوینه چې په ۱۷۸۶م کې له انګلستان سره سوداګریز تړون وتړلی شو او د هغه پر بنسټ د فرانسې په جوړ شویو وارداتي جنسونو ګمرکي حقوق راټیټ کړل. دا فکر اصولن بښه ؤ، تر څو د فرانسې د صنایعو د سیالۍ لامل شي، خو دا فکر یې باید په تدریج سره پلې کړی وای، تر څو د فرانسې صنایعو ته ضرر و نه رسېږي، په ځانګړې توګه چې د انګلستان صنایعو د فرانسې صنایعو په پرتله وځنډول شي او په دې ډول د ببلګې په توګه

یوازې د فرانسې په دوو ښارونو کې ۳۶۰۰۰ کسه وزګار شول او دا بحران د بیو له لوړېدو سره غبرګ ؤ.

سوالګر او لاروهونکي: د استبداد رژیم په پای کې د بزګرو بې برخې توب کار هغه ځای ته ورساوه، چې د هغو یوه ډله زمکې ته په کمین کې کېناستل، په دې مانا چې ځنګلونو او ډنډونو ته یې کډه وکړه، د باندې والی او ځمکو خاوندانو اشخاصو پر ضد یې څه ګامونه اوچت کړل. دغو غوښتل د پاچا، روحانیانو او لویانو زمکې وپلورل شي او یا په بزګرو باندې وویشل شي.

له بله پلوه ښکاره ده، چې بېوزلي او بدمرغي سوالګري زېږوي؛ پلانی سړی له کاره لوېدلی، پلانی زوړ سړی، پلانی یتیم او پلانۍ کونډه په هېواد کې د بېوزلۍ او نه شتونوالي له امله پرته له سوالګرۍ بله کومه مرجعه لري؟ له دې کبله د انقلاب څخه وړاندې فرانسې کې د نفوس لږ تر لږه یو پر لسمې تر پایه پورې سوالګري کوله او له یوې کلا نه بلې کلا ته تلل.

د فرانسې په شمال کې په ۱۷۹۰م کال کې د سوالګرو شمېر د اوسېدونکو یو پر پنځم ته ورسېدو او ورځ په ورځ کارګران هم په دې شمېر ورډېرېدل، ولې چې د کارګر مزد د کورنۍ لګښت لپاره کفایت نه کاوه.

نور سوالګري د شرم لامل نه وه، د کورنۍ پلار، چې څو ماشومان یې لرل، هېڅ شرم یې نکاوه، چې هغوی «ډوډۍ پسې» ولېږي. دا هم د نورو کارونو په دود یو کار ؤ – که هغه ډوډۍ، چې دوی ته ورکول کېده، ډېره کلکه وه، خپلو ډنګرو ته یې ورکوله.

هغه اغتشاش، چې د سوالګرو د شتون له امله منځ ته راتللو، د کارګرو د کډو کولو له امله تشدیدېده. د فرانسې نفوس خورا ناثباته ؤ او هر کله یې کوم بل ځای ته مخ راوړلو، چې تر څه هانده پورې ګذاره وکړي.

د بېلګې په توګه له ۱۰۴۰۰ کسانو څخه، چې په ۱۷۸۸م کې د تروا په ښار کې وزګار وو، ۶۰۰۰ کسه

يې له هغه ځايه ووتل او له يوه بناره نه بل ته د کار او ډوډۍ په لټه لالوانده شول.

ځرګنده ده، چې له دې سوالګرو څخه يو شمېر د بې وزلۍ له شدته په لاروهلو، غلا او لوټ اخته کېدل، هسې چې د پوځ يو قوماندان د انقلاب د کال په جنورۍ کې ليکلي، له هرې خوا څخه له ما نه ډلې غواړي، چې خپل درمندونه د هغو په وزلې وساتي.

د داخلي ګمرکي ليکو تر څنګه قاچاق بشپړه دود شول او بې امنيتي يې لا ډېره کړه. ښځې په قاچاقو کې له سړيو څخه کمې نه وې، هسې چې په ۱۷۸۰م کال کې ۳۶۲۰ ښځې د قاچاقو په ګناه ونيول شوې. دا سوالګر او لاروهونکي په تدريج سره په جاني او خطرناکو کسانو بدلېدل او قضايي ځواک له دې موضوع سره مرسته کوله، ولې چې هغوی يې د وړو جرمنو لپاره بنديخانو کې اچول او د واقعي جانيانو په څنګ کې يې ځای ورکولو، تر څو د جنايت زده کړه وکړي. له بله پلوه له هغه ځايه چې د قضايي ځواک له مجازاتو څخه يوه جزا تبعيد وه،

دي موضـوع غيـر ثابتـه نفـوس او د وزګـارو شـمېر ډېراوه.

*****

۳۴

له انقلاب څخه وړاندې خوځښتونه

قحطۍ او وچکالۍ، چې په ۱۸مې پېړۍ کې ډېرې پېښې شوې، د فرانسې ولس يې خوځښت ته اړ کړ. ولس په وچکالۍ کې هم مـلای نشـول، چې يـوازې طبيعت د بېوزلۍ او اسکېرنې مسـئول دی، ولې چې شـونې وه، چې د پرېمـانۍ پـه کلونـو کـې د وچکـالۍ ورځـو لپـاره سـپما وکـړي. شـتمنو، خانـانو او پيسـو لرونکـو د سـوداګرو پـه هملاسۍ او د وزيرانـو او نـور شخصيتونو په ګډون، چې تـل د شـتمنو پلويـان وو، زياتي غله يې له هېواد نه بهر ايستله، تـر څـو يـې پـه ګرانه بيه وپلـوري – دولـت فرانسـوي بزګـر تـه ويـل: ستاسو بيه بايد لوړه شي، تر څو خلـک د غنمـو کرلـو له وپارول شي، خـو فرانسـوی بزګـر پوهېـدو، چې دا ځرګنـدونې درواغ دي. کـه عمـومي مسـلت ځـان ښندنو له اړتيا لري، ولې يوازې دی بايد زغم ولـري؟

- که دولت غواړي، چې د ډوډۍ بیه لوړه کړي، لېږ تر لږه لاسمزدونه هم باید اوچت کړي او یا شتمن د بېوزلو ساتلو ته اړ کړي، نه دا چې د بېوزلو خلکو ځان بسندنه د نورو د شتمنۍ د ډېربښت وزله وګرځوي.

«نکر» د ۱۶م لویي وزیر، چې د ۱۷۷۸م کال په پای کې په کار بوخت شو، غوښتل یې چې د غنمو له وتلو څخه مخنیوی وکړي او د غنمو ورود هېواد ته د جایزې له لارې تشویق کړي – خو دې موضوع که څه هم له قحطۍ څخه مخنیوی وکړ، خو ویې کولای نشول، چې د بیو د لوړېدو لپاره خنډ شي، ولې چې محتکرانو بیا هم غنم احتکار کول، د بیو د لوړېدو لامل ګرځېدل او یا غنم یې په قاچاقي لار بهر ته لېږل او بېرته یې راواردول، تر څو جایزه واخلي. بېوزلو خلکو د خپلو سترګو په مخکې درنې ګادې کتلې، چې غنم حملوي او ورو ورو دا فکر د دوی سر ته لار باسله، چې ولې دا ګاډې په زور ونه نیسي او ولې ځانونه د لوږې او مرګ منګولو ته وسپاري؟

له بله پلوه ډېر تحمیلونه پر بېوزله پرګنو بارېدل او د ټولو چیغې د مالیو پر ضد، چې تل مخ په جګېدو وې، پورته شوې وې.

هر څوک چې څومره لا شتمن ؤ، لږې مالیې یې ورکولې او بېوزلي بزګرته هومر پانګه، چې وکولای شي خپله کرهنه اداره کړي، نه پاتې کېدله. هر څومره چې بیې لوړېدلې، د پاچا بودیجه باید لویه شوې وای او د دې کار لپاره اړتیا لېدل کېده، چې پر دریمې طبقې نوی فشار راولي. د ۱۶م لویي دربار خورا ډېر لګښتونه لرل. لویانو په همدې پرتله او افسرانو د ټولو څانګو په کچه بودیجه لرله. د دې لګښتونو شنډول یوازې په هغه بڼه کې شونې وو، چې پاچا له ټولې اریستوکراسۍ سره وهلي وای. له دې کبله د ولس د شک وړ وګرځېدو او دی یې په احتکار او درغلیو کې ګډ وګڼلو.

بېوزلۍ او لوږې د فرانسې پرګنې ته ورزده کړل، چې د هغې پرځای چې ځان، ښځه او ماشومان د لوږې او مرګ لاس ته وسپاري، د همت لاس اوږد

کړي، هغه څه يې چې له ده نه په زور اخيستي دي، په زور بېرته واخلي. له دې کبله په ۱۷۸۹م کال کې په مارسي، تولن، اکس لاشاپل او نـورو ځـايونو کې د مـاليو او طبقـاتي بانـديوالتياوو پـر ضـد خوځښـتونه پيښ شول. بـې خبـره خلکـو، چـې د ډوډۍ لاس تـه راوړلو لپاره د خپلو زېرنـدځايونو او بـوم څخـه کـډې کړې وې او په واټونو کې لالوانده وو، پـه ناهوبلـه يـې د غنمـو د ګـاډيو لـوټ تـه لاس اوږد کـړ او لـه دې هانده يې هم تېرى وکړ، د درمندونو او ان کورونو په غلا لاس پورې کړ. نامتو ده، چې اته زره کسه وږو د مارسـي ښـار ګېرچـاپېره شـتون لاره. لـه دې ځايـه د پرګنـو اسـکېرنه او هغـه وحشـت، چـې د دې وږو لـه يرغل نـه پايلـه ومونـده، اټکـل کـړى. ورو ورو لـه دې لوټماريو څخه ډار دومره ډېر شو، چې هـر بزګـر ځـان د بدۍ غوښتونکو ځواکونو په محاصرې کې اند کـاوه او د سپېدو په موکه، چې سر يـې لـه خوبـه اوچتولـو، لمړى يې د کروند په لور منډې وهلې، چې آيـا د ده شنه او اومه غنم يې لوټ کړي که نه.

دولت د دې ورو له مخنیوي څخه عاجز ؤ او د خلکو د شکایتونو له امله اړ شو، هغوی ته د وسلې لرلو اجازه ورکړي او هماغه وسله وه، چې د انقلاب پرمختګ لپاره په کار راغله.

*****

۳۵

د فرانسې انقلاب نه ډېره کېدونکې ؤ

عومن په هغو تاریخونو کې چې لیکل کېږي، ډولاډول پېښې د یو بل پر سر غورځوي او دا بې اړونده او کندکپره ډېری تاریخ بولي. دا ډول مورخان عمومن د تاریخ لوی نقش د ناڅاپه پېښو او یا د کسانو په ارادې پورې تړي او خپلو خیالونو ته د پېښو په پلټلو کې له بهرنیو واقعیتونو څخه ډېر ارزښت ورکوي.

خو هماغسې چې زموږ طبیعي پوهه د طبیعت یو انعکاس دی، چې له موږ څخه بهر او له موږ څخه خپلواک شتون لري او زموږ په خیالونو سره بدلون نه مومي، زموږ ټولنیزې پوهې هم د ټولنې د اقتصادي جوړښت یو انعکاس دی، چې د هغه بدلون زموږ د خیالونو په لاس شونی نه دی.

موږ د هغو پېښو په ترڅ کې چې په تېرو څپرکو کې مو یادې کړې، وښودل، چې د اقتصادی وضعې

د بدلو له امله يوه نوې طبقه په فيوډالي ټولنه کې رامنځ ته شوه، يانې د سوداګرو، دلالانو، کارخونه لرونکو، چې په اصطلاح کې هغو ته د بورژوازۍ طبقه وايي. دې طبقې له دې امله چې د هېواد اقتصادي وضعه يې په لاس کې نېولې وه، ډېر ځواک وموند او عملن د فيوډالي ټولنې په جوړښت کې د ځای خاوند شو، خو د ياد شوې ټولنې جوړښت، چې په پخواني اقتصادي جوړښت بنسټ شوی ؤ، د بورژوازۍ طبقې لپاره کوم ځای نلرلو، په دې مانا چې فيوډالي ټولنې د سياسي او ټولنيزو حقوقو له پلوه يوازې درې طبقې پېژندلې، روحانيان، اسيلان او دريمه طبقه او حال دا چې بورژواګان په تدريج سره د اقتصاد له پلوه د ځانګړي ځای خاوند شول او ځانګړې طبقه يې منځ ته راوړې وه او لازمه وه، چې له ټولنيز او سياسي پلوه هم د ځانګړو حقوقو خاونده وي. روحانيانو او اسيلو سره د دې چې د بورژوازۍ حقيقي ځواک لېدلو، حاضر نه وو، هغه ته درناوی قايل شي او د خپلو باندېوالتياوو يوه برخه له ده سره وويشي.

د تجارت رونق د حمل او نقل پراختیا او د معاملو ګڼوالي ایجابول، چې سوداګر وکولای شي په اسانه توګه تګ او راتګ وکړي، په بېلابېلو سیمو کې په مدني لحاظ یو قانون شتون ولري، د فرانسې دولت مرکزیت وموندي، تر څو سوداګریز واکونه تر خپلې څارنې لاندې ونیسي او هغه سینیورانو ته، چې د واکونو په ساتلو کې کومه ګټه نلري، و نه سپاري، هر څوک په خپله اراده کې ازاد وي، د اشخاصو د مالونو او هوډونو درناوی وشي، څو د سینیورانو ځواک، چې هر یوه په خپلو املاکو کې له سوداګرو نوي ګمرکونه اخیستل، په خپلو ملکونو کې یې د سوداګرو په اړوند ځانګړي مقررات پلي کول، په واکونو کې یې په خپله ګټه د لارساتلو جلا حقوق اخیستل، سرفان یې ازاد نه پرېښودل او د کومو بندونو ابل نه وو، له یاد شوو غوښتنو سره جوړ نه راتللو. په فیوډالي دور کې د اقتصادیاتو اصلی لامل کرهڼه وه او هماغه سرفان، چې په کلیو کې اوسېدل، په ترخ کې یې خپل او د سینیورانو نورې اړتیاوې

پوره کولې، دبېلګې په توګه تارونه يې سکڼل، ټوکرې يې اوبدلې، بوټان يې ګنډل ... او داسې نور، هسې چې د يوه سينيور سيمه يو خپلواک اقتصادي واحد ګڼل کېده. خو ورو ورو دې وضعيت بدلون موندلی ؤ، صنعت او تجارت د اقتصادياتو مهم لامل شوی ؤ، نور د سينيورانو او د هغه د چاپېروالو اړتياوې د ده په سيمه کې نه چمتو کېدې، په دې موکه کې اصلي اقتصادي ځواک د بورژوا طبقې په لاس کې ؤ. خو د فيوډالانو طبقې نه غوښتل دا طبقه په رسميت وپېژني.

له بله پلوه د همدې اقتصادي لاملونو له امله يوه نوې څرګنده شوې طبقه په فيوډالي ټولنې کې د ودې په حال کې وه، يانې د پرولتاريا (پرولتر هغه کس ته ويل کېږي، چې د توليد له افزارو څخه بې برخې دی او د ژوند چلولو لپاره د خپل کار له ځواکه پرته بله کومه وزله نلري او دا د کار ځواک د ټاکل شوي لاسمزد په بدل کې د توليد افزارو په خاوند پلوري) طبقه کله چې لوی صنايع رامنځ ته شول، پرولتر ته يې ډېره اړتيا لرله، ولې چې پرته له

دې نه کارخونې په کار نه لوېدلې. نوې صنعتونه هسې مو چې وکتل، خپل پخپله د کارپوروېشنونو د تزلزل لامل شول او موجب شول، چې کسبیان غالبن د پرولتر بڼه ونیسي. خو نویو صنعتونو له دې نه ډېرو پرولترو ته اړتیا لرله او تر هغه چې د هېواد ګڼ شمېر نفوس په زمکه پورې تړلی ؤ او د هغو واک د سینیورانو په لاس کې ؤ، نویو صنعتونو کولای نشول په کافي کچه پرولتر لاس ته راوړي. له دې کبله سوداګر او کارخونه لرونکي د سرفانو د ازادۍ جدي پلویان وو. د سرفانو ازادېدل هماغسې چې ومو لېدل، تر څه هانده پورې د اقتصادي اړتیاوو له لارې پلي شول، خو نښې یې لا پاتې وې او په ځانګړې توګه له دې امله، چې یو شمېر سرفان ازاد شوي وو، دا بند پر نورو سرفانو تریخ پرېوتلو. له دې سرفانو څخه ډېرو د دې لپاره چې د سینیورانو له بنده خلاصون وموندي، تېښته یې خپلوله او په ښارونو او کلیو کې لالوانده پاتې کېدل.

نو وینو، چې د ټولنې اقتصادي او سیاسي جوړښتونو تر منځ شدید اختلاف شتون لاره او هغو

کسانو چې هغه سیاسي جوړښت د دوی په ګټه په ښنو شوی ؤ، په هېڅ وجه حاضر نه وو، کوم بدلون هغه ته لار ومومي. ورځ په ورځ اقتصادي جوړښت بدلون موندلو او پراخېدلو او په دې سیاسي بندونو باندې یې فشار راوړلو او معلومه وه، چې یوه ورځ به خپل سیال د زور په پلي کولو سره مات کړي.

په همدې موکه کې د دې لپاره، چې فیوډالان د صنعت او سوداګرۍ له امله له متجمل ژوندانه سره اشنا شوي وو او د لا ډېرې شتمنۍ د لاس ته راوړلو لپاره یې په بزګرو باندې لا زیات فشار راوړی ؤ او د دې لپاره، چې د فرانسې مرکزیت موندلو او د هغه بهرني سوداګرۍ پراختیا ملا ماتوونکو جګړو ته اړتیا لرله، چې د هغه لګښتونه او نورې بدمرغۍ په دریمې طبقې تحمیلېدلې، د دریمې طبقې بېوزلي او بدمرغي لوړې څوکې ته ورسېده او د هغه انقلابي تمایلاتو ته یې شدت ورکړ، چې بورژواګانو ته یې لاس په لاس کې ورکړ، تر څو د فیوډالي ټولنې بنسټ نسکور کړي.

نو وینو، چې د فرانسې انقلاب د ناڅاپه پېښو او خیالونو له کبله منځ ته رانغی، بلکه د هغه ولې په بهرني واقعیت کې وې، چې د پېړیو په ترڅ کې منځ ته راغلې وې.

د فرانسې انقلاب د څو کسو د وړلو لپاره او یوازې د کسات د اور د وژلو لپاره منځ ته رانغی، بلکه اصلي موخه یې د اجتماعي جوړښت بدلون او د اقتصادي جوړښت سره د هغه سمون ؤ.

ځيني د فرانسې انقلاب د هغه هېواد د لیکوالو، لکه د منتسکیو، ولتر او روسو د کتابونو معلول بولي، خو موږ د پېښو په ذکر سره وښودل، چې د فرانسې انقلاب د اقتصادی لاملونو زېږند ؤ، نه د دې او هغه د خیالونو مخلوق ... موږ د لیکوالانو له اغېزې منکر نه یو، خو د هغو اغېزناکوالی پرته له دې څخه دی، چې د انقلاب اصلي لامل واوسي. هغو انقلاب منځ ته نه دی راوړی، بلکه د هغه وړاند ویل یې کړی او په دې توګه د پېښېدو لار یې چټکه کړه.

هماغسې چې د زلزلې د پېښېدلو څخه پوهنيزې قضيې او يا حيواني غريزې وړاند ويل کوي، د فرانسې ليکوالانو هم د راتلونکي انقلاب څخه خبرې کولې.

ولتر په ۱۷۶۴م کال کې ويل: «هغه څه چې زه ګورم، د انقلاب زړی دی». **روسو** دوه کاله له ده نه وړاندې ليکلي وو: «موږ د بحران دور او د انقلابونو پېړۍ ته نږدې کېږو».

په بل عبارت د هغې زمانې وضعې او حالت د ليکوالانو د فکر دغه ډول وروزه، خو دغه فکرونه هم په خپل وار سره په ياد شوې وضعې او حالت کې اغېزناکې زبات شوې او د هغو اغېزه يې چټکه کړه.

*****

۳۶

د فرانسې له انقلاب څخه څو ننداره

د (اتاژنرو) عمومي جرګه:

په فرانسې کې د ۱۳۰۲م کال څخه راهیسې یوه جرګه د هېواد په ټولیزو چارو لکه د مالیو او وتلو طبقو د غوره والتیاوو د ټاکلو او د پوځ د ساتلو او نورو چارو کې د مشاورې لپاره د عمومي ټولنې په نامه د پاچا تر پام لاندې د ولس د ټولو طبقاتو یانې د اسیلانو، روحانیانو او دریمې طبقې له استاذو څخه جوړېده. د دې لپاره چې د دې ټولنې حقیقت ښکاره شي، د هغې د ځینو ځانګړتیاوو یادونه کوو: د دریمې طبقې له منځه یوازې د ښارونو اوسېدونکو د ټاکلو حق لرلو او د کلیو خلک له دې حقه بې برخې وو. اصولن دریمې طبقې دومره ټکبدل لبدلي او دومره د سپکاوي منلو ته اړ شوي وو، چې د عمومي ټولنې لپاره یې غالبن اسیلان د خپلو استاذو په توګه ټاکل او دې ډول استاذو څرګنده ده، چې د

خپلې طبقې په ګټه او د دريمې طبقې په زيان رايه ورکوله. د وټلو طبقو ټاکنې لمړۍ درجه او د دريمې طبقې ټاکنې دوهمه درجه وې. ټاکنې بايد په لوړ غږ پلې شوې واى، ولې چې په دې توګه د دريمې طبقې وګړو د هېواد د لويانو په مخکې جرأت نکولو، د هغو نومونو څخه پرته، چې دوى ته ښودل شوي وو، نورو نومونه په ژبې راوړي. په عمومي غونډې کې د طبقو له مخه رايې اخيستل کېدې، نه د وګړو له مخې، په دې مانا چې د روحانيانو، اسيلانو او دريمې طبقې هرې يوې يوه رايه لرله. په دې توګه، د ولس ډېرکي، چې د روحانيانو او اسيلانو څو ځله وو، يوازې يوه رايه ورکوله او حال دا چې روحاينانو او اسيلانو په ګډه دوې رايې لرلې او تل په ډېرکي کې وو او په دې وسيلې يې د دريمې طبقې ګټې تر پښو لاندې کولې. د عمومي ټولنې موکه ټاکل شوې نه وه او هر کله به چې د پاچا اراده کېدله، جوړېدله. په ۱۶۱۴م کال کې عمومي ټولنې وړانديز وکړ، چې هر لس کاله يو ځل د عمومي ټولنې جوړېدو له ګام پورته کړي، خو ياد شوې غونډه په حقيقت کې وروستۍ عمومي

غونډه وه او هغه جرګه، چې په ۱۷۸۹م کې جوړه شوه، هسې به چې وګورو، په ملي جرګې بدله شوه.

د ۱۷۸۹ عمومي جرګه: کله چې په ۱۷۸۹ کې پرېکړه وشوه، چې عمومي جرګه راوبلي، نکر د ۱۶م لويي وزير وړانديز وکړ، چې د کليو خلک د رايو حق ولري. د نکر دا وړانديز د سپېڅلو احساساتو له مخې نه وه، بلکه په خپل حساب سره يې غوښتل خپلې طبقاتي ګټې لا ډېرې وساتي.

نکر داسې حساب کاوه، چې په ښارونو کې د دېموکراسۍ روح ننه ايستل شوې ده، شوني ده، د ټاکنو پايله د وتلو طبقو په ګټه نه وي او حال دا چې په کليو کې اسيلان او روحانيان، چې د ټولو زمکو له درو برخو څخه د دوو برخو خاوندان دي، د خلکو پر فکرونو او روحيو باندې برلاسي دي او په ټاکنو کې د کليو خلکو ته په ګډون ورکولو سره ميليونونه وګړي له هغو کسانو څخه، چې مستقيمن د وتلو طبقو ابل دي او يا لږ تر لږه تر اغېزې لاندې يې راځي، په ټاکنو کې به د وتلو طبقو په ګټه برخه واخلي. نکر

پوهېدو، چې عمومي آراوو ته ستنیدل په ځینو حالاتو او وضعو کې شونې ده، چې د اریستوکراسۍ په ګټه پای ومومي. هغه پرګنه چې له هره ځایه بې خبره ده، هغه پرګنه چې خپل حقوق نه پېژني، هغه پرګنه چې له هرې خوا نه تر فشار لاندې پېښېږي، څنګه کېدای شي ازاده اراده ولري؟

هغه ټاکنې چې د داسې پرګنې په منځ کې پلې شي، یوازې د دې لپاره دي، چې د زورویونکې طبقې واکونه قانوني ښکاره کړي او له خپله زیاراېستونکو طبقاتو څخه د هغو د ټکونو لپاره سند واخلي. نکر له داسې شیطاني نیت سره وو، چې د کلیو خلکو ته یې د عمومي جرګې په ټاکنو کې ګډون ورکړ.

خو پېښې د نکر له حساب سره مخالفې پېښې شوې او کله چې ولس (د ښار او د کلیو اوسېدونکو په ګډون) په رایو ورکولو پیل وکړ، څرګنه شوه، چې لازمه نه ده چې زیات څه هغه ته ورزده کړي، نږدې پنځو شپږو میلیونو کسانو رایې ورکړې.

دوی عمومن سواد نلرلو، خو ښې خبرې یې کولې او ښه تبلیغ یې کولو. د کلیو خلکو د رایو

ورکولو له منئو څخه دا نتیجه ترلاسه شوه، چې ان روحانیانو د استاذو منځ ته هم یوې ګڼې دېموکراسۍ لار وموندله.

په دې مانا چې د روحانیانو په طبقې کې هم هغه بېوزلي کشیشان، چې د کلیو اوسیدونکو په منځ کې یې ژوند کاوه، په کومه توګه هم له شتمنو روحانیانو سره د ګډو ګټو خاوندان نه وو. د کلیو خلکو دا ډول کشیشان په ډېرې مینې سره استاذیتوب ته ټاکل او په دې توګه له هغو څخه دو لکو کسانو، چې د شتمنو روحانیانو لوی غلیمان وو، عمومي جرګې ته ولېږل.

عمومي جرګه باید د اپرېل په ۲۷مه پرانېستل شوې وای، خو د هغې پرانیستل یې د مې میاشتې تر ۴مې پورې وځنډول. په دې موکه کې وحشتناکه ژمی او وچ اوړی په مخه راغلل او قحطي پیل شوې وه، یوازې یوه شي د فرانسې وږې پرګڼې ته د صبر او زغم یاري ورکوله: عمومي جرګې ته هیله. دا یو مبهمه هیله وه او خلکو اند کولو، همدا چې عمومي جرګه خبرې وکړي، تیګې به په ډوډې بدلې شي.

په پای کې عمومي جرګه د مې په ۴مه پرانیستل شوه او ۱۲۰۰ کسه استاذو پکې ګډون وکړ، چې ۵۵۰ کسه له هغو څخه د دریمې طبقې استاذي وو. هغه شدید توپیر چې د استاذو به رسمي کالیو کې لیدل کېدو، ښودل یې، چې دغوی په حقیقت کې له درو طبقو څخه نه دي، بلکه له درو جلا ولسونو څخه دي، چې هېڅ ګډه ګټه سره نلري. دربار تر څو چې کولای یې شول، زاړه او وراسته دودونه ژوندي کړل، تر څو د دې طبقو تر منځ لا ډېر توپیر جوړ کړي. د ۱۶م لویي او د هغه چاپېروالو له دې څخه خوند اخیستلو، چې واړه کسان سپک کړي او ویې ښکني او د هغو د نوم ورکه سرچېنه د هغو په مخ وباسي. یوه ورځ مخکې له دې چې عمومي جرګه جوړه شي، استاذي یې ورسای (د پاچا د اوسېدنو ځای) ته بوتلل او معرفي یې کړل، خو پاچا د دې پر ځای چې هغوی یوځای ومني، امر یې وکړ، چې د طبقو په ترتیب سره: لمړی روحانیان، بیا اسیلان او وروسته له څو شېبو تم څخه دریمه طبقه دننه شي. په هغه

ورځ چې ۱۶م لویې جرګې ته راغی، خوله یې په سر کېښوه، اسیلانو هم وروسته له ده نه خپلې خولې په سر کېښوې، دریمې طبقې هم وغوښتل همدا کار وکړي، خو پاچا د دې لپاره چې دریمه طبقه په داسې حرکت سره ښکاره نکړي، چې له اسیلانو سره سمه ده، ژر یې خوله دوباره په سر کېښوه. د ناستې ترتیب له مخې هم روحانیان په ښي خوا کې، اسیلان په چپې خوا کې او د دریمې طبقې استاذي د دوی شا ته ځای پر ځای شوي وو.

ملي جرګه: د هغې ورځې پر سبا چې عمومي جرګه پرانیستل شوه، روحانیان او اسیلان هر یو خپلو تالارونو ته د خبرو اترو پاره لاړل. د دریمې طبقې استاذي هم خپل سالون ته لاړل او د هغو په تمه شول، ولې چې د دوی په باور خبرې اترې باید په عمومي غونډې کې پلې شوې وای، خو روحانیانو او اسیلانو، چې ځانونه بشپړه جلا او د دریمې طبقې له استاذو څخه پورته ګڼل، په دې غونډې خوښ نه وو او پنځه اونې یې له دې څخه، چې د دریمې

طبقې له استاذو سره په یوه تالار کې کېني او خبرې وکړي، ډډه وکړه. په دې موده کې روحانیان او اسیلان په دې هکله په دسیسو بوخت وو او د دریمې طبقې استاذو له ولس سره اړیکې لرلې. نور د دې موکه رارسېدلې وه، چې د زړې نړۍ څنډې خوشې کړي د راتلونکي بې پایه سمندر په مخ بادبانونه خپاره کړي. د دریمې طبقې یوه پلوي اسیلانو ته په خطاب کې ویلي وو: «تاسو خپل اسیلتوب په فتحې او بریا سره لاس ته راوړی؟ ډېر ښه، دریمه طبقه به هم د فتحې او بریا له لارې اسېل شي».

د جون د ۱۷مې په ورځ «سیه بس» د دریمې طبقې یوه استاذي وړاندیز وکړ، چې زموږ غونډه له هغه ځایه چې د ولس له ۹۶ په سلو کې استاذو څخه جوړه شوې نباید د نورو استاذو د نه شتون له امله وزګاره پاتې شي، د دریمې طبقې د استاذو غونډه دې د «ملي جرګې» به نامه ونومول شي او په کار دې پیل وکړي. دا وړاندیز ومنل شو او ملي جرګې په کار پیل وکړ او «بایي» یې د رئیس په توګه وټاکه. دا

موضوع د لوی ګوزار په توګه ؤ، چې پر دربار پرېوتو، خو ۱۶م لويي بيا د ماري انوانت او چاپېروالو تر اغېزې لاندې راغی، په دې خيال کې شو، چې ملي جرګه د توپ او زياتي له لارې له ډګره وباسي.

د جون د ۲۰مې په ورځ، چې د ملي جرګې غړي د خپل تالار په لور ولاړل، پيره لرونکو د هغو له ننوتو مخنيوی وکړ، دوی له دې لوی سپکاوي وروسته د زاړه ورسای يوې مانۍ په لور روان شول، په يوه تش سالون کې، چې پخوا د دربايانو د لوبو ځای ؤ، غونډ شول او هلته يې لاسونه پورته کړل او کسم يې ياد کړ، چې مخکې تر دې، چې فرانسې ته يې يو اساسي قانون نه وي ورکړی، له يوه بل څخه به جلا نشي.

په دې موکه کې له لويانو څخه يوه، په ځانګړې توګه د دې لپاره چې ملي جرګه سپکه کړي، پيغام يې ولېږه، چې سبا ته غواړي په هغه سالون کې لوبې وکړي! بې خبره دربار په دې توګه لوبې کولې او خوښ ؤ! ملي جرګه يې له هغه سالون څخه

وايستله هر چېرې چې ولاړه هغه يې وشړله. دا لالوانده ډله، دا خطرناک ټولګی، چې ټولې دړې د دوی پر مخ تړل کېدې، کوم کسان وو؟ دغوی په خپله ولس ؤ، چې ټول ورونه د هغه په مخ تړل شوي وو.

د جون د ۲۳مې په ورځ عمومي جرګه بيا د پاچا په حضور پرانېستل شوه. خو په دې حال کې چې اسيلان او روحانيان د لويې دړې ځخه تالار ته ننوتل، د دريمې طبقې استاذي د وره شا ته تر بارانه لاندې د پيره لرونکو سره يې د اجازې په هکله خبرې کولې. په دې ورځ يې ننداره کوونکو ته هم لار ورنه کړه. پاچا تالار ته ننووت او خبرې يې وکړې او يادونه يې وکړه، چې د دريمې طبقې استاذي په هېڅه توګه حق نلري د وتلو طبقو له پرېکړې پرته کوم تصميم ونيسي او د خپلو خبرو په پای کې يې وويل:.

«ښاغلو زه تاسو ته امر کوم، چې ژر پخپلو کې سره جلا شی او هر يو به هغه تالار کې، چې ستاسو د طبقو له پاره ټاکل شوی، حاضر شی». پاچا

وروسته له خپلو خبرو بهر ووتلو. اسیلان او روحانیان هم بهر ووتل. خو د دریمې طبقې استاذي د چوپتیا او غوسې په حال کې پاتې شول. د تشریفاتو رئیس راغی او د ملي جرګې رئیس ته یې خبرې وکړې او ویې ویل:

"بناغلو! د پاچا امر مو واوریده؟» په دې موکه کې میرابو، معروف وياند، د تشریفاتو رئیس ته مخ راواړاوه، خپلې تاریخي خبرې یې وکړې: «ورشی هغو کسانو ته، چې تاسو یې رالیږلي یاست، ووایی، چې موږ د ولس په ارادې دلته راغلي یو او موږ کولای نشی له دې ځایه لیرې کړی، مګر د سانګو د سر په ځواک».

د تشریفاتو رئیس د دې خبرو د هیبت له امله د ملي جرګې په وړاندې له دړې څخه هماغسې زبون بهر لاړو، لکه د پاچا په وړاندې چې بهر لاړ ؤ، ملي جرګې په کار پیل وکړ او په همدې غونډې کې یې د جرګې دغړو د مصونیت په هکله رایې ورکړې.

پوځ: په دې موکه کې د دربار ټوله هېله پوځ ته وه. له دې کبله بې اړونده نه ده، چې يو څه د هغې زمانې د پوځ په هکله خبرې وکړو.

د شپاړسم لويي بوديجه د افسرانو لپاره ۴۶ ميليونه خو د سرتېرو لپاره يوازې ۴۴ ميليونه وه، له دې ځايه پوهېدی شو، چې څه لوی توپير د پوځ د افسرانو او سرتېرو تر منځ شتون لاره. سرتېري بايد تل د سرتېرۍ په درجه کې پاتې شوي وای او د هغو جبرې او حقوق په بېلابېلو پلمو د افسرانو مړې کېدل او حال دا چې افسران تل د لويانو زامن وو، چې په بشپړه هوساينې او څواک کې يې ژوند کاوه. له دې کبله مازې دا چې د فرانسې انقلاب پيل شو، د افسر او سرتېري تر منځ بېلتون ولوېده. د دې لپاره چې په بشپړه توګه ښکاره شي، چې پرګنې څومره له افسرانو نه کرکه لرله، يادوو، چې د «کان» په ښار کې کله چې خلک راووتل، د يوه افسر زړه يې، د هغې کرکې له امله چې له دوی نه يې لرله، راوويسته او ويې خوړلو.

دا ټکې هم باید ووایو، چې د فرانسې ملکې، دا د ښکلو ښکلې، لوی افسران یې ځان ته بلل، هغو ته یې شراب ورکول او په خوږو خبرو او مینه پاروونکو کتلو سره یې هغه له لارې ایستل، تر څو په ولس باندې توري وباسي.

خو د سرتېرو په هکله خبره کاملن برعکس وه. سرتېری، چې د استبدادي سلطنت په دورکې د ټولنې له باندېوالتیاوو څخه په بشپړه توګه بې برخې وو، د ولس له خوا یې په بشپړه مینې سره هرکلی کېده. اصولن سرتېری د عسکرۍ تر کالیو لاندې پرته له ولس څخه بل څه شی دی! دوه ورونه دوه زامن، یوه مور، سرتېری او پرګنې یوبل ته ورسېدل او د یوه بل په غېږه کې ولوېدل.

د جون د ۲۷مې په ورځ د ګارډ رئیس ۱۱ کسه سترتیري، چې کسم یې یاد کړی ؤ، چې په هېڅ اړوند کې به د جرګې له امر سره مخالفت ونکړي، زندان ته واچول او ان له دې هانده هم پورته لاړل، ویې غوښتل هغوی له پوځي زندان څخه راوباسي او د غلو زندان ته واچوي. کله چې د سرتېرو د بندي

کولو خبر خلکو ته ورسېدو، يو ځوان د چوکۍ پر سر پورته شو او چيغه يې ووهله: «ځې چې زندان ته لاړ شو، هغه کسان، چې نه يې غوښتل په ولس باندې ډزې وکړي، وژغورو!» خلک په لاره ولوېدل او کله چې زندان ته ورسېدل، د دوی شمېر نږدې شلور زره کسه ؤ. د زندان دړې او تنه يې په تبرونو سره مات کړل او سرتېري يې وژغورل. کله چې بهر راووتل، د دربار يو شمېر سرتېري توره په لاس راورسېدل، خو هغو هم ونه غوښتل، د هغو کسانو پر مخ، چې سرتېري يې ژغورلي وو، توري وباسي. ټولو سره د پخلاينې لاسونه ورکړل او يوبل ته يې شراب راوړل، په روغتيا سره يې وڅښل. ولس موکه غنيمت وګڼله او نور بنديان يې هم خلاص کړل. د حبسيانو په منځ کې يو زوړ سړی ؤ، چې په زندان کې د ورستېدو په حال کې ؤ او نور په لاره تللای نشوو. دا بې وزلی، چې اوږده موده تر شکنجې لاندې پاتې ؤ، هومره تر اغېزې لاندې راغلی ؤ، چې

نه پوهېدو څه ووايي: «بناغلو! زه به له دې ټولې مينې څخه مړ شم».

د باستيل راپرځېدل: د ملي جرګې ګامونه د دربار د ترهورتيا لامل شول او په لټه کې شو، چې زور ته متوسل شي، خو په فرانسوي وګړو يې باور نلرلو، چې په خپلو هېوادوالو به غشي وشېندي، له دې کبله يې سويسيو او جرمنيو ځواکونو ته، چې د فرانسې دولت په چوپړ کې وو، پناه راوړه او هغوی يې د ورسای او پاريس خوا ته راغونډ کړل. دلته بايد دا ټکې ياد کړو، چې يوه موضوع، چې د حاکم هيئت لاس وند (دستاويز) ده، ملي حيثيت او شرافت دی. حاکمه هيئت تل زيارابستونکو پرګنو ته نصيحت کوي، چې د بهرنيو په وړاندې د خپلې بېوزلۍ او اسکېرنې له يادولو څخه ډډه وکړی، ولې چې د ملی حيثيت سره مخالفه ده، که څه هم د حاکمه هيئت تر فشار لاندې وړه او واړه هم شی، له پرديو څخه د هېڅ مرستې توقع مه لري، ولې چې د ملي حيثيت سره مخالفه ده. خو همدا حاکمه هيئت مازې دا

چې، د هغو ستم کتلو پرګنو په وړاندې، چې چاړه یې هډوکو ته رسېدلې او د خپل ژوندانه حق لپاره یې پاڅون کړی، عاجز پاتې کېږي، ژر او پرته له کوم شرم او حیا څخه د بهرنیو مرتجعینو ځواکونو ته لاس غزوي او د ملي حیثیت هېڅ پروا نلري. دا حقیقت څو ځله د فرانسې په انقلاب کې څرګند شو. یو په همدې موکه کې وو، چې له چوپړو پردو څخه ګټه پورته شوه او بل په هغه موکه کې وو، چې د فرانسې انقلابي دولت د ټکولو لپاره یې له تر ټولو مرتجع دولتونو څخه، چې فرانسې سره یې زړه دښمني لرله، مرسته واخیستله.

د جون د ۱۱مې په ورځ یې **نکر**، چې د ځینو وړاندیزونو په وجه د ولس د دوستۍ وړ ګرځېدلی ؤ او پاچا ته یې د درباریانو د ګټو په خلاف ځینې نصیحتونه کول، لېرې کړ. مازې دا چې دا خبر خپور شو، خلکو دا خبر د وضعې هراز ښه کېدو څخه د مخنیوي په مانا ومنلو او په هره کوڅه او سیمه کې یې غونډې جوړې کړې، له لسو زرو څخه ډېر کسه

ټول شول. په دې موکه کې یو ځوان، چې وروسته مشهور شو، «کامیل دمولن»، د یوه مېز په سر وختو، به دې حال کې، چې تمانچه یې په لاس کې وه، چغه کړه: «خلکو! یوه شېبه هم د تم کېدو ځای نشته دی، د نکر لېرې کول د دې نښه ده، چې د وطن پالو بدنامي غواړي په لاره واچوي. همدا نن شپه به د سویس او جرمني ټول غونډونه زموږ د وژلو لپاره د مارسي له لارې راووځي. یوازې یوه وزله موږ ته پاتې ده او هغه د وسلې اخیستل دي». له دې وراندیز نه خلکو د لاسونو له شور نه په ډکې پړکا سره هرکلی وکړ او هغه ځوان بیا وړاندیز وکړ، جګړه کوونکي وګړي د دې لپاره چې یو بل وپېژني او له یو بل نه ملاتړ وکړي، شنه نښه، چې د هیلې لرلو رنګ دی، په ځان پورې وموښلوي او خپله یې د ونې یوه پاڼه راواخیستله او په خپلې خولۍ پورې یې وټومبله او نورو له ده څخه تقلید وکړ.

خلک د ۱۳مې او ۱۴مې په ورځ د وسلې په ټولولو پسې وو او څو وسله خونې یې لوټ کړې. په وروستۍ ورځ کې خپره شوه، چې د باستیل توپونه پر

ښار د ګولیو ورولو لپاره چمتو دي. خلکو چې د دې کرکه جن ځآی څخه شدید وحشت لاره، له هرې خوانه یې په توره، ټوپک او سانګو سره سمبال د باستیل په لور وځغستل، هغه یې کلابند کړ او د باستیل د پلونو په خرابولو بوخت شول. نږدې څلور ګنټې د باستیل له محاصرې څخه تېرې شوې وې، چې ځیني فرانسوي سرتېري هم د خلکو مرستې ته راغلل او په یو ځل یې یرغل راوړ، باستیل یې ونیوه او د هغه په ورانولو بوخت شول، یوه د باستیل کونجې او بیراغ په لاس کې نیولی وو، یوه د زندان د مقرراتو پاڼه د خپلې نیزې په څوکه پورې موښلولې وه، یو بل د زندان د رئیس سره د سانګې په سر کې لرلو.

دې ډاروونکې ورځ، سره د دې چې ډېرې وینې تویېدنې یې ولېدې، په ځینو موکو کې یې د جشن او خوښې بڼه ځان ته نیوله: زخمیان یې د بري د بیراغ په نښه وړل راوړل او د هغو تذکرې یې په ګلونو پټولې او په درې رنګه څادرونو یې سینګارولې.

په راتلونکې اونۍ کې يې د باستيل په وېجاړو باندې د اتڼ مجلس پيل کړ او په هغو وېجاړو يې بينرونه وځړول، چې : دلته د نڅا ځای دی.

د باستيل کونجې، دا قهرجنې کونجې، چې د وخت په تېرېدو او د بشري دردونو سره اړيکو څخه ورستې شوې وې، اتفاقن دهغه چا په لاس کې ولوېدې، چې هغه يې ښې پېژندلې، د ملي جرګې يوه پخواني بندي دا کونجې په خپلې ولکې کې کېښودې او د روزګار د زړو ستمګرو دا ماشين يې د هغو قانونونو په څنګ کې، چې ستمکوونکي يې مات کړل، کېښوې او دا کونجې لا اوس هم د فرانسې په اوسپنيز قفس کې ساتل کېږي. کاشکې د نړۍ د ټولو باستيلونو کنجې د دې کونجيو په څنګ کې بندې شي.

دربار او پاريس: د دربار توطئه کوونکو، چې ملکه ماري آنتوان يې په سر کې وه، په داسې موکې کې بيا هم د پاريس او ملي جرګې پر ضد په دسيسو بوخت وو او د ١۴مې – ١۵مې شپه يې په پاريس باندې د يرغل لپاره ټاکلې وه. د پاريس خلکو هم،

چې د دې خچنو نیتونو حدس واهه، د ښار په ټینګولو بوخت شول او مرچې یې جوړې کړې او ان ښځو ډبرې او لوټې د بامونو سر ته یوړې، تر څو د سر تېرو پر سر یې وغورځوي. ملي جرګې دوه ځله پاچا ته استاذي ولېږل او موقعیت یې ښکاره کړ، خو پاچا لا هماغسې غافل ؤ او خپله وفا یې د وتلو طبقو د ګټو په اړوند اعلاموله. په پای کې د شپې په وخت د موکې له وخامت څخه خبر شو او سبا سهار پرته له ګارد څخه ملي جرګې ته راغی. د پاچا د راتګ خبر د جرګې د غړو په منځ کې بې هانده خوښي را منځ ته کړه، خو بیا په دې موکه کې د **میرابو** اغېزناک غږ پورته شو: «صبر وکړو، تر څو اعلیحضرت هغه د ستایلو وړو پرېکړو خبرتیا، چې د ده له خوا یې زېرۍ ورکړ شوی، موږ ته راکړي (او هغه وخت د ښادۍ څرګندونه وکړو) زموږ د ورونو وینې په پاریس کې بهېږي.

د یوه بدمرغه ولس د استاذو هرکلی له پاچا څخه باید په غم لړلې ښه پلې شي: د ولسونو چوپتیا د پاچایانو لپاره یو درس دی».

پاچا ملي جرګې ته راغی او د خپلې وينا په ترځ کې يې وويل: «زه ځان تاسو ته سپارم». له دې کبله په بشپړه مهربانۍ سره له ده نه هرکلی وشو. ملي جرګې دی تر سلطنتي ماڼۍ پورې بدرګه کړ. ۱۶م لويي هم ملي جرګې ته اعلام وکړ، چې «نکر» به ببرته په کار وګمارې او سبا به د ولس د آرامولو لپاره پاريس ته ولاړ شي. په پاريس کې هم له ده نه، چې ظاهرن د ولس خوا ته ببرته ستون شوی ؤ، درون هرکلی وشو.

خو نکر، چې د خپلو ځينو پرېکړو له امله چې د خلکو د مينې وړ ګرځېدلی ؤ، ژر خپل محبوبيت له لاسه ورکړ، ولې چې نکر غوښتل د اصلاحاتو، سولې او جوړښت له لارې له انقلاب څخه مخنيوی وکړي او حال دا چې خلک د انقلاب په وړاندې، چې پرګنې په خوځښت راولي، هېڅکله د درېدلو توان نلري او څوک چې غواړي د انقلاب اتل واوسي، بايد د هغه په وړاندې روان شي او ګوندې د ده شا ته پاتې کېدل او په زمکه لګېدل يو دي.

د مالکیت سن بار تلمي: (لمړی څرګندوو، چې سن بار تلمي د ۱۵۷۲م اګوست ۲۴مې ورځې ته ویل کېږي. په دې ورځ کې کاتولیکانو د ګټه لټوونکو کسانو په پارولو سره په پروتستانتانو ورغلل، ګڼ شمېر ښځې، سړي او ماشومان یې د پسونو په توګه ووژل او تر څو ورځو پورې یې په فرانسې کې دې عمل ته پایښه ورکړه).

د پاریس خوځښت ولایتونو ته سرایت وکړ او په هغه ځایونو کې هم خلک د لوړو طبقو د باندېوالتیاوو په له منځه وړلو بوخت شول. په ښارونو کې یې د پخوانیو مامورینو پر ضد، چې له هر ډول بدلون سره مخالف وو، پاڅون وکړ. په کلیو کې یې د سینیورانو ماڼیو ته اور ورته کړ. ملي جرګې باید د خلکو د کرارولو لپاره د باندېوالتیاوو د له منځه وړلو په هکله تصمیم نیولی وی او دا کار د اګوست په ۴مه پلی شو او د سینیورانو قضاوت، د مالیاتو په مقرراتو کې توپیر، د کارپوریشن مقررات او نور لغوه شول.

دې شپې فیوډالي نښې راوپرځولې، پرګنې یې د سرواژ ناتار له بقایاوو څخه خلاصې کړې، زمکې یې د سینیورانو لـه منګلـو راووېسـتلې، د سـینیورانو د قضاوت په له منځه وړلو سره، چې د فردي ځواکونـو پاتې شونې وه، عمومي او ملی ځواک یې مسـتقر کړ. دې شپې د فرانسې څېره واړوله او فرانسـویان یـې د سیاسـي حقوقـو لـه پلـوه یوشـانې کـړل. دا شـپه د «مالکیت سن بارتلمي» ونومول شوه.

په ملي جرګې کې د ننه توپیرونـه: پـه دې موکـه کې د فرانسـې ولـس پـه حقیقـت کـې پـه دوو برخـو ویشل کېده: یو د مزایاوو خاونـدان، چـې لـه انقـلاب څخـه یـې د زړه لـه کـومې کرکـه لرلـه او بـل د ولـس دریمه طبقـه، چـې انقـلاب د دوی یـوازینې هیلـه وه، خو دوی هـم پـه دوو ډلـو ویشـل شـوي وو: یـو هغـه کسان، چې غوښتل یې چې انقلاب خپلـو وروسـتنیو پـایلو او اغېـزو تـه ورسـوي او بـل هغـه کسـان، چـې شدید او یو ډنډه مخالفت یې په صلاح نه ګڼلو او پـه دې بـاور وو، چـې ملـي جرګـه بایـد راضـي کـړي او د

انقلاب اور لـه دې وروسـته بايـد د ځينـو اصـلاحاتو سره مړ کړي.

لـه دغـو ډلـو څخـه هـرې يـوې پـه جرګـې کـې استاذي لرل. کله چې د ولس د کرکې اور په خوټېـدو راغی او سيل ډوله بهانـد شـو، لمـړی او دوهمـه ډلـه خوامخـوا د انقـلاب اېـل شـوې، ولـې چـې د هغـه پـه وړاندې چا د درېدلو جرأت نه لرلو او په ترخ کې يـې اند نه کولو، چې د انقلاب سېل دې پايداره واوسي او عومن يې اند کولو، چې پيښـې بـه ژر تېـرې شـي او بيرتـه بـه د پخـواني نظـم لاسـبری څرګنـد شـي، خـو وروسته له دې چې د انقـلاب څخـه څـه مـوده تېـره شوه او ملي جرګې په کار پيل وکړ، دا توپيرونه ښکاره شـول او د اسـيلانو او روحانيـانو پلويـانو هڅـه وکـړه، چې د ملي جرګې پرېکړې بې اغېزې وګرځوي.

خو برعکس انقلابي ډلې پـه ډېرکي بانـدې تکيـه لرله او غوښتل يې چې د جون د ۱۴مې انقلاب بشپړ کـړي. د جـون د ۱۴مـې انقـلاب پـه حقيقـت کـې حکومـت يـې د فيـوډالي مطلقـه سـلطنت لـه لاسـه واېسته او د بورژوازۍ لاس ته يـې سـپارلی ؤ. د ملي

جرګې انقلابي ډلې غوښتل چې د انقلاب دا پایله لا وړاندې بوځي او داسې کار وکړي، چې بورژوازي د انقلاب یوازېنۍ ګټه پورته کوونکې نه وي. دې انقلابي ډلې په همدې حال کې چې د بورژوازۍ د ګټې پلویانو ته یې په غالبو مسائلو رایه ورکوله، په ځینو مسائلو کې یې له هغو سره مخالفت لرلو، ولې چې له هغو څخه لا کینې وو. دې ډلې باور لرلو، چې ولس همدا چې خپل حقوق یې ترلاسه کړل، په هوساینې بوختېږي او دا هوساینه هغه ضعیفوي. له دې کبله د دې لپاره چې ولس تل په ویښ حال کې وساتي، د ټولنو او کلوپونو په جوړولو یې پیل وکړ. تر ټولو معروف کلوپونه عبارت وو له:

د ژاکوبنانو کلوپ: ژاکوبنان پخوا د روحانیانو یوه ډله وه او له هغه ځایه چې دا کلوپ د دوی په پخواني ځای کې جوړ شو، د هغوی انقلابي غړي هم به ژاکوبن معروف شول. دغه ترټولو ترخه انقلابیان وو او تر پایه شېبو پورې یې د انقلاب له مخکښو نه ملاتړ وکړ. د ژاکوبنانو د کلوپ بنسټ ایښودونکي باید **برناو، دوپر او لامت** وبولو.

د کردوليه وو کلوپ: کردوليه ګان هم پخوا د روحانيانو يوه ډله وه او له هغه ځايه چې دا کلوپ د دوی په پخواني ځای کې جوړ شو، د هغه انقلابي غړي هم په کردوليه معروف شول. دا کلپ په ۱۷۹۰م کې دانتون بنسټ کېښوده او په پای کې د ژاکوبنانو له کلوپ سره يو شو.

دې کلوپونو د شاه او روحانيانو پر ضد او په عين حال کې پخپله ملي جرګې پر ضد، چې د هغه ډېرکي د انقلاب له ادامې څخه ډارېدل، مبارزه کوله.

ميرابو د ملي جرګې له منځني حاله غړو څخه ؤ. پلار يې له لويانو څخه ؤ او د خپل زوی سره يې، چې ازاد او په عياشۍ ککړ ژوند يې درلوده، ډېر کلک چلند کولو او ان هغه يې حبس ته واچاوه. د هغه د ازادۍ روح سرغړونه وکړه او د فرانسې په انقلاب کې د انقلاب په سر کې ودرېدو، خو د انقلاب له ادامې سره يې موافقت نلرلو او د هغو خبرو اترو له کبله، چې له دربار سره يې په پټه سر ته رسولې وې، غوښتل يې چې سلطنت وژغوري، د فرانسې لپاره مشروطه حکومت جوړ کړي. ان وايي، چې ميرابو د

خپلو پورونو د پرې کولو لپاره له دربار څخه ډېرې پیسې تر لاسه کړې، له دې موکې وروسته میرابو خپله ژبه ورتیا او خبرلوڅي د دربار په چوپړ کې وګمارل، خو مرګ میرابو ته موکه ورنکړه او د ۱۷۹۱م د اپرېل په ۲مه مړ شو. وايي، د ده وروستنۍ خبرې دا وي: «زه د سلطنت وير په خپل زړه کې وړم».

د شاه تېښته: د میرابو مرګ، چې د سلطنت پلوی ؤ، د انقلاب خوځښت د پاچا پر ضد لا چټک کړ. ۱۶م لویي په دې موکې کې یوازې یو فکر لاره او هغه دا ؤ، چې ځان او خپله کورنۍ امن ځای ته ورسوي. له دې کبله یې توطئه وکړه، چې له پاریسه وتښتي او «موندي مدي» او له هغه ځایه «وارن» ته لاړ شي او خپله اراده پر بهر باندې په تکیې سره پر ملي جرګې تحمیل کړي، ان د وین دربار ته یې استاذی لیږلی ؤ او هوډ یې اخیستی ؤ، چې د داخلي جګړې په ترخ کې د فرانسې په چارو کې لاسوهنه وکړي او په خبل کاغذ کې یې د وین دربار ته لیکلي وو: «که اړتیا وي، چې پاریس ته اور واچوو، وبه یې

سوزوو او اوسېدونکي يې ووژنو، د لويو بلاګانو په موکه کې بايد لويې درملنې وکاروو.» دا وه هغه درملنه، چې د فرانسې پاچا خپل ولس لپاره يې وړاند وينه کوله! وروسته چې دا پاچا د ولس په لاس ووژل شو، ځينو ځينو نري زړونو، ځينو کسانو، چې له خپلو سوګمو نه وړاندې کتلای نشي، د هغه پر حال غمجن شول او په نظر کې يې ونه نېول، که دا سړی بريالی شوې وای، د يوه ښار او يوه هېواد اوسيدونکي به يې له څه برخه ليک سره، هغه هم د پردو په لاس مخامخ کړي وای.

په هر حال، تېښته د ۱۷۹۰م د جون په ۲۰مې پلې شوه. د ملکې يو مين د ګاډې چلوونکي په توګه وټاکل شو او پاچا د کورنۍ د چوپړ په جامه کې ننوت. خو اتفاقن د لار په منځ کې وپېژندل شو او هغو سرتېرو، چې هغه يې خپل ساتونکي بلل، د افسرانو له امر څخه سرغړونه وکړه، له ده نه ملاتړ ونکړ، د پاچا او ملکې ټينګار او زارۍ هم کوم ځای ته ونه رسېدې. په پای کې يې دوی له درو کسو

استاذو سره، چې د ملي جرګې له پلوه لېږدول شوي وو، پاريس ته ستانه کړل.

لس ورځې وروسته يې د فرانسې اساسي قانون په هغه ماتې خوړلي پاچا باندې امضا کړ. په دې توګه د ملی جرګې دنده، چې د بنسټ ايښودونکو جرګه هم بلل کېدله، پای ومونده او فرانسه وروسته له دې بايد د اساسي قانون پر بنسټ اداره شوې وای.

د فرانسې لمړي اساسی قانون ته يوه کتنه: د بنسټ ايښودونکو جرګې د «بشر د حقوقو اعلاميه» صادر کړه، چې موږ به د کتاب په پای کې د هغې ژباړه راوړوو، خو له هغه ځايه چې د ياد شوې جرګې ډېرکی بورژواګانو جوړاوه، هغوی په عين حال کې، چې غوښتل يې د پاچا واکونه محدود کړي، په هڅه کې وو، چې د ولس پرګنې هم قيضه کړي او له دې نه چې انقلاب لمن وغزوي، مخنيوی وکړي. دا موضوع په ځانګړې توګه د ټاکنو په قانون کې، چې د بنسټ ايښودونکو له خوا جوړ شو، لېدل کېږي. د

دې قانون پر بنسټ یوازې هغه کسانو، چې د درو ورځو کار په ارزښت یې مستقیمن مالیې پرې کولې او د هغو شمېر ۴،۲۹۸،۰۰۰ کسه ؤ، د رایې حق لرلو او درې میلیونه پاتې له دې حقه بې برخې وو. هغو ځلورو میلیونو کسانو هم له هرو سلو کسو څخه یو کس «ټاکونکی» ټاکلو او دا کس باید د هغو کسانو له منځه وټاکل شي، چې لږ تر لږه یې د لسو ورځو کار په کچه مستقیمې مالیې پرې کولې. په پای کې استاذي چې د «ټاکونکو» له منځه ټاکل کېدل، باید له خانانو څخه وي او ټاکلې برخه مالیې هم پرې کړي. په دې توګه یاد شوی قانون یوازې د شتمنو په ګټه لیکل شوی ؤ.

د دې قانون پر ضد کلک اعتراضونه تر سره شول، مارا په خپله ورځپاڼه کې ولیکل:

«موږ به د اسیلانو د اریستوکراسۍ له پرځولو کومه ګټه وړې وي، که د شتمنو اریستوکراسي د هغه پر ځای کینوو؟»

ربسپیر د ولس په ګټه یو ادعا لیک صادر کړ، په هغه ځای کې یې وویل:

«شتمن د هر څه مدعي دي. هغوی غواړي هر څه په تصرف کې راوړي... هغوی د ولس په سر ټکه دي. تاسو غواړي ولس هېڅ کړی او مطلق ځواک شتمنو ته ورکړی!»

د قانون جوړولو جرګه: د بنسټ ایښودونکو دنده، وروسته له هغه چې د فرانسې اساسي قانون یې د پاچا په امضا ورساوه، پای ته ورسېده. د قانون جوړولو جرګې لپاره ټاکنې پیل شوې او وروستنۍ جرګې د ۱۷۹۰م د اکتوبر له لمړي نه په کار پیل وکړ.

د قانون جوړولو په جرګې که درو ډلو، درو ټولنو او درو ګوندونو شتون لاره:

۱ – سلطنت غوښتونکي او مشروطه غوښتونکي، چې د جرګې په ښۍ خواته ناست وو.

۲ – مردده او رنګ اوړونکي منځ لاري، چې په خپلو پرېکړو کې ثابت نه وو او د دواړو خواوو په کرښو کې یې منډې رامنډې وهلې.

۳ – کیڼ لاسي انقلابیان، چې هغوی هم پر دوو ډلو ویشېدل: یو ژیرندنان، چې له هغه ځایه چې

اکثرن د ژیرندن اوسېدونکي وو، په دې نوم ونومول شول. نور غرني، چې په پورته کرښو کې راتلل، په دې نوم معروف شول.

ژېرنـدنان او غرنـي دواړه د دربـار مخـالف او پـه خپلـه پاچـا بانـدې بـې بـاوري وو، خـو غرنیـو لا ډېـر صراحت او جرأت ښودلو، رسمن یې له جمهوریت او د پاچا له عزل نه پلوی کولو او پـه ځـانګړې توګـه لـه دوی څخه یوه ډله په دې بـاور وو، چـې د انقـلاب د ژغورلو لپاره باید ټول مظنون کسـان لـه منځـه ټـول کړي. له دې کبله پـه وروسـته کلونـو کـې د دې دوو کینـو ډلـو، ژیرنـدنانو او غرنیـو تـر مـنځ هـم کلـک غلیموالی رامنځ ته شو.

هغه څـه چـې د قـانون جوړلـو جرګـې تـه ځـواک ورکولـو دا وه، چـې هغـو پـه پرګنـو تکیـه لرلـه او د ژاکوبنانو پـه کلوپونـو او ورځپـاڼو کـې د خپلـو اصـولو لپاره په تبلیغاتو بوختېدل.

ژاکوبنـان نـږدې ټولو ښارونو او کلیـو کـې د اوډلـو څـانګو خاونـدان وو او نسـبتن اوډلـي تشـکیلونه یـې درلودل او همدې موضوع په هغه موکه کې، چې هـر

څه له ګډوډۍ سره مخ شوي وو، هغو ته ځانګړی ځواک ورکاوه او هغو کولای شول خپله اراده د هغه فعالیت او انظباط له امله، چې دوی لاره، پر نورو تحمیل کړي.

له دې کبله یې وکولای شول د ۱۶م لویي کابینه راوپرځوي، له ژیرندنانو څخه یوه کابینه د «رولان» په ریاست د کار پر سر راولي او د دې کابینې لمړنی کار دا وو، چې د ۱۷۹۲م کال د اپرېل په ۲۰مه د اطریش امپراطور ته، چې د ۱۶م لویي له هڅونه د فرانسې انقلاب پر ضد څه ګامونه پورته کول او دې هېواد باند د یرغل په هڅه کې ؤ، د جګړې اعلان ورکړي.

د قانون جوړولو جرګې له مهمو پرېکړو څخه یوه د پاچا عزل او د مشروطیت اعلان ؤ، چې د لاندې پېښو له امله رامنځ ته شو.

د قانون جوړولو جرګې د داخلي او بهرنیو ستونزو د لېرې کولو لپاره درې فرمانه صادر کړل، خو پاچا د هغو له لاسلیک څخه ډډه وکړه او د جرګې د ښې ډلې په تکیې سره یې د جون په ۱۳مه

د ژيرندنانو کابينه ړنګه کړه. ژيرندنانو د پاريس د حاکم په ملاتړ هوډ وکړ، چې د جون په ۲۰مه د هماغې ورځې په ترڅ کې، چې د ملي جرګې غړي د ورسای د لوبو په سالون کې ټول شول، د پاريس په کوڅو کې د پاچا پر ضد يو لاريون وکړي، د پاريس له خلکو زرګونه کسان په هغه ورځ راټول شوي وو، د پاچا پر عملياتو يې اعتراض وکړ او سلطنتي ماڼۍ ته ورغلل، پرېمانه ښکنځلې يې د پاچا په مخ کې هغه ته وکړې.

ژېرندنيانو په هغه ورځ بشپړه بريا ونه موندله او ويې نشول کولای پاچا د خپلو پرېکړو نه ډډه کولو ته اړ کړي، خو بيا له پښو پاتې نشول او د «ربسپير» په مشرۍ يې خپلو اقدامونو ته پايښه ورکړه. اتفاقن په دې موکه کې څه اسناد لاس ته راغلل، چې د ۱۶م لويي جوړښت يې د اطريش له پاچا سره د انقلاب راپرځولو لپاره په بشپړه توګه څرګندولو. دې اسنادو د «ربسپير» تبليغاتو ته نوی ځواک ورکړ او انقلابيانو د مخکېني جوړښت له مخه د اګوست په ۱۰مه لاس په خوځښت پورې کړ، د پاريس حکومت

يې عزل کړ او په خپله د پاريس حاکمان شول او ۱۶م لويي د هغو له ډاره اړ شو، د قانون جوړولو جرګې ته پناه يوسي. خو خوځښت کوونکو، چې د مارسي يو شمېر زړه ور اوسېدونکي يې په منځ کې وو، خپل يرغل ته د پاچا پر ماڼۍ پايښنه ورکړه او سره د ډېرو تلفاتو هغه يې تصرف کړه.

د اګوست ۱۰مه ورځ د جولای له ۱۴مې وروسته د پرګنو دوهم برى ګڼل کېږي، چې يوازې د پاريس په اوسېدونکو پورې اړه نلري، بلکه د فرانسې ټولو خلکو پورې تړاو لري، ولې چې د ټولې فرانسې د انقلابيانو استاذو، چې په پاريس کې حاضر وو، په دې بريا کې برخه واخيسته او په ځانګړې توګه د مارسي زړورو اوسېدونکو، چې د «مارسيز» انقلابي سرود د دوی په نامه معروف دی، په هغه کې لويه ونډه لرله.

د قانون جوړولو جرګه ناهوبله شوه، چې د پرګنو بری خوامخوا په رسميت وپېژني او د هغو غوښتنه – په لا ښه عبارت سره د هغو فرمان د پاچا د عزلولو په موضوع کې ومني. خو له هغه ځايه په دې توګه د

بنسټ ايښودونکو جرګې پرېکړې، چې يوه يې د پاچا د پر ځای پاتې کېدو پر بنسټ وه، نه منل کېده. د قانون جوړولو جرګې يو فرمان صادر کړ، چې د فرانسې ولس پرته له کوم توپير څخه د کنوېنشن (د بنسټ ايښودونکو نوې جرګې) لپاره راوبلل شي.

هغه پايلې چې د اګوست له ۱۰مې ورځې لاس ته راغلې، کولای شو په لاندې ډول لنډې کړو:

۱ – د پاچا عزل.

۲ – سياسی برابروالی، چې لمړي اساسي قانون له ولس څخه سپمولی ؤ.

۳ – پرته له کومه شرطه د فيوډالانو د ډېرو حقوقو له منځه ول، چې تر هغې موکې پورې بايد د بزګرو له خوا پېرودل شوي وای.

۴ – د هغو کسانو د مالونو پلورل، چې له پرديو څخه د فرانسې د انقلاب پر ضد د مرستو اخيستلو لپاره له هېواد نه بهر تلي وو.

۵ – د کمون (د پاريس حکومت) ځواک موندل، چې ځان يې د فرانسې د بريالي ولس استاذی بللو او

د قانون جوړولو د پریکړې پرته یې د پاچا د حبس دستور صادر کړ.

د پاریس کمون: په هغه موکه کې د قانون جوړولو د جرګې بنۍ ډله ډېره کمزورې شوې وه او نږدې له منځه تلې وه، خو د قانون جوړولو د جرګې، چې د ژیرودنیانو په لاس کې وه او د پاریس کمون تر منځ، چې د روبسپیر او د هغه د یارانو په لاس کې ؤ، کلک توپیر رامنځ ته شو او کمون، چې غوښتل یې لا پرېکړنده او لا انقلابي پرېکړې وکړي، د قانون جوړولو جرګه یې د مشکوکو کسانو په نیولو او حبسولو او د جنايي محکمې په دايرولو اړه کړه.

ژیرندنان عمومن ازادي غوښتونکي بورژواګان وو، چې د بورژوازۍ د ګټو ترلاسه کېدل یې د انقلاب لپاره کافی بلل. دغو په دې موکه کې، چې د بورزوازۍ ګټې ترلاسه شوې وې، له قانون څخه یې خبرې کولې او د کلکو پرګنیزو پرېکړو څخه یې ډډه کوله، خو د ربسپیر یارانو، چې د قانون جوړولو همدې جرګې غړني وو، چټک او کلک اقدامونه یې د انقلاب بري ته رسولو لپاره لازم ګڼل او له دې څخه

يې کوم ډار نلرلو، چې پرګنې خوځښت ته راوبلي. هغو د برسېرنو قانونو په جوړولو او د هغو مقرراتو په بهاندولو، چې يوازې د بورژوازۍ تجارت او صنعت ازاد کړي او د پرګنو د دردونو بنسټيزه هوبله نه وي، قناعت نه کولو او غوښتل يې، چې د شتمنو بورژواګانو پر ضد د بېوزلو طبقو له ګټو څخه پلووالی وکړي.

کله چې بهرني خبرونه او انقلاب ته د خاينانو د عملياتو خبر، چې د هغه د پرځولو لپاره پاريس ته نږدې کېدل، کمون ته راورسېده، اعلان يې وکړ، «وطن په خطر کې دی» او د پاريس له خلکو يې وغوښتل، چې يو ۶۰،۰۰۰ کسيزه پوځ جوړ کړي.

په دې موکه کې د «مارا» د پاريس کمون د غړي لخوا يو شعار ورکړای شو، چې د فرانسې په انقلاب کې يې نوې پاڼه خلاصه کړه. دغه شعارونه دا وو:

«ولس بايد ځان پخپله وژغوري او بهرني غليم ته مخ رانه وړي، مګر هغه وخت چې داخلي غليمان يې وژلي وي.» د پاريس کمون حق لاره، هغه څه

چې د فرانسې انقلاب یې په خطر کې اچـوه، د دې او هغه تردید او د هغـو کسـانو خیانـت ؤ، چـې لا یـې د خلکو منځ ته لار موندله. په هره توګه د بندیانو وژنـه د سپتامبر په ۲مـه ورځ پیـل شـوه او څلـور ورځـې او څلـور شـپې د سـپتامبر تـر ۶مـې پـورې پـه اوږدو وغزېده او ۱۱۰۰ کسه یې د مرګ کندې ته واچول.

د پـاریس کمـون د هغـې روح لـه املـه، چـې پـه انقلاب کې ننوتې وه، ویـې کـولای شـول د فرانسـوي هېوادپالو څخه یو سربښندونکی پـوځ جـوړ، د پـروس لښکرې، چې تر «وردن» پورې مخکې راغلې وې، پـه «والمي» کې ماتې کړي.

د بنسـټ ایښـودونکو دوهمـه جرګـه: د بنسـت ایښـودونکو نـوې جرګـه، چـې پـه کنوینشـن بانـدې معروه ده، غالبن د ژاکوبنانو له منځه وتاکل شـوه او په خپلې لومړۍ غونډې کې د ۱۷۹۲م د سـپتامبر پـه ۲۱مه یې د سلطنت په له منځه وړلو فرمان ورکـړ او د روبسپیر او هغه یارانو په ټینګار یې ۱۶م لویي، چې د هغه د خیانت په هکله نوي اسناد کشف شـوي وو، د ګیوتین ښنو ته ولېږه.

کنوېنشن د دې لپاره چې په ځانګړو موکو کې وکولای شي چټکې پرېکړې وکړي، څو نوي سازمانونه منځ ته راوړل: انقلابي محکمه، په هر کمون کې د څارنو کمیټه، د ملي رغونې کمیټه – کنوینشن د ژېرندنیانو او غرنیو له وګړو څخه جوړېده او ژېرندنیانو څه ډېر نفوذ پکې لرلو. لکه څنګه مو چې وویل، ژېرندنیان اوغرني په خپلو کې په کشمکش کې وو، تر څو چې په پای کې غرنیو د «مارا» او «روبسپیر» شانې کسانو په هڅه د پاریس کمون په مرسته ۸۰،۰۰۰ کسه وسله وال او ۶۰ توپونه راغونډ کړل، د کنوېنشن ځای یې کلابند کړ.

کنوېنشن لمړی مقاومت وکړ او د هغه رئیس وویل: «ولس څه غواړي؟ کنوېنشن پرته له ده او د ده درناوي نه بل څه نه دي کړي». له غرنیو څخه یوه ځواب ورکړ: «ولس پاځون نه دی کړی، تر څو جملې جوړول واوري، بلکه د هغه پاځون د دې لپاره دی، چې فرمان ورکړي. ولس غواړي، چې ۳۴ کسه ګناهکاران هغه ته تسلیم کړي» او له هغه ځایه چې

کنوېنشـن بیـا هـم د مقاومـت پـه لټـه کـې ؤ، غرنیـو وسلې ته اشاره وکړه. کنوېنشن ناچاره شو، خپـل ۲۹ کسه غړي وباسي، نظر بند یې کړي.

له دې وروسته کمون پر کنوېنشن مسلط شـو او د هغه غلبـه نـه یـوازې سیاسـي فتحـه، بلکـه ټولنیزه فتحه هم وه: د ټولنې د ښکته طبقو برى پر شـتمنې بورژوازۍ باندې.

له هرې خوانه یې د دې بري پر ضد پاڅون وکـړ او ژېرندنیانوو په هـره ګوښـه کـې خوځښـتونه پـه لار واچول، په لیون کې یې یو معروف غرنی وواژه او یـوه نجلۍ د «شارلوت» مارا په نامه ووژلـه او د هغـې زړه یې کنوېنشن ته وړاندې کړ.

په همدې موکه کې بهرنې جګړې هـم پـه بشـپړه شدت سره پایښه لرله او پردي د داخلـي غلیمـانو پـه هڅونه سره په پرمختګ او د وحشت په رامنځ کولـو بوخت وو. په داسې ځانکړې موکې کې لازمه وه، چې د کنوېنشن لخوا پرېکړنده تکتیک پلې شي، د داخلي غلیمانو ټکـول پـه کلکـه توګـه ترسـره شي، تـر څـو د

بهرنيو په وړاندې مقاومت چمتو شي. دا تکتيک روبسپير پر کنوېنشن تحميل کړ.

روبسپير د ۱۷۹۳م د جولای په خپلو يادښتونو کې داسې ليکلي: «داخلي خطرونه له بورژواګانو څخه راځي. پر پورژوازۍ باندې د بري لپاره بايد ولس په خپلو کې يو او متفق کړو. ټول وسايل چمتو شوي وو، چې ولس د بورژواګانو په سپارې پسې وتړي او د جمهوريت ملاتړي تر ګيوتين لاندې ووژني. هغو په مارسي، بردو او ليون کې بريالي شول، په پاريس کې هم که اوسني خوځښت نه وای، بريالي کېدل ... ولس بايد له کنوېنشن سره يو شي او کنوېنشن له ولس څخه ګټه پورته کړي. بايد جنګياليو ته وسله ورکړل شي، بايد هغوی په غوسه راوستل شي، بايد هغوی روښان او پوه شي، بايد د ولس مينه د جمهوريت سره په ټولو شونو وسايلو راوپاروو».

په همدغه دورکې وو، چې کنوېنشن نوی بنسټيز قانون، چې د «۱۷۹۳م بنسټيز (اساسی) قانون» باندې معروف دی، تصويب کړ او موږ به د

هغې يوې برخې ژباړه د دې کتاب په پای کې راوړو. خو له هغه ځايه چې ياد شوی قانون خورا ازادي غوښتونکی ؤ او په هغه ځانګړې موکه کې نشوای پلې کېدلی، د هغه پلي کول يې شاته واچول.

کنوېنشن د ۱۷۹۳م د اکتوبر په ۱۰مې فرمان ورکړ، چې د فرانسې لنډمهاله حکومت به انقلابي حکومت وي. په همدې موکه کې يې د ملي رغونې کميته روبسپير ته وسپارله او ده ته يې بشپړ واکونه ورکړل، هسې چې وزيران او جنرالان ټول د ده تر فرمان لاندې وو.

انقلاب مخ په وده روان ؤ، د کمون پلويانو د بورژوازۍ له تمې تېری کړی ؤ، د مطلق مساوات په لور تلل و دا فرمان، چې د درليون لخوا صادر شو، د هغو د فکر د ډول استاذی دی:

«له هغه ځايه چې شتمني او بېوزلي دواړه بايد د مساوات له رژيم څخه ورک شي، نور به يوه ډوډۍ د خالصه وړو څخه شتمن ته او يوه ډوډۍ له سبوس څخه بېوزلي ته نه پخېږي، ټول ډوډۍ پخوونکي د حبس د سزا په بدل کې دنده لري، چې

یوازې یوه ډوډۍ او د ډوډۍ ښه ډول، د **مساوات ډوډۍ** چمتو کړي». همدې کسانو پرېکړه وکړه، چې ټولو ګزروهلو خلکو او زړو ته د شتمنو په لګښت ډوډۍ، کالي او کور ورکړای شي.

له دې وروسته د کمون د نویو عملیاتو دور پیل شو او د مظنونانو د قانون پر بنسټ، چې د کنوېنشن له تصویب څخه تېر شو، د هغو توطئه جوړونکو په وژنه یې، چې د بهرنیو غلیمانو په ګټه یې کارکاوه، پیل وکړ. ښکاره ده، چې د انقلابي محکمو خارنه چندانې دقیقه نه وه، په هغسې ځانګړي وضعیت کې یې کولای نشول دقیقه واوسي، له دې کبله ځینې بیګناهان هم ووژل شول. خو هغه موخه چې ربسپیر او د ده یارانو لرله، له فوري پرېکړو پرته د پلي کولو وړ نه وه.

له لمړیو کسانو څخه چې ووژل شول، ماري آنتوانت او هغه ژیرندنیان وو، چې د جولای له ۲مې ورځ څخه ونیول شول. «دانتون» هم له هغو کسانو

څخه ؤ، چې د هغو ضعفونو په جرم، چې ښودلي يې وو، په ګيوتين باندې اخته شو.

د ۱۸۹۳م د مارچ له لمړي څخه د ۱۷۹۴م د جولای تر ۲۷مې بورې د هغو کسانو شمېر، چې محاکمه شول او ووژل شول، په ټولې فرانسې کې له ۱۲۰۰۰ کسانو ډېرېدل. دا وژنې پلې شوې، خو د کمون اصلي موخه هم ترلاسه شوه. په دې مانا چې بهرنی او داخلي خطر ورک شو، د ژېرندنيانو خوځښتونه، چې د پرګنو ملاتړ يې ونه مونده، ماتې وخوړه. اطريشيان او پروسان د فرانسې له سرحده لېرې وشړل شول.

خو د دې وضعيت ساتل خورا ستونزمن وو، ولې چې هم پخواني زاړه پالونکي او هم تازه دوران ته رسېدلي انقلابي بورژواګان د ربسپير له طرحې سره مخالف وو. **ربسپير** په خپل يوه رپوټ کې ويلي وو: د انقلاب موخه د هسې وضعې چمتو کول دي، چې «په هغه ځای کې هېڅ ډول ځانګړتياوې منځ ته رانشي، مګر د خپله مساواتو څخه پرته ...، چې هلته هېواد د هر وګړي هوساينه چمتو کړي، چې هلته

سوداګري د ملي شتمنۍ سر چينه وي، نه دا چې يوازې د څو کورنيو بې هانده شتمني چمتو کړي». دې وړانديزونو، که څه هم د پلي کېدو لپاره کومه دقيقه نقشه نلرله، خو کافي وه، چې بورژوازي، چې غوښتل يې انقلاب د خپلې ازادې سوداګرۍ په ګټه بشپړ کړي، د ربسپير پر ضد راوپاروي. نور مرتجعان هم له ده سره همداستانه وو او د کمون وژنې يې د بېرحمۍ او قساوت په نامه پلمه کولې.

ربسپير ويل:

«**تر څو پورې به د جبارانو لېونډوله ستم کول نياوګلوي او د ولس نياوګلوي بربريت او سرغړونه ونومول شي؟ ځيني چيغې وهي: پر پاچا پالونکو ترحم! پر تباهکارانو ترحم!، نه! پر بې ګناهۍ ترحم، پر کمزورو ترحم، پر بېوزلو ترحم، پر بشريت ترحم!.**»

ربسپير د ژان ژاک روسو د ښوونو زده کوونکی ؤ او اصولو ته په ټراو کې يې ځانګړی تعصب لرلو. ربسپير د بنسټ ايښودنکو په جرګې کې وړانديز وکړ، چې د وژلو سزا دې له منځه لاړه شي، خو کله چې

خپله په عمل کې د ننه شو او د پسات درجه او د پربکړنده اقدامونو اړتیا یې وکتله، بله تګلاره یې خپله کړله.

په پای کې ژیرندنیانو د کنوبشن – اصلاح – معتدله ډله له ځان سره ملګرې کړه، توطئه یې جوړه کړه، چې دی د دیکتاتورۍ او انسان وژلو په تور محکوم کړي او د دوی لمړنۍ نقشه دا وه، چې د ربسپیر له خبرو کولو مخنیوی وکړي، ولې چې د هغه د خبرو په اغېزه پوهېدل. د جون په ۲۷مې په ورځ د کنوبنشن په غونډې کې لاس په کار شول او خپل تورونه یې په بشپړه تودښت سره د ربسپیر پر ضد د شورونو او د لاسونو د پړکا په منځ کې بیان کړل، ربسپیر څو ځله د خبرو اجازه واخیستله، خو د غونډې مشر هر ځل د دې لپاره چې د ده غږ پټ کړي، ګنټۍ یې په غږ راوستله. کله چې د ده د نیولو امر صادر شو، کوکه یې کړه: «د وروستي ځل لپاره، د قاتلانو مشره! له تا نه د خبرو اجازه غواړم!» د ده دا غږ یې هم د «ژوندی دې وي جمهوریت»

په نارو سره ورک کړ. ربسپیر وویل: «جمهوریت له منځه لاړو! غله بریالي شول!».

کله چې د ربسپیر د نیولو خبر د پاریس کمون ته ورسېدو، په خوځښت یې لاس پورې کړ او روبسپیر ته یې خلاصون ورکړ. خو د خیانت له امله مات شو او ربسپیر په دې حال کې، چې زنه یې ماته وه، ونیول شو او له نورو ۲۱ کسانو سره د ګیوتین وېخ ته وځکول شو. د هغې ورځې په سبا ۷۰ کسه او په بله ورځ ۱۳ کسه د کمون غړي د هماغه کسانو په لاس، چې ځانونه یې د وژلو مخالف ښکاره کول، ووژل شول.

کله چې د محکومانو ګاډی د اعدام ډګر په لور روانه وه، ربسپیر له خپلو شنو وربښیمنو کالیو سره، له هغه مخ سره، چې د وینو په کرښو انځور شوی ؤ او د کلک درد له امله یې زنه په ځان کې ننوتې وه، په پټو سترګو سره یې د خپلو نابشپړه عملیاتو په هکله فکر کاوه. کله، چې د ګیوتین بېخ ته ورسېدو، د جلاد شاګرد د هغه د زخم پټې هسې په کلکه وشکوله، چې وحشتناکه کوکه له ربسپیر څخه پورته

شوه او پرګنو وکتل، چې د ده لاندې زامه له پورتنۍ زامې څخه جلا شوه او د هغه له خولې څخه، چې په ډاروونکې توګه خلاصه پاتې شوه، د ده رنګینه وینه وبهېده.

ان د ربسپیر غلیمان انصاف کوي، چې دی هېڅکله له خپلو پرنسیبونو څخه جلا نشو او د خپل ځواک په منځ کې یې په بشپړه سادګۍ سره ژوند کاوه، هسې چې ده ته یې د (نه فاسدېدونکي) لقب ورکړی ؤ.

د انقلاب پای لیک: د انقلاب برخه لیک د ربسپیر له مرګه وروسته د بورژواګانو لاس ته ولوېده، چې هغه یې ودرولو.

د بورژواګانو ډار له انقلاب څخه او د پاچا پالو مرتجعینو عکس العمل لامل شو، چې کنوېنشن د ۱۸۹۴م د اکتوبر په ۲۶مې خپل ځای (دیر کتوار) ته ورکړي او د ۱۸۹۹ د نوامبر له ۹مې د ناپلیون دیکتاتوري پیل شوه: له ناپلیون څخه وروسته له ۱۸۱۵م ځخه تر ۱۸۴۸مه پورې مشروطه سلطنت بیرته په فرانسې کې ټینګ شو او مشروطیت په

وروستي کال کې د انقلاب له امله په جمهوريت بدل شو، خو دا جمهوريت هم په ۱۸۱۵م کې (د دريم ناپليون په لاس) له منځه ولاړ. تر څو چې ۱۸۷۰م انقلاب پېښ شو او په دې انقلاب کې، چې د پرولتاريا طبقې پلويان يې اصلي چلوونکي وو، نږدې د يوې مياشتې په موده په پاريس کې کارګري حکومت برقراره شي، خو دا حکومت هم په بشپړه غوسې سره د بورژوازۍ په لاس مات شو او د جمهوريت رژيم په فرانسې کې مستقر شو.

په دې انقلابونو کې هغه څه چې ډېر د پام وړ دي، د حکومتونو ماهيت دی. د فرانسې دولت د انقلاب څخه وړاندې پر فيوډالانو تکيه لرله او د هغو د ګټو ساتندوی ؤ.

د دولت ماشين، چې د دې انقلابونو په ترڅ کې ځو ځله نسکور شو، نه يوازې ووړ نه شو، بلکه لا بشپړ شو. د فرانسې د انقلاب له لاملونه څخه يو دا ؤ، چې بورژواګان د خپلو صنعتي او سوداګريزو ګټو له پلوه غوښتل، چې په حکومت کې لا ډېر مرکزيت شتون ومونـدي او دا موضوع لا ډېره د دولت د

ځـواک د تېنګـار او د هغـه د ماشـین د ودې لامـل شوه. له بله پلوه بورژوازي وروسته له هغه نـه چې د کـار پـر سـر راغلـه، د دې لپـاره چې وکـولای شـي د انقلابونو څخه مخنیوی وکړي، ناچاره د دې دستګاه ځواک ډېر کړي او له دې کبلـه د بـورژوازۍ دولـت د پخـواني فیـوډالي دولـت پـه پرتلـه د دوو ځـانګړو بڼـو خاونـد ؤ. بوروکراسـي او تلپایـه پـوځ، چـې د دولـت چـوپړو شـمېر یـې ډېـر کـړ، د دې دسـتګاه مـاتول لا ستونزمن ګرځوي.

بورژوازۍ نه غوښتل د ځواک په لاس تـه راوړلـو سره، د دولت دستګاه، دا د فشار ماشین مات کـړي، بلکه غوښتل یې چې هغه ته د بـورژوازۍ لـه اقتصـاد سره سمون ورکړي. نو د فرانسې انقلاب د دولت پـه ماهیـت کـې، چـې د ځـانګړې طبقـې حاکمیـت دی، کوم بدلون رانوړو، بلکه هغه ډله یـې بدلـه کـړه، یـانې بورژواګان یې د فیوډالانو پر ځای کېنول.

*****

۳۷

د بشر د حقوقو اعلامیه

د فرانسې ولس استاذي، چې په «ملي جرګې» کې ټول شوي دي، له هغه ځایه چې وپې کتل، چې د بشر د حقوقو هېرول او هېڅ ګڼل د عمومي بدمرغیو او پسات یووازینی لامل دی، پرېکړه یې وکړه، چې په یوې رسمي او پرتمینې اعلامیې کې د بشر طبیعي، نه انتقالېدونکي او مقدس حقوق طرح او بیان کړي، تر څو دا اعلامیه هرکله د ټولنې د ټولو وګړو د هیئت په پام کې وي او پرله پسې د هغو حقوق او دندې یادې کړي، تر څو وکولای شي د مقننه ځواک عملیات او د مجریه ځواک عملیات په هره شېبه او یا موخه، چې له هر سیاسي سازمان څخه په پام کې وي، پرتله کړي او په پای کې هغوی لا درنې وګڼي، تر څو د وګړو غوښتنې، چې له دې نه

وروسته په ساده او مسلم اصل باندې بنسټ شي، تل اساسي قانون او عمومي نیکمرغۍ ته پام واوسي.

په پایله کې ملي جرګه د متعال خالق په حضور کې او د ده د عنایتونو په سیوري کې دا حقوق د بشر او ټولنې د وګړو لپاره پېژني او اعلاموي:

۱ – د بشر وګړي په حقوقو کې ازاد او مساوي دنیا ته راځي او په حقوقو کې ازاد او مساوي پاتې کېږي، ټولنیزې ځانګړتیاوې نشي کولای پرته له عمومي ګټو څخه بل بنسټ ولري.

۲ – د هرې سیاسي ټولنې نه موخه د بشر د طبیعي حقوقو ساتل دي، چې د زمانې تېرېدل نه مني او دا حقوق عبارت دي له: ازادی، مالکیت، امنیت او د ناتار په وړاندې مقاومت څخه.

۳ – هر حاکمیت اصولن پر ولس باندې بنسټ شوی او هېڅ هیئت او هېڅ کس نشي کولای کوم ځواک پلی کړي، چې ښکاره له ولس څخه یې سرچینه موندلې ده.

۴ – ازادي د هر عمل د سرته رسولو د ځواک څخه عبارت ده، چې بل ته ضرر نه رسوي. په دې

توګه د هر وګړي د طبيعي حقوقو پلي کول هاندونه نلري، مګر هغه هاندونه، چې د هغو شتون له دې حقوقو څخه د ټولنې د نورو غړو برخه من توب تأمينوي. دا هاندونه يوازې قانون ټاکلی شي.

۵ – قانون حق نلري، منعه کړي، مګر هغه عمليات، چې د ټولنې لپاره زيان راوړونکي وي. له هغه څه نه چې د قانون له لارې منعه شوي نه وي، نشو کولای مخنيوی وکړو او هيڅ څوک نشو کولای هغه څه ته، چې قانون حکم نه وي کړی، اړ کړو.

۶ – قانون د عمومي ارادې له بيان څخه عبارت دی. د ټولنې ټول وګړي حق لري، چې شخصن او يا د استاذو له لارې د هغه په جوړولو کې برخه واخلي. قانون بايد د ټولو لپاره يو وي، څه په هغه برخه کې، چې له کوم شي نه ملاتړ کوي، څه په هغه برخه کې، چې سزا ورکوي. له هغه ځايه چې د ټولنې ټول وګړي د قانون له پامه له يوبل سره مساوي دي، هغوی کولای شي ټولو مقامونو، پوستونو او عمومي بوختياوو ته د ځانونو د اهليت پر بنسټ په مساوي

توګه او پرته له کوم توپیر نه، د فضایلو او هنرمندیو د توپیر څخه پرته، ورسیږي.

۷ – هیڅ وګړی کولای نشو تورن کړو یا توقیف کړو او یا حبس کړو، مګر په هغو برخو کې، چې قانون ټاکلي او د هغو ستونزو پر بنسټ، چې قانون مقرر کړي دي. هغه کسان، چې خپل سري دستورونه صادروي او یا د داسې دستورونو صادرولو ته بل هڅوي او یا د هغو پلي کوونکي دي، باید وترټل شي. د ټولنې هر وګړی، چې د قانون پر بنسټ بلل کیږي او یا جلبیږي، باید ژر اېلانیت وکړي. داسې شخص که مقاومت وکړي، مجرم دی.

۸ – قانون نشي کولای جزاګانې پلې کړي، مګر دا چې په بشپړه توګه او صریحن ضروري وي او هیڅ څوک مجازاتولی نشو، مګر د هغه قانون پر بنسټ، چې وضعه شوی او له وړاندې د هغه ځانګړي جرم لپاره تصویب شوی او قانون د هغه جرم سره سمون ورکړ شوی دی.

۹ – هر څوک تر هغه وخته پورې، چې د هغه د مجرموالي اعلام شوی نه دی، بېګناه ګڼل کېږي. هرکله د ده بندي کول نه ډېره کوونکي وي، له هر ډول تشدد څخه، چې هغه ته رسېدو لپاره ضروري نه وي، باید جدن مخنیوی وشي.

۱۰ – هېڅ څوک نباید د عقایدو، ان مذهبی عقایدو په لحاظ، تر هغه وخته پورې چې د هغو عقایدو څرګندونه عمومي اوډنه، چې قانون ټينګه کړې ده، ګډوډ نکړي، د مزاحمت سره مخامخ شي.

۱۱ – د اندونو او عقایدو ازاد تبادل د بشر تر ټولو ارزښتناکه حقوقو څخه يو دی. له دې کبله د ټولنې هر وګړی کولای شي په ازاده توګه خبرې وکړي، وليکي او په چاپ يې ورسوي، مګر دا چې د هغو برخو پر بنسټ، چې د قانون له لارې ټاکل شوي دي، له دې ازادۍ نه ناوړه ګټه پورته کړي.

۱۲- د بشر او د ټولنې د وګړي د حقوقو تضمین ایجابوي، چې عمومي ځواک شتون ولري. نو دا

ځواک د عموم په ګټه جوړ شوی، نه د هغو کسانو په ځانګړې ګټه، چې د هغو لاس ته سپارل شوی دی.

۱۳ – د عمـــومي ځـــواک ســـاتل او د اداري لګښتونه یوې ګډې مالیې ته اړتیا لـري. دا مـالیې د ټولنې ټولو وګړو په منځ کې بایـد د هغـو د تـوان پـر بنسټ په مساوي توګه وویشل شي.

۱۴ – د ټـولنې وګـړي حـق لـري، چې پـه خپلـه لاسه او یا د خپلو استاذو لـه لارې د عمـومي مالیـاتو ضـرورت، د هغـه نسـبت د وګـړو د شـتمنۍ پـه پرتلـه وڅیـړي، هغـه سـره پـه ازاده توګـه رضـایت وکـړي، د هغه لګښت وڅاري، د هغې تعرفې د لاس تـه راوړلـو بنسټ او موده وټاکي.

۱۵ – ټولنه حق لري، د خپلو ادارو له هر مـامور څخه حساب واخلي.

۱۶ – هـره ټولنـه، چې هلتـه د حقوقـو تضـمین تـأمین شـوی نـه دی او د ځواکونـو بېلتـون نـه دی شوی، په هېڅ وجې د اساسي قانون خاونده نه ده.

۱۷ – له هغه ځایه چې مالکیت د نه نقضېدلو وړ او مقدس حق دی، هېڅ څوک نشي کېدای لـه هغـه

نه بې برخې کړي، مګر په هغه بڼه کې، چې عمـومي ګټې چې قانونن تثبيت شـوي، هغـه ايجـاب کـړي او په دې شرط چې د هغه نياويز تاوان له وړانـدې پـړې شي.

*****

۳۸

د ۱۸۹۵ اساسي قانون دوې مادې

۲۱ – عمومي مرستې د ټولنې مقدس فرض دی. ټولنه باید خپلو بېوزلو وګړو ته، څه له دې لارې، چې هغو ته کار چمتو کړي او څه د هغو لپاره، چې په کار کولو توانمنده نه دي، د ژوندانه د وسایلو چمتو کولو له لارې، د ژوند لوښي ورکړي.

۲۵ – کله چې حکومت د ولس حقوق نقضوي، انقلاب د ولس لپاره او د ولس هرې ډلې لپاره تر ټولو مقدسه او تر ټولو ناګزیره دندو څخه دی.

پـاي

د محسن خپرندوی چاپ کړی:

- امپریالیزم
- لنین (سه مقاله از استالین)
- مارکس، انگلس و مارکسیزم (چند مقاله از لنین)
- تاریخ حزب کمونیست (بلشویک) اتحاد شوروی
- از کمون اولیه تا کمونیزم
- قسم به خونتان رفیقان! (زندگی و پیکار قهرمانانه‌ی شماری از کمونیست‌های جانباخته زیر ساطور رژیم تبهکار اسلامی ایران)
- مائوتسه دون (زندگینامه مختصر)
- اصول مقدماتی فلسفه اثر ژرژ پولیتسر
- ماتریالیزم تاریخی برای نوجوانان
- ماتریالیزم دیالکتیک برای نوجوانان
- ماتریالیزم تاریخی برای نوجوانان (پشتو)
- ماتریالیزم دیالکتیک برای نوجوانان (پشتو)
- از کمون اولیه تا کمونیزم به زبان پشتو

ډیر ژر خپریږي:

- اقتصادی سیاسی به زبان ساده
- مبانی و مفاهیم مارکسیزم